

54061

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE
DİPLOMATİK MÜNASEBETLER ve
ANDLAŞMALAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
İsrafil BALCI

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Zeki TERZİ

SAMSUN - 1996

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İşbu çalışma jürimiz tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: *[Signature]*
Üye: *[Signature]*
Üye: *[Signature]*

ONAY

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

12/09/1996
[Signature]
Prof. Dr. Durmuş Ali AKBAĞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber (A.S.)'ın vefatından sonra (11/632) Hız. Ebû Bekir başkanlığındaki yeni hükümeti tanımak istemeyen bir çok Arap kabilesi, ya genel veya kısmen isyan etmişlerdir. Asilerin bir kısmı Medine hükümetini şartlı kabul edebileceklerini öne sürerken, bir kısmı da sadece devlete isyân etmekle kalmamış, ortaya çıkan sahte peygamberlere tabi olmak suretiyle dinden de dönmüşlerdir. Yeni merkezi otoriteye karşı başlatılan bu isyan ve irtica faaliyetlerinin giderek Arabistan'ın her tarafına yayılması, halkı peşlerinden sürükleyen sahte peygamberlerin askerî-siyasî ve dinî bakımdan her geçen gün daha da güçlenmeleri, İslâm Devleti'ni tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum müslümanların hayli endişelenmesine yol açmış ve pek çoğunun da umutsuzluğa düşmesine sebep olmuştur.

Hız. Ebû Bekir Arap Yarımadası'nın büyük bir sarsıntı geçirdiği bir sırada devlet başkanı olmasına rağmen, altı-yedi ay gibi kısa bir zamanda Arabistan'ın her tarafına yayılan isyan ve irtica faaliyetlerini önlemiş, Yarımada'da yeniden sulh ve sukunu temin etmeye muvaffak olmuştur. Hatta bununla da kalmayan halife, dönemin iki güçlü imparatorluğu olan Bizans ve Sâsânîler'e karşı aynı anda mücadeleye girerek oldukça büyük zaferler elde etmiş, devletin sınırlarını Arabistan'ın dışına taşımıştır. Askeri ve siyasî bakımdan oldukça kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleştirilen bu başarıları daha yakından görmek, Hız. Ebû Bekir'in tatbik ettiği uluslararası siyaseti daha iyi anlayabilmek için, danışman

hocam Doç.Dr. Zeki TERZİ'nin de önerisiyle böyle bir çalışma yapmayı uygun bulduk. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'le ilgi yurdumuzda pek çok kitap ve araştırma bulunmasına rağmen, böyle bir çalışmanın yapılmaması, bizim bu konuyu ele almamızda etkili olmuştur.

Bu araştırma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Hz. Ebû Bekir'in devraldığı devletin nasıl ortaya çıktığına, Ebû Bekir'in iç siyaseti ve idaresine değinilerek, İslam Devleti'nin komşu devletler arasındaki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde, diplomasi tarihi, İslâm öncesi Arap diplomasisi, o dönemdeki resmî-siyasî yazışmalar ve bunların tasdikiyle (mühürlenmesiyle) ilgili konulara değinerek, dış politikada barışı etkileyen amilleri ortaya koymaya çalıştık.

“Hz. Ebû Bekir Döneminde Dış İlişkiler” adını verdiğimiz ikinci bölümde, Arabistan'daki kabileleri birer siyâsî topluluk olduklarını kabul ederek onlarla olan ilişkileri, varsa yapılan andlaşmaları tespit etmeye çalıştıktan sonra, Yarımada dışındaki devletlerle olan münasebetler ve akdedilen andlaşmaları ele aldık.

Eserin hazırlanmasında her türlü yardım ve rehberliğini esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Zeki TERZİ'ye; ayrıca yakın ilgi ve teşviklerini gördüğüm diğer hocalarıma teşekkür etmek istiyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Samsun - 1996

İsrafil BALCI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

A-HZ. PEYGAMBER VE HZ. EBÛ BEKİR ZAMANINDA DEVLETİN DOĞUŞU	1
B- HZ. EBÛ BEKİR'İN İÇ SİYASET VE İDARESİ	14
C- İSLÂM DEVLETİNİN KOMŞU DEVLETLER ARASINDAKİ YERİ.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE

DİPLOMATİK YAPILANMA

A-HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE DİPLOMATİK ORGANİZASYON.....	33
1-Diplomasinin Doğuşu.....	33
2- İslâm Öncesi Arap Diplomasisi.....	37
3-Elçiler ve Dokunulmazlık	43
4-Diplomatik Yazışmalar	50
5-Andlaşmaların Tasdiki (Mühürleme).....	54
B-DİPLOMASİDE BARIŞIN YAYILMASINI ETKİLEYEN AMİLLER	57
1-Andlaşmalara Bağlılık.....	57
2-Devletin Gücünü Kabul Ettirme.....	63
3-İnanç ve İbadet Özgürlüğü Tanıma	70
4-Adalet ve Eşitlik.....	74
5-Savaş ve Barış Diplomasisinin İşleyişinde Yöntem.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE

DIŞ İLİŞKİLER

A-BENÛ ESED VE CİVAR ARAP KABİLELERİYLE İLİŞKİLER	92
1- Benû Esed'in İsyanı ve Hâlid b. Velîd'in Benû Esed Yurduna Gönderilmesi	92
a- Hâlid b. Velîd'in Benû Esed'e Gönderilmesine Kadar Ortaya Çıkan Siyasi- Diplomatik Gelişmeler	92
b- Hâlid b. Velîd'in Benû Esed'e Gönderilmesi	95
2-Tayy Kabilesi	101
3-Ğatafânlar	106
4-Benû Amr b. Sa'sa'alar	112
5-Benû Süleym	116
6-Kudâalar	118
7-Benû Sakîf (Tâifliler)	121
B- BENÛ TEMİM KABİLESİYLE İLİŞKİLER	124
C- BENÛ HANİFE İLE İLİŞKİLER.....	130
D- NECRÂN HİRİSTİYANLARI'YLA İLİŞKİLER	141
E- YEMEN İLE İLİŞKİLER.....	147
F- HADRAMAVT BÖLGESİYLE İLİŞKİLER	158
G- UMÂN İLE İLİŞKİLER.....	167
H- BAHREYN İLE İLİŞKİLER.....	171
I- SÂSÂNÎ (İRAN) İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER VE IRAK TOPRAKLARINDA FETHEDİLEN YERLERLE YAPILAN AND- LAŞMALAR	177
1-Übülle.....	182
2-Nehrü'l-Mer'e (Mürre).....	182
3-Ülleys	183
4-Hîre.....	184
5-Bânikyâ ve Bârusmâ Köyleri.....	191

6-Anbâr.....	193
7-Aynu't-Temr	194
İ- BİZANS İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER VE SURİYE TOPRAK- LARINDA FETHEDİLEN YERLERLE YAPILAN ANDLAŞMALAR.....	196
1- Hâlid b. Velîd'in Suriye'ye Giderken Fethettiği Yerler ve Yaptığı Andlaşmalar	206
a- Dûmetü'l-Cendel	206
b- Anatân.....	208
c-Karkısyâ	208
d-Tedmûr	209
e-Taberiye	210
2-Hâlid b. Velîd'in Suriye'deki Faaliyetleri	211
a-Busrâ'nın Fethi	211
b-Dımaşk.....	213
SONUÇ.....	215
BİBLİYOGRAFYA.....	221

KISALTMALAR

A.s.	:	Aleyhisselâm
A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.İ.F.D.	:	Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
Ay.e.	:	Aynı eser
Ay.mak.	:	Aynı makale
Ay. Mlf.	:	Aynı müellif
Ay. y.	:	Aynı yer
b.	:	İbni (Oğul)
Bak.	:	Bakınız
B.y.y.	:	Basım yeri yok
c.	:	cilt
Çev.	:	Çeviren
D.E.Ü.İ.F.D.	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.G.B.İ.T.	:	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
H.	:	Hicri
H.z.	:	Hazreti
İbn	:	İbni (oğul)
k.	:	Kitap
Krş.	:	Karşılaştırınız
Mad.	:	Maddesi
M.	:	Mîlâdî
M.E.B.İ.A.	:	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M.Ü.İ.F.D.	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
M.Ö.	:	Miladdan önce
M.S.	:	Miladdan sonra
Nr.	:	Numara
Öl.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
sy.	:	Sayı
T.D.V.İ.A.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Thk.	:	Tahkik

T.y.	:	Tarih yok
vd.	:	Ve devamı
v.dd.	:	Ve devamının devamı
v. diğ.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

A-Hz. PEYGAMBER ve Hz. EBÛ BEKİR ZAMANINDA DEVLETİN DOĞUŞU

Devletler arası hukuku temin etmek, farklı kültür ve inançtaki insanların, zulüm ve savaş korkusu olmaksızın bir arada yaşayabilecekleri bir ortamı hazırlamak; uluslararası ilişkilerin ve anlaşmaların temel hedeflerinin başında gelmektedir.¹ Diplomasi, devletler arasındaki mevcut problem ve anlaşmazlıkları ele alıp, bunları barışçı bir yolla çözüme kavuşturmak suretiyle, uluslararası ilişkileri düzenlediğine göre, biz Hz. Ebû Bekir zamanındaki devletlerarası münasebetleri ele almadan önce, onun başında bulunduğu devletten ve bu devletin ortaya çıkışından bahsetmeyi uygun bulduk.

Arapça kökenli bir kelime olan "devlet", "devl" kökünden gelmektedir. Müdavele ve tedavül kelimeleri de aynı kökten türeyerek, elden ele dolaşan güç, kuvvet, iktidar, makam, mevki ve nüfuz anlamlarını içermektedir.²

Modern hukukta devlet, hukûkî ve siyâsî bir teşekkül olarak kabul edilmiş ve belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, aynı zamanda üst bir otoriteye tabi olan insanlar topluluğu olarak nitelenmiştir. Bir başka ifadeyle, milletin hukûkî ve siyâsî şahsiyet kazanmasından söz edilmiştir.³

¹ Afzalur Rahmân, Sîret Ansiklopedisi, Çev. Komisyon, İstanbul, 1988, I, 452.

² İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Beyrût, 1970, I, 1034 vd.; Mustafa İbrahim v.dğ., Mu'cemü'l-Vasîf, Mısır, 1960, I, 304; Lütem, Devletler Hukuku Dersleri, Ankara, 1959, 128.

³ Eroğlu, Devletler Umumi Hukuku, Ankara, 1984, 98.

Yeni bir devletin teşekkülü, belli bir toprak parçasında oturan insan topluluklarının, üst bir otoriteyi (hakimiyet) kazanmasıyla gerçekleşir. Bunun için ise, ülke (belli bir toprak parçası), halk (nüfus), hükûmet (bağımsızlık, egemenlik) gibi bir devleti oluşturan üç temel unsurun bulunması zorunludur.⁴

Ülke, mevcut devletin yeryüzündeki egemenliğine tâbi kılınmış olan belli bir kesimdir. Ülkesi olmayan bir devletin varlığından söz edilemez. Çünkü devlet mevcudiyet ve salâhiyetini, belli bir ülke, yani toprak parçası üzerinde gösterir.⁵

Hız. Muhammed (a.s) doğduğu ve hayatının yaklaşık elli üç yılını geçirdiği Mekke'de iken (M. 610) ilâhî vahye mazhar oldu. Bu dönemde Mekke'de onun sahip olduğu veya onu destekleyen ne bir siyâsî teşkilâtı, ne de bir askerî kuvveti vardı. Bunun yanında, bir Şehir-Cumhuriyeti yapısında olduğunu söyleyebileceğimiz Mekke'nin idaresi, Hız. Peygamber'in de mensubu bulunduğu Kureyş kabilisinin elinde idi.⁶ Kısaca o dönemde yukarıda ifade edilen manada teşkilatlı bir devlet yapısından söz edilemez. Yarımada'da merkezi bir hükûmetin bulunmayışı ve çoğu göçebe olan kabileler tarafından iskan edilmiş olması, buranın belirgin özelliklerindendir. Her kabîle veya aşîret birbirlerinden tamamen ayrı ve bağımsız olarak, soy ve kabîle reislerinin başkanlığında varlıklarını sürdürmekteydiler. Dolayısıyla teşkilâtlı bir devlet yapısından ziyade, bir topluluk (cemaat) yani bir milletten söz edilebilir.⁷

⁴ Eroğlu, 124; Lütem, 124.

⁵ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1963, 156; Eroğlu, 102; Toluner, Milletlerarası Hukuk Dersleri, İstanbul, 1984, 30.

⁶ Terzi, Hız. Peygamber ve Hulefa-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, Samsun, 1990, 9.

⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993, I, 431, II, 872-3; Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1963, 2; Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1982, 99 vd.

Hız. Peygamber alenî olarak dini anlatmakla görevlendirildikten sonra,⁸ davetini kabul eden bir kimse ona gelerek, "Kelime-i Tevhid"i söyler, müslüman olur ve Rasûlüllâh'a "bey'at" (sadakat yemini) ederdi. Böylece Hız. Peygamber'e inananlar o zamana kadar inen ayetlerin hükümlerini ve Rasûlüllâh'ın en yüksek dini otorite olduğunu kabul etmiş olurlardı. Hız. Peygamber bunun dışında Mekke'de siyasal anlamda herhangi bir yetkiye sahip değildi.⁹

Hız. Muhammed dini, açıktan tebliğ etmeye başladığında, Mekkelî müşrikler tarafından siyasi-sosyal ve dini bakımdan amansız bir boykot ile karşılaşmıştır. Onun davetini Mekke'de sadece belli sayıdaki kişiler kabul etmiştir.¹⁰ Buna rağmen Allah Rasûlü sürekli olarak davetini daha geniş kitlelere duyurmaya çalışmıştır. Mekkeliler bunun önüne geçmek için, kendisine devlet başkanlığını önermişlerdir. Fakat o Mekke'de bir devlet kurma fikrinde olmamış ve sadece cemaatini güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Şayet davetini çeşitli kitlelere yayabilirse, siyâsî iktidarın kendiliğinden geleceğinin bilincindeydi.¹¹ Dolayısıyla yakaladığı her fırsat ve imkânı değerlendirerek davetini yaymaya ve genişletmeye çalışmıştır.¹²

Bu vesileyle Mekke dışındaki kabîle ve panayırlardan destek aramaya yönelmiştir. Fakat bu girişimlerden olumlu ve kesin bir sonuç alamadığı gibi, aynı

⁸ Kur'an, 26/214; 74/1-2.

⁹ Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, 27.

¹⁰ İbn İshâk, *es-Sîretu İbn İshâk*, thk., Hamidullah, Konya, 1981, 137 vd.; Krş., İbn İshâk, *Siyer*, Çev. Sezai Özel, İstanbul, 1988, 213 vd; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, Thk., Şuayb Arnavud ve Abdülkadir Arnavud, Beyrût, 1979, III, 29 vd.; Hamidullah, Ay.e., I, 113 vd.

¹¹ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984, 2.

¹² Terzi, 9.

maksatla gittiği Tâif'ten redde uğrayarak ve taşlanarak geri dönmek zorunda kalmıştır.¹³

Bu girişimlerini sürdüren Allah Rasûlü, eski Mekke devrinde icra olunan bir putperest hac mevsiminde, Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden Kâ'be'yi ziyarete gelen hacı adaylarını ziyaret ederek kendisini onlara takdim ediyor ve onları yeni dine davet ediyordu. Bu vesileyle Mekke dışında yeni bir merkez, bir yayılma alanı ve melce arıyordu. Onun bu çağrısını Medine'den gelen, Hazrec kabilesine mensup altı kişi kabul etmiş ve onlarla Akabe'de buluşmuştur. Kısa süren karşılıklı fikir teatisinden sonra, onlar İslâm'ı kabul ettiklerini kendisine açıklamışlardır.¹⁴

Bu grup Medine'ye döndükten sonra ertesi yıl Hac mevsiminde ikisi kadın olmak üzere oniki kişilik Medineli müslüman grup yine Mekke'deki Akabe mevkiinde Hz. Peygamber ile buluşmuşlar ve Rasûlüllâh'a bağlılıklarını (bey'at) bildirmişlerdir. Medine'deki anınmış soplaların reisleri olan bu heyet mensupları, Rasûlüllâh'a sadece kendileri adına değil, aynı zamanda kabileleri adına da bey'at etmişlerdir.¹⁵

Akabe'de Rasûlüllâh'a yapılan bağlılık yemininin metni şöyledir: "Gerek sıkıntı ve darlıkta, gerekse sevinç ve sürûr halinde (söz) dinlemek ve itaat etmek

¹³ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrût, 1971, II, 73 vd.; İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübrâ, Beyrût, t.y., I, 211 vd.; İbn Kayyîm el-Cevziyye, III, 31, 43; Brockelmann, İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. N. Çağatay, Ankara, 1992, 15; Arnold, İntişarı İslâm Tarihi, Çev. Hasan Gündüz, Ankara, 1971, 49.

¹⁴ İbn Hişâm, II, 70 vd.; Terzi, 9; Hazrec kabilesi Rasûlüllâh'ın anne tarafından dedeleri olup Evsiler'le aralarında çıkan Bu'as savaşında yenilen taraftı. Bu vesileyle Mekke'den destek almak istiyorlardı. Bak. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 151.

¹⁵ İbn Hişâm, II, 73; Hamidullah, Hız. Peygamber'in Savaşları, Çev., S.Tuğ, İstanbul, 1981, 36; Watt, "Muhammed" The Cambridge History of Islam, Cambridge, 1980, I, 40; Krş., İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Çev., İ. Kutluer, İstanbul, 1988, I, 55.

(başta gelir). Ve (sen) bizim üzerimizde bir tercihe sahip olacaksın. Ve biz emretme yetkisini taşıyan emîre -bunu kim elinde bulundurursa bulundursun- itiraz ve muhalefette bulunmayacağız. Allah yolunda bizi küçük düşüren ve horlayan hiç bir kimsenin bizi ayıplamasından çekinmeyeceğiz. Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayacağız, hırsızlık etmeyeceğiz, zinaya yaklaşmayacağız, asla çocuklarımızı öldürmeyeceğiz, aramızda hiç bir iftirada bulunmayacağız ve senin hiç bir iyi hareketinde sana karşı itaatsizlik etmeyeceğiz."¹⁶

Bu sözler bir sosyal sözleşme niteliği taşımaktadır. Hz. Muhammed burada yapılan bey'atle, Medine'deki oniki kabilenin reisi durumuna gelmiştir. Böylece Mekke'deki en yüksek dini otorite olmanın yanında, ilk kez siyasal anlamda başkan olma sıfatını da kazanmıştır. Çünkü onlar yaptıkları bağlılık yeminiyle, Rasûlüllâh'ı kendilerinden üstün tutmuşlar ve onun emirlerine itaat edeceklerine dair söz vermişlerdir. Rasûlüllâh da onlara, "Bu yemininizi tutacak olursanız, mü-kafatınız cennet olacaktır. Şayet bunu herhangi bir şekilde bozacak olursanız, ce-zanızı verecek olan da, sizi affedecek olan da Allah'tır."¹⁷ demiştir. Bu grup Medine'ye dönerken, Hz. Peygamber İslâm'ı öğretmek ve yaymak için Mus'ab b. Umeyr'i onlarla birlikte göndermiştir.¹⁸

Mus'ab Medine'ye gittikten sonra yoğun bir faaliyete girişmiş ve buradaki çalışmaları hakkında Rasûlüllâh'a bir rapor sunmuştur.¹⁹ Akabe'de yapılan

¹⁶ İbn Hişâm, II, 75 vd.; Ayrıca bak., Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 154; Yeniçeri, 2; Terzi, 10.

¹⁷ İbn Hişâm, II, 75.

¹⁸ İbn Hişâm, II, 76; İbn Sa'd ve Belâzürî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber Mus'ab'ı, bu grup Medine'ye döndükten sonra, Medine'den gelen talep üzerine göndermiştir. Bak. İbn Sa'd, I, 220; el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, Thk., Selahaddin Münecçid, Kahire, t.y., II, 566.

¹⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 137.

bey'atten bir yıl sonra yine hac mevsiminde bu sefer, yetmişbiri erkek, ikisi kadın yetmişüç Medineli müslüman, yine aynı yerde Hz. Peygamber'le buluşmuştur. Onlar Hz. Muhammed'e bağlılıklarını bildirmişler ve kendisini Medine'ye davet etmişlerdir. Ayrıca, Rasûlüllâh'a kendi çocukları ve zevcelerini nasıl koruyorlarsa, onu da aynı şekilde koruyacaklarına dair teminatta bulunmuşlardır.²⁰

Akabe'deki bu son konuşmada yeğenini çok fazla seven amcası Abbâs b. Abdülmüttalib de bulunmuştur. O, Medineliler Rasûlüllâh'ı yurtlarına davet ettiklerinde, yeğenin can güvenliği konusundaki endişesini dile getirmiş ve bu konuda onları uyarmıştır. Fakat Medineliler, şayet Hz. Peygamber yurtlarına gelirse onu canları, malları ve her şeyleri pahasına koruyacaklarına dair güvence vermişlerdir.²¹

Bu görüşmelerde Medineli müslümanlardan biri Rasûlüllâh'a kendi bölgelerinde yaşayan Yahudiler'le aralarında andlaşma bulunduğunu ve bu andlaşmayı bozacaklarını hatırlattıktan sonra, şöyle bir soru sormuştur: "Şayet biz böyle yapar ve daha sonra da Allah sana zafer nasip ederse Mekke'ye yani hemşehrilerinin arasına dönmeyecek misin?" Hz. Muhammed bu sözlere karşı tebessüm etmiş ve şu cevabı vermiştir:

"Sizin kanınız benim kanım, sizin affınız benim affımdır. Ben size iltihak edip katılıyorum; siz de bana iltihak ediyorsunuz. Siz kiminle savaşırsanız ben de onunla savaşırım; kiminle sulh yaparsanız, ben de onunla sulh yaparım."²²

²⁰ İbn Hişâm, II, 88 vd.

²¹ İbn Hişâm, II, 97; İbn Sa'd, I, 221 vd.

²² İbn Hişâm, II, 85.

Bey'at ve konuşmalar tamamlandıktan sonra, Rasûlüllâh onlardan aralarında başkanlık yapacak bazı kişileri seçmelerini istemiştir. Daha sonra da seçilen bu kişilerden, Hazrecliler'in dokuz soppu için dokuz başkan (nakîb), Evsliler üç soppu için üç başkan (nakîb) olmak üzere oniki başkan ve bunlar arasından birini de, başkanlar başkanı (Nakîbu'l-Nukabâ) olarak Hazrecli Es'ad b. Zurâre'yi tayin etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber bu başkanlara, kavimleri içerisinde kendisinin vekili olduklarını ve kendisinin de bütün müslümanların vekili olduğunu hatırlatmıştır.²³

Akabe'de gerçekleştirilen bu bey'atle İslâm Devleti'nin temeli atılmış oldu. Bu bey'atler kurulacak devletin oluşumunu sağlayan birer "sosyal sözleşme" niteliği taşımaktadır. Medineliler Rasûlüllâh'ı yurtlarına davet etmek suretiyle bir anlamda onu kendilerine başkan tanımışlardır ve aynı zamanda, ona yeni bir siyasî-sosyal düzen kurma imkânı vermişlerdir. Yine bu bey'atler, insanların tamamen özgür iradeleriyle gerçekleşmiş ve İslâm Devleti'nin belli bir tarihi süreç içinde ortaya çıktığını göstermiştir.²⁴

Akabe'deki bu son buluşmadan sonra müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlamışlar ve daha sonra Rasûlüllâh'ın Hz. Ebû Bekir'le birlikte Medine'ye gelmesiyle (M.622), Mekkeliler'in aşırı baskılarından bunalan müslümanlar, kendilerine yeni bir yurt, sığınacak melce bulmuşlardır. Bundan böyle de Medine, dünya tarihine yön veren bir mekân olarak tarih sahnesine çıkmıştır.²⁵

²³ İbn Hişâm, II, 86 vd.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 158.

²⁴ Rayyis, *İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul, 1990, 28; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1982, I, 44; Şirvani, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1965, 17 vd.

²⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 167.

Hicretten önceki adı Yesrîb olan Medine, Yemen ve Suriye arasındaki eski ticaret yolu üzerinde yer alan, bahçeler ve hurmalıklar arasına yayılmış olan tek tek çiftlikler ve korunmuş evlerden müteşekkil bir yerleşim merkeziydi.²⁶

Hicret esnasında Medine'de Arap putperestleri ve Yahudiler ikamet etmekteydiler ve bunlar birbirlerinden ayrı kabîle birlikleri halinde yaşıyorlardı. Henüz "şehir-devlet" statüsü bile bulunmuyordu. Her bir kabîle müstakil birer hukûkî birlik oluşturuyor ve kendi başkanları dışında hiç bir siyâsî otoriteyi tanımıyorlardı. Ayrıca yıllardan beri süregelen kabîle asabiyeti birbirlerini oldukça yıpratmış ve Medine'ye tam bir anarşi hakim olmuştu. Burada herhangi adlî, idarî, askerî ve kazaî bir teşkilât da mevcut değildi.²⁷ Medineliler'in içinde bulundukları durumu, Rasûlüllâh ile Akabe'de karşılaşanlardan birisi, şöyle dile getirmiştir: "Halkımız iç ihtilaf ve mücadelelerle paramparça olmuş durumdadır. Muhtemeldir ki, senin de aracılığıyla Allah bu durumdan (bizi) kurtaracaktır."²⁸

Medine'de siyasal anlamda bir başkanın bulunmaması ve aralarındaki ihtilâfî ancak dışarıdan bir hakemin vasıtasıyla çözebilecek durumda olmaları, Allah Rasûlü'ne Medine kapılarını açmıştır.²⁹

Rasûlüllâh Medine'ye geldikten sonra derhal siyâsî organizasyona girişerek, kuracak olduğu devletin temellerini atmaya yönelmiştir.³⁰ Bu maksatla Arap, Ya-

²⁶ Hitti, *History of The Arabs*, London, 1970, 104; Krş., *Siyasî Kültürel İslâm Tarihi*, Çev., Tuğ, İstanbul, 1980, I, 156; Brockelmann, 15; Arnold, 58 vd.

²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 150; Terzi, 12; Arnold, 67; Brockelman, 15; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 106, 411; Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, 6; Krş., Çev. M. Dağ-A. Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, Ankara, 1977, 17.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 152.

²⁹ Brockelmann, 16; Wellhausen, ay.e., 3 vd.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 188.

³⁰ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 52.

hudî, az sayıda Hristiyan ve çeşitli topluluklardan oluşan müslim ve gayri müslimlerin temsilcilerini, Enes b. Mâlik'in (öl.93/711-2) evinde toplayarak onlarla istişare etmiş ve Medine'de bir site-devletinin kurulması teklifinde bulunmuştur.³¹ Bu konuda karşılıklı mutabakat sağlandıktan sonra, kurulacak devlete, kuralları belli, idare edenle edilen arasındaki ilişkileri tanzim eden bir de anayasa hazırlayarak,³² siyasal anlamda yetki ve sorumlulukları belli olan Medine şehir devleti, diğer bir ifadeyle ilk İslâm Devleti hukuksal olarak kurulmuştur.³³

Oluşturulan anayasada, idare edenle edilen arasındaki hükümler gayet açık bir şekilde belirtilmiş ve bunları yürürlüğe koyma, yani hükümet etme görevi Hz. Peygamber'e tevdi edilmiş ve Rasûlüllâh ittifakla devlet başkanı seçilmiştir.³⁴

Bundan böyle Allah Rasûlü, dînî başkanlığının yanısıra, dünyevî başkanlık sıfatını da kazanmıştır. Ayrıca, hiç yoktan bir devlet kurarak, buna hukûkî ve siyâsî bir kimlik kazandırmıştır. Mekke'de teşekkül edip, Medine'de oluşumunu tamamlamak suretiyle siyasal amaçlı bir şekil alan İslâm Devleti ile Allah Rasûlü, kısa bir zamanda Medine halkını sukûnete erdirerek, halkın, kuralları belli bir düzen içinde yaşamasına imkân sağlamıştır.³⁵

Hz. Peygamber kurmuş olduğu devletin sınırlarını tesbit etmek üzere Ka'b b. Mâlik'i görevlendirmiş, hatta mevcut anayasanın 39. maddesinde Medine şeh-

³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 189.

³² Anayasa için bak. İbn Hişâm, II, 146 vdd.; Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emvâl*, Thk. M.Halil Harras, Kahire, 1975, 260 vd.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 202 vdd.; Hamidullah, *el-Vesaiiku's-Siyasiyye*, Beyrût, 1985, 59 vdd.; Tuğ, ay.e., 31 vdd.

³³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 46.

³⁴ Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Çev., Kemal Kuşçu, Ankara, 1965, 28; Ayrıca bak., Anayasa Madde 23, 42.

³⁵ Rayyis, 39-40; Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, 228.

rinin "haremleri sınırları"na değinilmiş³⁶ ve 9/632 yılında Taif'in alınmasıyla devletin sınırları netleştirilmiştir.³⁷ Bu arada, yeni kurulan İslâm Devleti'nin emniyetini sağlamak ve bağımsızlığını tehlikeye düşürmemek için, Damrâ, Gifâr, Müdlîc gibi civar kabilelerle dostluk ve saldırmazlık andlaşmaları imzalayarak, devletin sınırlarını güvenlik altına almıştır.³⁸

İslâm Devleti'nin sınırları tespit edilip güvenceye alındıktan sonra, Hz. Peygamber ülkede yaşayan nüfus gerçeğini gözden kaçırmamıştır. Zira devlet her şeyden önce bir insanlar topluluğudur ve onu oluşturan temel unsurlardan birisi de, üzerinde yaşayan halktır.³⁹ Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde burada Arap, Müslüman, Yahudî ve az sayıda da olsa Hristiyan gibi çeşitli dinî ve ırkî unsurlardan oluşan yaklaşık on bin kişilik bir insan topluluğu bulunuyordu.⁴⁰ Allah Rasûlü burada yaşayan müslümanların sayısını belirlemek için isimlerinin yazıyla tespit edilerek kendisine bildirilmesini istemiştir.⁴¹ Ayrıca anayasanın 1,2, 16 ve 25. maddelerinde de, ülkede yaşayan nüfus gerçeğine işaret edilerek, bu anayasanın hükümlerini kabul eden her fert ya da zümre, din ve dil farkı gözetmeksizin "ümme" olarak telakki edilmiştir.

Hz. Peygamber'in siyâsî otoritesinin başkanlığında oluşturulan bu hukûkî düzenin mevcut anayasasıyla, tüm adlî, idârî, kazâî ve askerî organlarıyla siyasal

³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 209.

³⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, Beyrût, t.y., IV, 141; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 194; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 49-51.

³⁸ İbn Sa'd, II, 8; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 243; Terzi, *İlk Siyer ve Meğâzî Yazarları ve Eserleri*, Samsun, 1988, 8; Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul, 1993, 209 vd.

³⁹ Eroğlu, 98.

⁴⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 183.

⁴¹ Buhârî, *Sahih*, Dımaşk, 1990, 60/177 (III, 1114) nr. 2895. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967, 28.

anlamda devlet olma vasfını kazandığını söyleyebiliriz. Bu devletin toprakları siyâsî, mâlî, askerî ve kültürel teşkilât bakımından geliştiğini ve Hz. Peygamber'in (a.s) vefatına yakın bir zamanda kuzeyde Irak ve Suriye'ye kadar bütün Arap Yarımadası'nı içine alacak bir genişliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

Allah Rasûlü vefat ettiği zaman, geriye dinî olduğu kadar, siyâsî ve idârî bir teşkilat, kısaca yepyeni bir hukûkî nizam, bir düzen bırakmıştır. Onun ölümüyle birlikte, bu hukûkî düzenin nasıl ve kimin tarafından yürütüleceğine dair herhangi bir netlik yoktu ve müslümanlar Peygamberlerini kaybetmeleri nedeniyle müthiş bir paniğe kapılmışlardı. Adeta yağmurlu havada koyunların içine kurt düşmüş gibi, şuursuz bir şekilde etrafa dağılmışlar ve ne yapacaklarını bilemez duruma düşmüşlerdir.⁴²

Fakat kısa süren bu panik devresinden sonra, içinde bulundukları olağanüstü durumdan kurtulmuşlar ve kendilerini bekleyen büyük sorunlarla karşı karşıya olduklarının farkına varmışlardır. Rasûlüllâh'dan devraldıkları hukûkî ve siyâsî düzeni, yani meşru devleti her ne pahasına olursa olsun, onu korumak ve yaşatmak zorunda olduklarının bilincine varmışlardır.⁴³ Bunun için derhal harekete geçerek, devlet başkanlarını seçmek üzere müzakerelere başlamışlardır. Çünkü onlar, Rasûlüllâh'ın "Şüphesiz benden sonra Peygamberler yoktur, fakat Halifeler vardır. Ümmetimi bu devlet reisleri idare edeceklerdir,"⁴⁴ sözünün henüz ortada olduğunu, dolayısıyla başkansız kalmanın doğru olmayacağını biliyorlar ve belli bir devlet başkanı tarafından idare edilmelerinin zorunlu olduğuna yürekten inanıyorlardı.

⁴² İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Thk., J.Tornberg, Beyrût, 1965-6, II, 334.

⁴³ Rayyis, 52.

⁴⁴ Buhârî, 64/51, (III, 1273-4) nr.3268.

Hız. Muhammed ölümünden sonra, geride erkek evlat bırakmamış ve yerine kimin başkan seçileceğı konusunda da, mensubu bulunduğı Hâşimoğulları sopunun üyeleri dahil olmak üzere herhangi birisini tayin etmemiştir.⁴⁵ Dolayısıyla müslümanlar arasında kimin halife (başkan) seçileceğı konusu müzakere edilmeye başlanmıştır. Benû Saide Çardağı'nda (Sakife-i Benû Saide) toplanan müslümanlar uzun tartışmalardan sonra, sayıları üç ya da dördü geçmeyen bazı kişiler hariç, bütün insanların rızası ve hür iradeleriyle ve hür bir ortamda Hız. Ebû Bekir'i devlet başkanı (halife) seçmeye karar vermişlerdir.⁴⁶

Hız. Ebû Bekir'in başkan seçilmesinde, onun ilk müslümanlardan olması, İslâm'a maddi ve manevi yönden büyük katkılarının bulunması, sayesinde pek çok önemli şahsiyetin müslüman olması, başkanlığa lâıyk ve ehil olması gibi bazı amillerin yanında; Hız. Peygamber'in yakın arkadaşı olması ve Rasûlüllâh'ın onu namaz kıldırmakla görevlendirmesi, müslümanları etkileyen önemli faktörler arasında olduğı söylenebilir.

Hız. Ebû Bekir'in devlet başkanı seçilmesiyle, Rasûlüllah'ın vefatından sonra, bir anlık kaybolan tüm işlerin halledildiğı en yüksek merci yani devlet başkanlığı sorunu, ortadan kalkmış oldu. Müslümanlar seçtikleri devlet başkanlarına "dini korumak ve dünya işlerini dini esaslara dayandırarak idare etmede Hız. Peygamber'e naiblik (vekillik) etmek"⁴⁷ manasına gelen "Halife" adının verilme-

⁴⁵ Müslim, Sahih, Thk., M.Fuad Abdülbakî, Beyrût, 1955, 33/2, (III, 1454) nr.1823.

⁴⁶ el-Vâkidî, Kitabü'r-Ridde, Thk., Hamidullah, Paris, 1989, 21 vd.; Ayrıca bak., İbn Sa'd, I, 390; et-Taberî, Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk, Beyrût, t.y., III, 205; İbn Abdi Rabbih, el-İkddü'l-Ferîd, Kahire, 1902, IV, 257; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, Thk., Taha M. Zeyni, Kahire, 1967, 15 vd.; el-Maverdî, el-Ahkâmu's-Sultaniyye, Mısır, 1973, 6-7; Saffet, Cemheretu Hutabi'l-Arab, Mısır, 1962, I, 172 vdd.

⁴⁷ İbn Haldun, Mukaddime, Çev. S. Uludağ, İstanbul, 1982, I, 543.

sini uygun bulmuşlardır. Çünkü onlar kendi dönemlerindeki Kisrâ ve Kayserler'in devlet idarelerinin güç ve kuvvet kullanarak zorbalığa dayandığını; bu şekilde halkı ezdiklerini yakından biliyorlardı.⁴⁸

Müslümanlar aklen ve hukuken (şer'an, dinen) zorunlu olan devlet başkanını⁴⁹ seçmek suretiyle, Hz. Peygamber'le birlikte yeryüzünde adaleti tesis etmek ve Allah'tan başkasına itaat etmemek üzerine kurulan İslâm Devleti'nin⁵⁰ yine aynı gaye uğruna hareket etmesini sağlamışlardır. Böylece ondan miras kalan siyâsî-hukûkî düzeni muhafaza ederek, bu düzenin daha da güçlenmesini ve büyümesine yardımcı olmuşlardır.

Hz. Ebû Bekir, Rasûlüllâh'dan devraldığı siyâsî düzenin bir anlamda kaybolmakla yüz yüze gelen merkezi otoritesini, yeniden tesis ederek daha da güçlendirmiş ve devletin siyâsî, sosyal, adlî, kazâî, askerî ve mâlî kurumlarını genişleterek daha kuvvetli bir yapıya kavuşturmuştur. Bundan sonra da, Rasûlüllâh'la birlikte başlayan İslâm fetihlerini devam ettirerek, çeşitli kitlelere yayılma istidadı gösteren İslâm'ı, sadece bir din değil, aynı zamanda, onun devlet olma vasfını ikmale erdirerek sürdürmüştür.⁵¹

Hz. Ebû Bekir'in devraldığı düzen, hukuksal ve siyasal anlamda tam teşekküllü devlet olma vasfını kazanmış olan hukûkî nizamdır. Halife, Rasûlüllâh'dan sonra miras aldığı hukûkî nizamı tehdid eden unsurları ortadan kaldırmak suretiyle meşru hukûkî düzeni ve onun kurumlarını daha da sağlamlaştırmıştır. Bu şekilde

⁴⁸ Rayyis, 149.

⁴⁹ el-Maverdî, 5.

⁵⁰ Kur'an, 22/41, 24/55.

⁵¹ Hitti, 145; Krş., Çev., I, 221.

İslâm Devleti'nin merkezî otoritesini ayakta tutarak, Rasûlüllâh döneminden daha güçlü bir yapıya kavuşturmaya muvaffak olmuştur. İslâm Devleti'nin bu gelişmesinden endişelenen ve bu gücü henüz oluşum aşamasındayken yok etmek için harekete geçen Bizans ve Sâsânîler'e karşı ordular hazırlayarak sevk etmiştir. Bu ordular sayesinde İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesini ve bu sınırların güvenlik altına alınmasını sağlamıştır.

B- Hz. EBÛ BEKİR'İN İÇ SİYASET VE İDARESİ

Rasûlüllâh'ın vefatıyla birlikte, kendilerinin yükümlülükten kurtulduklarını sanan Arap kabileleri, yani yerel idareler, ya tamamen veya kısmen irtidad etmişlerdir. Bunların bir kısmı namaz kılacaklarını, fakat zekât vermeyeceklerini belirtmek üzere, Halife'ye temsilci gönderirken, bir kısmı da sahte peygamberlere tâbi olmuşlar ve İslâm Devleti'yle tamamen bağlarını koparmışlardır. Öte yandan Medine'deki Yahudî ve Hristiyânlar, Rasûlüllâh'ın ölümü nedeniyle içten içe seviniyorlar, bazı Arap kabileleri ise, durumun ne olacağını merakla izliyor ve etraf-taki kabilelerin tutumuna göre hareket etmek üzere tereddüt içinde bekliyorlardı.⁵² Böylece Medine'de gizlenmiş olan ihtiraslar tekrar alevlenme eğilimi göstermeye başlamıştı.⁵³

Bu arada Rasûlüllâh'ın Yemen, Bahreyn, Umân gibi çeşitli yerlere gönderdiği valiler bir bir Medine'ye gelerek bölgelerindeki isyan hakkında haberler getiriyorlardı. Halife onların haberlerini gayet soğukkanlılıkla dinliyor ve "Diğer vali

⁵² el-Vâkidî, K. Ridde, 19 vd.; et-Taberî, III, 222; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 22 vdd.; es-Suyûtî, Tarihu'l-Hulefa, Thk., M. Muhiddin Abdülhamid, Mısır, 1952, 73.

⁵³ Brockelmann, 36.

ve başkanlardan, sizin getirdiğinizden daha kötü haberlerin gelmesini bekleyiniz." diyerek durumun ne derece ciddi boyutlara vardığına işaret ediyordu.⁵⁴

Gerçekten de çok geçmeden Arabistan'ın her tarafında irtidat ve isyan haberleri Medine'ye gelmeye başladı. Halife ise gelen kabîle delegelerine birtakım yeni emirler vererek geri gönderiyor ve Suriye'ye gönderilen Üsâme Ordusu'nun dönmesi için zaman kazanıyordu.

Hız. Ebû Bekir henüz hilafetinin ilk günlerinde, ortaya çıkan irtidat ve isyan olaylarının yanı sıra, ileride değineceğimiz Üsâme Ordusu'nun gönderilmesi gibi, İslâm Devleti'ni derinden sarsabilecek çok ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Halife irtidat eden kabilelere karşı maksatları dini olsun ya da olmasın, hiç vakit kaybetmeden ve beklenenin de ötesinde oldukça sert tedbirler alarak, süratle Arabistan'ın birliğini, diğer bir ifadeyle İslâm Devleti'nin bütünlüğünü sağlamaya yönelmiştir. O, almış olduğu tedbirler ve kararlı tutumuyla altı ay gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde bütün Arabistan'ı denetimi altına almayı başarmıştır. İslâm Devleti'nin nüfuzunu Rasûlüllâh'ın zamanından daha geniş bir coğrafyaya yaymaya muvaffak olmuştur.⁵⁵

Hilafete geldiğinin ertesi günü mescidde toplanan halka bir konuşma yapan Hız. Ebû Bekir, Hız. Peygamber'den devraldığı devleti ne şekilde idare edeceğinin ip uçlarını vermiştir. O bu konuşmasında şu noktalara değinmiştir:⁵⁶ "Ey insanlar!

⁵⁴ et-Taberî, III, 222, 264.

⁵⁵ Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, Çev., İsmail Kafesoğlu, Ankara, 1981, 86-7.

⁵⁶ İbn Hişâm, IV, 311; el-Vâkidî, K. Ridde, 30; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esraf*, Thk., Hamidullah, Kahire, 1959, I, 590; Ebû Ubeyd, 12; et-Taberî, III, 210; el-Ya'kûbî, Tarih, Beyrût, 1960, II, 127; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 304; es-Süheyli, *er-Ravdü'l-Ünf*, Thk. Abdurrahmân Vekil, Kahire, 1967, VII, 556; Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1928, VI, 51; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1112.

Sizin içinizde en iyiniz olmamama rağmen, sizin başkanınız olarak seçilmiş bulunuyorum. Bu durumda şayet ben iyi hareket edecek olursam bana yardım ediniz, şayet kötü hareket edecek ve davranışta bulunacak olursam beni doğrultunuz. Gerçekten doğruluk, itimat ve emniyettir, yalan ise emniyet ve itimada karşı bir suistimaldir. İmdi sizin içinizde zayıf olan (zulme uğramış, mazlum) kimse, onun namına hakkını alıncaya kadar o, benim nazarımda kuvvetlidir. Ve sizin içinizde (zulüm yapan, zalim) olan kimse, hakkı ondan koparıp alıncaya kadar benim nazarımda zayıftır inşaallah. Dinleyiniz (bilmiş olunuz ki), Allah uğrunda mücadele ve mücahede etmeyi ihmal eden hiç bir millet yoktur ki, Allah tarafından hakir ve zelil bir duruma düşürülmemiş olsun; ahlaksızlık bir millet içinde yayılıp umumileşmeye görsün! Allah onları umumi bir felaket ve belaya düşürür eder. Ben Allah'a ve onun Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat ediniz. Allah'a ve onun Rasûlü'ne isyanda bulunmamı müteakip artık bana hiç bir surette itatta bulunmanız gerekmez. Haydi şimdi namaza kalkın ki Allah size rahîm olsun!"

Hiz. Ebû Bekir yaptığı bu konuşmayla kendisini toplumdan üstün görmemiş ve onlara karşı sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Onu seçen halka, halifeyi denetleme haklarının olduğunu hatırlatmıştır. Doğrudan ayrıldığı sürece desteklenmesini isteyerek, yapılacak icraatın halk tarafından onaylanıp onaylanmayacağını gözleyebilme zemini oluşturmuştur. Yanlış yaptığı takdirde sorgulama kapısını açık tutarak, eleştiriye açık olduğunu ve müstebid bir idareden yana olmadığını deklere etmiştir. Halife Allah ve Rasûlü'ne itaat ettiği sürece kendisine de itaat edilmesini isteyerek, devlet idaresini Kur'an ve Rasûlüllâh'ın belirlediği hukûkî

ölçüye göre idare edeceğine işaret ederek, bunlardan ayrıldığı takdirde, kendisine itaatin yersiz olacağını belirtmiştir. Böylece kendisinin tek otorite olmadığını, sadece Allah ve Rasûl'ünün belirlediği kanunların uygulayıcısı olduğunu, dolayısıyla da yönetiminin bir hukuk devleti vasfını taşıyacağını ilân etmiştir.⁵⁷ Mazlumin hakkını teminat altına alarak, devlet idaresinin "hak ve adalet ölçüleri" esasına göre şekilleneceğine, bütün fertlerin kanun önünde eşit olacağına dikkat çekmiştir. Adaletle hükmedilmediği takdirde devlet başkanının bundan sorumlu olduğunu ve gerekirse yönetimin daha liyakatli birisine devredilebileceğini henüz halife seçildiği sırada dile getirmiştir.

Benû Saide Çardağı'nda kendisine biat edildikten sonra, Hubâb b. Münzîr, kendilerinin önünün kesildiğini ve ileride çocuklarının zulme maruz kalabileceği endişesini dile getirince, Hz. Ebû Bekir ona, "Şayet böyle olursa emirlik size geçer ve o takdirde bize itaat etmeniz gerekmez," diye açıklamada bulunarak, bu endişesinin yersiz olduğunu belirtmiş ve hilafetin kendi tekelinde olmadığını altını çizmiştir.⁵⁸ Aynı şekilde o gün ümmetin içine düştüğü fitneden korktuğundan dolayı hilafeti kabul etmek zorunda kaldığını hatırlattıktan sonra, şayet insanlar memnun olmazlarsa, bu işin kendisi dışında daha çok sevdikleri birisine tevdi edilebileceğini söyleyerek ⁵⁹ insanların rızasına saygı duymuş ve onların isteklerini kendi devlet başkanlığının üstünde tutmuştur.

⁵⁷ Rayyis, 332 vdd.

⁵⁸ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 16-7; el-Bustî, es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefa, Thk., Seyyid Aziz Bek vdiğ., Beyrût, 1987, 423-4; Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, Çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1987, II, 13.

⁵⁹ el-Bustî, 426; Mes'ûd, Cemal Abdülhâdi, Vefa Muhammed Cuma, İstihlafu Ebî Bekr Sıddık, Daru'l-Vefa, 1989, 170; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1112.

Hız. Ebû Bekir, idârî politikasının temelini Hız. Peygamber'in (a.s) uygulamalarına dayandırmıştır.⁶⁰ Zaman zaman bu konuda yapılan ciddi eleştiri ve engellemelere rağmen, kesinlikle bir taviz vermemiş ve halkı da Allah'ın kitabına ve Rasûlüllâh'ın uygulamalarına sıkı sıkıya bağılı kalmaya çağırmıştır. Hilafete geldiğinde ilk karşılaştığı ciddi problem Üsâme Ordusu'nu göndermek olmuştur. Müslümanların tüm uyarı ve engellemelerine rağmen, bu ordunun gönderilmesi konusunda en ufak bir tereddüt yaşamamıştır. Çünkü o, bu ordunun gönderilmesini bir anlamda Rasûlüllâh'ın vasiyeti olarak telakki etmiştir.⁶¹

Üsâme Ordusu gönderildikten sonra, mürtedlerin Medine'ye olası bir saldırısını dikkate alarak, Hız. Peygamber'in başlangıçta yaptığı gibi, şehrin giriş noktalarındaki önemli mevkiilere Hız. Ali, Talha, İbn Mes'ud gibi ileri gelen sahabileri yerleştirmiştir. Bu uygulama ile o, ani bir baskına maruz kalmamak için devletin başkentini güvenlik altına almayı amaçlamıştır.⁶² Onun ileriye görerek almış olduğu bu tedbirin haklılığı, üç gün gibi kısa bir süre sonra Medine'ye yapılan saldırılarla ortaya çıkmıştır.⁶³

Hız. Ebû Bekir, İslâm Devleti'nin bütünlüğünü korumayı, gerekirse tek başına bile kalmayı göze alarak esas gaye edinmiştir. Bu maksatla, henüz Hilafete geldiğinin ilk günlerinden itibaren, İslâm Devleti'nin merkezi otoritesine karşı isyan etmek suretiyle, müslümanların birlik ve bütünlüğünü bozan unsurlara karşı savaşma kararı almıştır. İçlerinde Hız. Ömer'in de bulunduğu bazı sahabiler bunun

⁶⁰ Ebû Ubeyd, 713; el-Bustî, 425; el-Akkad, Hız. Ebû Bekir'in Şahsiyet ve Dehası, Çev. Ali Özek, İstanbul, 1984, 218.

⁶¹ Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, Çev. Zeki Meğamiz, İstanbul, 1976, I, 81.

⁶² el-Kettânî, et-Terattibü'l-İdariyye, Beyrût, t.y., I, 294.

⁶³ et-Taberî, II, 223.

doğru bir uygulama olmayacağını savunmuşlardır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in (a.s) "İnsanlarla La İlahe İllâllah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyleyen herkes bizim kardeşimiz olur." sözünü delil getirmişler ve özellikle de, zekât vermeyenlere karşı savaşmanın doğru bir karar olmayacağını düşünmüşlerdir. Bu sebeple Halife'nin kararına karşı çıkmışlardır.

Hz. Ebû Bekir onların bu itirazlarına hiç bir zaman boyun eğmemiş ve "Ben namazla zekâtı birbirinden ayırmam. Şayet Rasûlüllâh'a verdikleri hayvanın yularını bile benden esirgerlerse, yine de onlarla savaşırım." diye karşılık vererek, bu konuda ne derece kararlı olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴ Çünkü devlete zekât vermekten imtina etmek, aynı zamanda onun hükmünü de kabul etmemek anlamına gelir. Yani zekâtı inkar etmiş olurlar ve haklarında da dinden dönenlerin hükmü uygulanır. Farz olduğunu kabul etmelerine rağmen zekât vermekten kaçınırlarsa, meşru hukûkî düzene karşı taşkınlık yapacaklarından, onlarla savaşılır. İşte Hz. Ebû Bekir'in müslüman olduklarını söyledikleri halde zekât vermede direnenlere karşı savaşmasının en önemli sebeplerinden birisi budur.⁶⁵

Zekât vermeyenlere karşı bu derece katı davranmasının altında yatan bir başka gerçek, zekât toplamının bir hükümet fonksiyonu olması; onu vermede direnmenin ise bu fonksiyonu inkâr anlamına gelmesi, dolayısıyla da bunun merkezi otoriteyi tanımama ve bu anlamda bir isyan niteliği taşımasından kaynaklanmak-

⁶⁴ el-Vâkidî, K. Ridde, 31; el-Belâzurî, I, 113; Buhârî, 30/2-3, (II, 507) nr. 1335; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Haydarabad, 1344, IX, 182; el-Maverdî, 49; Ebû Yûsuf, Kitâbü'l-Harâc, Kahire, 1936, 86, 194; Nesâî, Sünen, Mısır, 1964, K. Zekât, V, 10-11; es-Suyûtî, 74-5; el-Bustî, 430; Fayda, Hâlid b. Velîd, İstanbul, 1990, 249; Üçok, İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, Ankara, 1967, 56; Kutub, İbrahim Muhammed, es-Siyasetü'l-Mâliyye li Ebî Bekr Sıddîk, Mısır, 1990, 110.

⁶⁵ el-Maverdî, 57-8.

tadır. Hükümetin merkezi otoritesine karşı başlatılan bu isyanı, kuvvete dayanarak bastırmanın ise, devletin hukûkî hakkı olduğu bir gerçektir.

Bunların yanında zekât vermeyenlere göz yummak, bir anlamda bunu verenle vermeyen arasında bir imtiyazlı sınıfın doğmasına zemin hazırlamak demektir. Doğabilecek bu olumsuz durumu ortadan kaldırmayı amaçlamanın yanısıra⁶⁶ zekât vermenin dini bir vecibe olması⁶⁷ ve bunun devletin başlıca gelir kaynakları arasında yer alması gibi diğer sebepler, Halife'yi bu konuda ciddi kararlar almaya sevk etmiştir. Çünkü zekât, tebaası sırf müslümanlardan oluşan böyle bir devletin temel gelirlerinden biri hatta en önemlisidir. Bunu reddetmek ise, meşru yönetimi, yani hukûkî düzeni tanımama niteliği taşımaktadır. Oysa Halife, merkezi otoriteyi, diğer bir ifadeyle meşru hukûkî idareyi herşeyin üzerinde tutmaktadır. Dolayısıyla bu siyasal düzene zarar verebilecek herhangi bir harekete karşı, gerekirse savunma hakkının olduğuna inanmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in bu konuda ne derece haklı olduğunu daha sonra farkedenden Hz. Ömer, "Yemin ederim ki, mürtedlere karşı kararlı tutumuyla, Allah Hz. Ebû Bekir'in ferasetini artırmıştır," diyerek onun kararında isabetli davrandığını itiraf etmiştir.⁶⁸

Hz. Ebû Bekir idârî konularda ciddi bir karar alacağı zaman, sahabenin seçkin kişilerine danışmayı ihmal etmemiştir.⁶⁹ Fakat onların görüşlerinde İslâm'ın

⁶⁶ Başköylü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Zamanında Devlet-Halk Münasebetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1995, 228.

⁶⁷ Kur'an, 9/103.

⁶⁸ Nesâî, K. Zekât, V, 11; el-Maverdî, 58; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrût, 1977, VI, 311.

⁶⁹ İbn Asâkîr, Tarihu Dimaşk, Beyrût, 1987, I, 127; el-Akkâd, 124.

ve müslümanların aleyhine bir durum gördüğünde her türlü riski göze alarak doğru bildiği yolda ilerlemiştir. Çünkü o, İslâm ümmetinin korunması ve devamı bakımından siyâsî gücün önemine inanmıştır. Bu maksatla İslâm Devleti'nin merkezi otoritesine baş kaldıranlara karşı amansız bir mücadele başlatmıştır.⁷⁰ Hatta müslümanlara öncülük ederek bizzat ordunun başına geçmiş ve Medine'ye karşı yapılan saldırıların püskürtülmesinde ümmeti harekete geçirmiştir.⁷¹

Hiz. Ebû Bekir, idârî konulardaki icraatlarının tümünde "adalet ve eşitlik" ölçülerine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bu konuda hiç kimseye en ufak bir taviz vermemiştir. İnsanlar arasındaki eşitlik dengesini muhafaza etmeye azami dikkat göstermiştir. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra, Hiz. Fatıma, Halife'ye gelerek babasından kalan Fedek ve Hayber⁷² arazilerinin gelirlerini istemiştir. Hiz. Ebû Bekir ona, Rasûlüllâh'ın (a.s), "Biz Peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız ancak sadakadır."⁷³ sözünü hatırlatarak, bu isteğinin ifade ettiği haklı sebebe rağmen yerine getirilemeyeceğini söylemiştir. Muhatap Peygamber'in kızı bile olsa gereken doğru ve hukûkî kaideyi uygulamada tereddüt etmemiştir.

Hiz. Ebû Bekir'in devlet idaresindeki dikkat çekici özelliklerinden birisi de, ülkeyi çeşitli vilâyetlere ayırarak, her vilâyete bir vâli tayin etmesidir. Görevlendirdiği bu vâlilere halka namaz kıldırmanın yanı sıra, adlî-kazâî, idârî ve askerî

⁷⁰ Ebû Süleymân, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev. Fehmi Koru, İstanbul, 1985, 64-5.

⁷¹ el-Belâzurî, I, 114; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 344.

⁷² Hayber'in fethinden sonra Fedek halkı Rasûlüllâh'a gelerek Fedek arazisinin meyveleriyle birlikte gelirinin yarısını Hiz. Peygamber'e bırakmak üzere andlaşma yaptılar. Bundan sonra bu arazilerin gelirinin bir kısmı Rasûlüllâh'a ait olmuştur. Bak. el-Maverdî, 170.

⁷³ İbn Sa'd, II, 314; et-Taberî, Tarih, II, 208; el-Ya'kûbî, II, 127; el-Bustî, 429.

sorumlulukları da yüklemiştir. Onun dönemindeki vilâyetler ve bunları idare eden vâliler şunlardır:⁷⁴

Mekke-Attâb b. Esîd

Tâif-Osmân b. Ebi'l-As

San'a'-Muhâcir b. Ebî Ümeyye

Hadramavt-Ziyâd b. Lebîd

Havlân-Ya'la' b. Ümeyye

Cened-Muaz b. Cebel

Bahreyn-Alâ b. el-Hadramî

Rim'a' ve Zebid-Ebû Mûsa el-Eşârî.

Bunların dışında Cerîr b. Abdullâh'ı Necrân'a, Abdullâh b. Sevr'i Cüreş'e, İyâd b. Ğanîm'i Dûmetü'l-Cendel'e göndermiştir. Şam'a ordu sevk etme kararı aldığı anda, Ebû Ubeyde'yi Hıms'a, Amr b. el-As'ı Filistin'e, Yezîd b. Ebî Süfyân'ı Dimaşk'a ve Şurahbîl b. Hasene'yi de Ürdün'e tayin etmiştir. Bu komutanlar gittikleri bölgelerin aynı zamanda vâlileri olarak atanmışlardır.⁷⁵ İdareci ve komutanların aynı anda iki işi yürütmelerinin sebebi, o dönemde henüz askerî idareyle sivil idarenin birbirinden ayrılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Halife bu komutanlara, "Şayet birlikte savaşırsanız, savaşın olduğu bölgenin valisi aynı zamanda komutanınızdır."⁷⁶ şeklinde talimat vermiştir. Daha sonra

⁷⁴ et-Taberî, IV, 50; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 420-1; el-Hudari Bek, Muhadarat Tarihu'l-İslâmiyye, Mısır, t.y., I, 291-2; Kutub, 60.

⁷⁵ et-Taberî, IV, 50; Diyarbekrî, Tarihu'l-Hamis, Beyrût, t.y., II, 222-3; el-Ya'kûbî, II, 138; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 211; İbn Asâkir, I, 131; el-Hudari, I, 285-6.

⁷⁶ el-Belâzurî, I, 129; et-Taberî, IV, 32.

Hâlid b. Velîd, Şam bölgesine gönderilen komutanların üzerine umûmî vâli atanmıştır.

Vâli ve komutanlar bu şekilde görevlendirilirken, hükümet merkezinde de bazı idârî taksimat yapılmıştır. Buna göre, Hz. Ömer kazâî işlere, Ebû Ubeyde Şam'a gönderilmeden önce mâlî işlere bakıyordu. Hz. Ali, Hz. Osmân ve Zeyd b. Sâbit de Halife'nin kâtipliğini yapmaktaydılar.⁷⁷

Hz. Ebû Bekir atadığı vâli veya komutanlara her türlü idârî işlerin yanında andlaşma yapma, onları onaylama ve yürürlüğe koyma, ganimetleri paylaşırma gibi görevler de vermiştir. Komutan ve idarecilerin yaptıkları andlaşmaları aynen kabul eden Halife, andlaşmaların hükümlerine de aynı riayet etmiştir.⁷⁸ Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir, idarecilerini tamamen başıboş bırakmamış ve yeri geldiğinde onların icraatlarını denetlemiştir. Nitekim, Rasûlüllâh vefat ettiğinde Yemen'de bulunan Muâz b. Cebel'e Ammâr b. Yâsir ile bir yazı göndermiş ve Medine'ye gelmesini istemiştir.⁷⁹ Muâz Medine'ye geldiğinde, Halife onu, "Hesabını ver," diyerek sorguya çektiği zaman Muâz, bu duruma sinirlenmiş ve Halife'ye tepki göstermiştir.⁸⁰

Hz. Ebû Bekir'in önemli icraatlarından birisi ilk kez "Beytü'l-Mâl" müessesesini, yani Mâliye'yi kurmasıdır.⁸¹ Halife bu müessesenin başına Ebû Ubeyde'yi getirmiştir. Fakat onun zamanında Mâliye'nin boş olması dikkat çekmektedir.

⁷⁷ el-Taberî, IV, 50; İbn Habîb, Kitabu'l-Muhabber, Beyrût, t.y., 337; İbn Abdi Rabbih, IV, 225; el-Hudari, I, 292; Kutub, 59.

⁷⁸ Ebû Yûsuf, 159; Sarahsî, Serhu Kitabi's-Siyerî'l-Kebir, Thk. Selahaddin Müneccid, Kahire, 1991, I, 39; Fayda, "Hz. Ebû Bekir Devri", D.G.B.İ.T., İstanbul, 1989, II, 60.

⁷⁹ el-Bustî, 427-8.

⁸⁰ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbar, Kahire, 1925, I, 60.

⁸¹ Suyutî, 23.

Çünkü o malların hazinede biriktirilmesini doğru bulmamış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtmayı daha uygun bulmuştur.⁸²

Hız. Ebû Bekir Medine'ye hicret (göç) ettikten bir müddet sonra, şehre bir mil uzaklıkta bulunan ve kenar bir mahalle olan Sunh'ta ikamet etmiştir. Halife olduktan sonra da altı ay kadar yine burada kalmış, fakat idârî işlerin yoğunluğu nedeniyle Medine'ye, yani devletin başkentine gelme zorunluluğu doğmuştur. Halife Sunh'ta bulunurken evinin bir odasını Beytül-Mâl olarak kullanıyordu. Medine'ye taşındıktan sonra aynı şekilde evin bir bölümünü devletin hazinesi olarak tahsis etmiştir.⁸³

Hız. Ebû Bekir zamanında mâliyenin başlıca gelir kaynakları, zekât ve sadaka malları ile harplerde elde edilen ganimetlerin beşte birinden ayrılan paylardan oluşuyordu.⁸⁴

Halife ve devlet memurlarının maaşları Beytül-Mâl'den, yani devletin hazinesinden ödeniyordu. Devlet başkanı başlangıçta hazineden maaş almıyordu.⁸⁵ O devlet idaresi yanında eski mesleği olan ticaretini sürdürerek ailesinin geçimitemin ediyordu. Fakat işlerinin yoğunluğu artınca ticarete vakit ayıramaz olmuş ve maddî açıdan zor duruma düşmüştür. Onun bu durumunu farkedenden Hız.

⁸² İbn Sa'd, III, 213; Ahsen, M., "Beytül-Mâl ve İslâm Ekonomisinde Rolü", Çev. M.Erkai, Atatürk Ü.İ.F.D., sy. 6, Erzurum, 1986, 220.

⁸³ İbn Sa'd, III, 186, 213; et-Taberî, IV, 50; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 421; el-Kettanî, I, 126; Tuğ, İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı, Ankara, 1963, 22, 40-1.

⁸⁴ Kutûb, 81 vd.

⁸⁵ el-Hudarî, I, 292 vdd.

Ömer, kendisine hazineden maaş bağlanmasını önermiş ve birlikte Mâliye bakanı Ebû Ubeyde'ye giderek kendisine maaş tahsis edilmiştir.⁸⁶

Halife bundan sonra vefatına kadar hazineden maaş almaya devam etmiş ve vefatına yakın kendisine ait bütün malların Beytül-Mâl'e devredilmesi için kızı Aişe'ye vasiyette bulunmuştur.⁸⁷

Hiz. Ebû Bekir Beytül-Mâl'de toplanan malları hak sahiplerine dağıtırken eşitlik ilkesini göz önünde bulundurmuştur. Aynı zamanda bu ilkeye bütün uygulamalarında riayet ettiğini görüyoruz. O köle ile efendisine eşit miktarda mal vermiş ve insanlar arasındaki sınıf farkını ortadan kaldırmıştır.⁸⁸ Halife insanlara mal dağıtırken, onların zekâta tâbi mallarının olup olmadığını sormuş ve ondan sonra haklarını vermiştir.⁸⁹

Hiz. Ebû Bekir, Beytül-Mâl'de toplanan at, deve, silâh gibi savaş malzemelerini, Allah yolunda cihâd maksadıyla kullanmıştır. Bunların dışındaki malları insanlara eşit dağıtmasını bazı sahabiler uygun bulmamışlar ve Halife'yi insanlara İslâm'daki kanunlara göre mal dağıtması konusunda uyarmışlardır. Halife de onlara, "Bu, dünya geçimidir ve bunda eşitlik tercihten daha hayırlıdır."⁹⁰ karşılığını vererek bu isteklerini reddetmiştir.

Hiz. Peygamber'in zamanında olduğu gibi, onun döneminde de askerlik hizmetleri gönüllülük esasına dayanıyordu. Ordunun maaşını bizzat komutanlar

⁸⁶ Ebû Ubeyd, 330; el-Kettanî, I, 415; el-Hudarî, I, 293; Fayda, D.G.B.İ.T., II, 61; Mes'ud, C. Abdülhâdî, 115 vdd.

⁸⁷ İbn Sa'd, I, 193; Ebû Ubeyd, 340.

⁸⁸ İbn Sa'd, III, 213; Ebû Ubeyd, 309.

⁸⁹ Mâlik b. Enes, el-Muvatta, Çev. A.M. Büyükcınar v. diğ., I, 314; Ebû Ubeyd, 504.

⁹⁰ Ebû Yûsuf, 45-6; Ebû Ubeyd, 335-7; el-Kettanî, I, 224-5.

savaşta elde edilen ganimetlerden veriyorlardı.⁹¹ Burada da askere maaş dağıtılarken eşitlik ilkesine dikkat ediliyordu.⁹²

Hız. Ebû Bekir idaredeki mahareti ve kararlı tutumuyla Hız. Peygamber'in vefatından sonra neredeyse yok olmakla karşı karşıya kalan İslâm Devleti'ni sağlam temeller üzerine oturtmayı başarmıştır. Başlangıçta devletin içine düştüğü bunalım ve kargaşa duruma son vererek, İslâm Devleti'nin bütünlüğünü korumadaki oynadığı rol nedeniyle, hilafete ne derece ehil olduğunu ortaya koymuştur. Bu uğurda çektiği sıkıntı ve ızdırabı kızı Aişe şöyle dile getirmiştir: "Babamın karşılaştığı zorluklar sağlam dağlara yüklenseydi, onları paramparça ederdi." Aynı şekilde İbn Mes'ud da, "Rasûlüllâh'ın vefatından sonra, şayet Allah başımıza Ebû Bekir'i ihsan etmemiş olsaydı, bizler öyle hasarlar almıştık ki, az kalsın mahvolacaktık." şeklinde açıklamada bulunarak, Hız. Ebû Bekir'in devlet idaresinde ve bu devletin bütünlüğünü korumada oynadığı rolün önemine dikkat çekmiştir.⁹³ Halife, Arabistan'ın büyük bir sarsıntı geçirdiği sırada, devleti denetimi altına almayı başararak, Rasûlüllâh'dan devraldığından daha güçlü bir duruma getirmiştir. Daha sonra da etrafa ordular göndermek suretiyle, bu devletin siyasal varlığını koruyarak sınırlarının genişlemesine vesile olmuştur.

C- İSLÂM DEVLETİ'NİN KOMŞU DEVLETLER ARASINDAKİ YERİ

Hız. Ebû Bekir'in muasır olduğu dönemde, Arabistan'ın kuzey ve kuzey doğusunda iki güçlü devlet olan Sâsânî (İran) ve Bizans (Doğu Roma) İmparatorluk-

⁹¹ Terzi, Askeri Teşkilat, 22.

⁹² el-Hudari, I, 293.

⁹³ el-Belâzurî, I, 114; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 342.

ları, kuzey batısında ise Bizans'a bağlı Arap Emirlikleri bulunuyordu.⁹⁴ Bu iki İmparatorluğun çok eskilerden beri süre gelen mücadeleleri, İslâm'ın zuhur ettiği yıllarda halâ devam ediyordu.⁹⁵ Onların bu mücadelelerine Kur'an'da da işaret edilmıştır.⁹⁶

Müslüman Araplar'la Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları arasında bu iki devlete tabi olan Hristiyan Araplar'dan oluşan tampon (vasal) Emirlikler bulunuyordu.⁹⁷ Hz. Ebû Bekir Arabistan'daki denetimi tamamen kontrolü altına aldıktan sonra, müslümanlarla aralarında düşmanlık beslemeyen, fakat her iki tarafın da birbirlerinden pek hoşlanmadığı bu Emirlikler'le karşı karşıya gelmiştir.⁹⁸

Eski ve köklü bir tarihe sahip olan Sâsânî (İran) İmparatorluğu'nda idâri kadro yüksek bir aristokrat sınıfın elinde bulunuyor ve halk birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış bazı tabakalardan oluşuyordu. Toplumun bu şekilde bazı sınıflara ayrılması ve idaredeki aşırı bürokratik engeller, alt tabakadaki insanların bu aristokrat sınıfa ulaşarak, onlara dertlerini anlatabilmeleri neredeyse imkansız gibiydi. Bu durum toplumda ve özellikle de tâbi Emirlikler'de merkezi idâreye karşı büyük bir hoşnutsuzluğu beraberinde getirmiştir.⁹⁹

Sâsânîler'de olduğu gibi Bizans İmparatorluğu da büyük bir başı bozuklukla karşı karşıya idi. M. 400'lü yıllardan beri başlayan mezhep kavgaları ve buna

⁹⁴ el-Hudari, I, 272; Şirvani, 8; Şibli, VI, 140; Fayda, D.G.B.İ.T., II, 45; Keskiöglü, İslâm Dünyası Dünü Bugünü, Ankara, 1964, 11.

⁹⁵ Fayda, Hâlid b. Velîd, 306.

⁹⁶ Kur'an, 30/1-4.

⁹⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 103; Hodgson, "Hz. Muhammed'in Çağrısı", Çev. Ahmet Demirhan, İslâm'ın Serüveni, İstanbul, 1995, I, 89 vd.

⁹⁸ Ebû Süleymân, 95.

⁹⁹ Şirvânî, 8vd.

bağlı olarak yaşanan iç karışıklıklar had safhaya ulaşmıştı.¹⁰⁰ Ayrıca mâlî kriz nedeniyle topluma yüklenen ağır vergiler bu hoşnutsuzluğu bir kat daha artırmış,¹⁰¹ neticede Mısır ve Suriye gibi çok önemli bölgeler İmparatorluk'tan kopma noktasına gelmişti.¹⁰²

İslâm Devleti'nin kurulup gelişmeye başladığı yıllarda, Bizanslılar'la Sâsânîler arasındaki mücadeleler, bu devletlerin daha da zayıflamasına yol açmıştır. Bizans'ın Sâsânîler karşısında bozguna uğramasıyla birlikte(M.S. 613), iki devlet arasında sürekli ihtilaf konusu olan Suriye ve Mısır gibi bölgeler, Sâsânîler'in eline geçmiş, Mısır ve Suriye'deki Bizans'a tâbi emirlikler de, bu yenilgiden büyük yara almışlardır. Hatta bunlardan Ğassân Emirliği lağvedilmiştir. Bizans Devleti büyük bir tahribata uğradığı gibi, önemli toprakların elden çıkmasıyla ağır bir mâlî krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum iki devlet arasındaki mücadelelerle tamamen bitaraf olan Mekkeli Arapları da etkilediği gibi, bir anlamda tarafsızlık bile tehlikeye girmiştir.¹⁰³

Bu iki İmparatorluğun aralarındaki mücadelelerden kendi vasal devletleri de nasibini almış ve bu devletler kendi aralarında savaştırılarak yıpratılmıştır.¹⁰⁴ Bu mücadeleler sonucu bölgedeki tabi devletlerin mâlî kaynakları tükendiği gibi,¹⁰⁵ tâbi oldukları devletlerden aldıkları yardımlar da kesilmiştir. Artık himaye eden devletler tarafından korunamaz duruma gelmişler ve bölgeyi denetimi altında

¹⁰⁰ Arnold, 120 vd.

¹⁰¹ Şirvânî, 10 vd.

¹⁰² Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981, 103.

¹⁰³ el-Hudari, I, 275; Ostrogorsky, 89-90; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 14; Hodgson, "İlk Müslüman Devlet", Çev. Ercüment Karataş, I, 132; Şibli, II, 141; Bailly, Bizans Tarihi, Çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, I, 122.

¹⁰⁴ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 326; Çağatay, 68.

¹⁰⁵ Hodgson, I, 140.

tutan devletin gücü, bu krallıklarla aralarındaki ilişkileri belirler duruma gelmiştir.¹⁰⁶

Bizans Devleti bu yenilgiden bir süre sonra toparlanmış ve İranlılar'ı Ninova'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır (628/6). Bu yenilgiden sonra İran'da taht kavgaları ve sık sık taht değişiklikleri yaşanmaya başlanmıştır.¹⁰⁷ Bu arada "mazdekizm" adında sapık bir mezhep türemiş ve buna inanmayanlar şiddetli cezalara çarptırılmışlardır. Bu mezhebe inanmayan Hîre Emiri de aynı akıbete uğramıştır.¹⁰⁸ Daha önce alınan toprakların bir bir kaybedilmesi ve buna bağlı olarak yüklenen ağır vergiler, halkın devletten uzaklaşmasına yol açmıştır.

Bunların yanısıra idarecilerin tabi emirlikleri doğrudan denetimleri altına almak istemeleri, bu topluluklarda ayrı bir huzursuzluğa sebep olmuş ve bu durum İmparatorluk'la olan bağların giderek zayıflamasına yol açmıştır. Huzursuzluklar öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, Hz. Ebû Bekir'in başlattığı fetih hareketlerine bölgede yaşayan bazı kabileler destek vermeye başlamışlardır.¹⁰⁹

İran İmparatorluğu'nun içine düştüğü bu durumdan İslâm öncesinde işgal ettikleri Yemen'deki halk da etkilenmiş ve rahatsız olmaya başlamıştır.¹¹⁰ Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan ridde olayları, bu hoşnutsuzluğun bir başka boyutu-

¹⁰⁶ İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, Çev. Cahit Koytak, İstanbul, 1984, 204 vd.; Zeydan, I, 94.

¹⁰⁷ Watt, I, 53; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 15; Ostrogorsky, 96; Hodgson, I, 113.

¹⁰⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 354 vd.

¹⁰⁹ Hodgson, I, 140; Zeydan, I, 94.

¹¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 413 vd.

nu ortaya çıkarmıştır. Burada yaşayan yerli halk ile, Ebnâlar¹¹¹ arasındaki mücadele İranlılar'a karşı başlatılan ulusal hareket görünümündedir.¹¹²

Sâsânîler'le Bizanslılar arasında eskiden beri süregelen mücadeleler, Arapları fazla ilgilendirmemiştir. Onlar tamamen tarafsız kalarak, her iki devletle düzenli bir şekilde ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Fakat, bu mücadelelerden etkilenen her iki devlete tâbi krallıklardaki hoşnutsuzluk, özellikle Hz. Ebû Bekir'in iktidara geldiği dönemlerde had safhaya varmıştır. Tâbi oldukları devletlerin idarelerinden memnun olmayan ve onlara karşı giderek artan huzursuzluk, Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan İslâm fûtuhatının önünü açmış ve bu bölgede yaşayan halkın İslâm Devleti'nin idaresini kabullenmesini kolaylaştırmıştır.¹¹³

Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları'nın birbirlerini yıpratarak zayıf düştükleri dönemlerde, İslâm Devleti henüz gelişme devrini yaşıyordu. Özellikle Hz. Ebû Bekir'in iç karışıklıklara bir sürede son vererek, İslâm Devleti'ni sağlam temellere oturtmasından sonra, bu gelişme giderek büyümüştür. İşte her iki İmparatorluğun içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle her gün biraz daha büyüyen genç İslâm Devleti'ne karşı ayakta duracak güç ve kuvvete sahip değillerdi. Çünkü bu devletler kendi hakimiyetleri altında bulunan toplulukları denetim altında tutacak kudretten oldukça uzak durumdaydılar.

Hz. Ebû Bekir bu iki devletin konumunu çok iyi değerlendirmiş ve İslâm Devleti'ne karşı saldıracak güç ve kuvvetten çok yoksun olduklarını sezinleyerek,

¹¹¹ Bak., s. 151 vd.

¹¹² Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 413 vd.; Fayda, İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı, Ankara, 1982, 13.

¹¹³ Neşet Çağatay, "İslamiyetin Yayılışı Sırasında Arabistan'a Komşu Memleketlerin Durumu", A.Ü.İ.F.D., c.X, Ankara, 1962, 36 vd.; Ostrogorsky, 103.

her iki devletle de aynı anda mücadeleye girişmiştir. Onu bu iki devletle aynı anda mücadeleye iten bir başka sebep ise, özellikle Rasûlüllâh'ın Bizans'a karşı başlattığı politikayı devam ettirmektir. Dolayısıyla bu iki devletin zaafı iyi değerlendirilerek, henüz güçlenme aşamasında olan İslâm Devleti'ne karşı gelebilecek tehlikeyi zamanında yok ederek, onlar aleyhine İslâm Devleti'nin büyümesini sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE

DİPLOMATİK YAPILANMA

A-Hz. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE DİPLOMATİK ORGANİZASYON

1-Diplomasinin Doğuşu

"Diplomasi" kelimesi Eski Yunanca'daki "diploma" sözcüğünden türemiştir. İkiye katlanmış şey veya kağıt, iki levha arasına yazılmış hukuk akdi gibi mânâları ifade eder. Bu kelimenin Latince karşılığı, tavsiyenâme veya selahiyet kağıdıdır.¹ Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu'nda devlete ait tüm resmi ve milletlerarası ilişkileri düzenleyen belgelere, katlanmış biçimlerinden dolayı "diploma" adı veriliyordu.²

Diplomasi, hukukî ve idarî önem taşıyan belge ve resmi kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen bilim dalı olarak tarif edilmiştir. Onsekizinci yüzyıla kadar da, bu anlamda kullanılmıştır.³ Ortaçağ Avrupası'nda savaşlar sonucu, kaybolan belgelerin yerine düzenlenen sahte belgelere karşı önlem almak amacıyla ve bunları bilimsel yönden inceleyecek elemanlara ihtiyaç duyulması sonucu diplomasi ilmi ortaya çıkmıştır.⁴

Bu kavramın arşivlerle uğraşan bilim değil de, uluslararası ilişkileri düzenleyen ve bunları barışçı yollarla çözüme kavuşturmayı amaçlayan bilim anlamında kullanılması, oldukça yeni olmasına rağmen, bunun kurum olarak çok öncelere,

¹ Komisyon, "Diplomatik" Mad., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1994, IX, 360; Tuncer, Eski ve Yeni Diplomasi, Ankara, 1995, s.13.

² Tuncer, 13.

³ Komisyon, Ay. Mad., ay.y.; Baltacı, "İslâm'da Diplomasi İlminin Doğuşu", M.Ü.İ.F.D., sy. 5-6, İstanbul, 1993, 64; Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul, 1984, 12.

⁴ Komisyon, Ay. Mad., ay.y.; AnaBritannica, "Diplomatik" Mad., İstanbul, 1986-7, VII, 304.

hatta tarih öncesi zamanlara kadar uzandığını söyleyebiliriz.⁵ Bu konuya işaret eden M. Hamidullah, esirlerini yiyen İrokua'ların⁶ bile elçi gönderip elçiler kabul ettiklerini belirterek, tüm milletlerin hatta uygar olmayan toplulukların da, diplomatik ilişkilerinin bulunduğunu ifade etmektedir.⁷

İnsanlık tarihiyle birlikte varolan diplomasi, devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturan uzlaşma ve bir devleti başka bir devlet nezdinde temsil etme sanatı olarak tarif edilmiştir.⁸ Aslında diplomasinin, devletlerin politikalarını başka devletlere anlatma süreci mi, ya da görüşmeler yoluyla yapılan bu sürecin bir sanat mı olduğu konusunda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Fakat diplomaside hem bilimin hem de sanatın varolduğu, hatta sanatın daha ağırlıklı olduğu söylenmektedir.⁹

Diplomasinin, tarihin çok eski dönemlerine kadar uzandığını, bizler eski çağlardaki devletlerin birbirleriyle yapmış oldukları görüşmeler ve andlaşmalardan öğrenmekteyiz. Bunlardan Mısır Kralı II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında M.Ö. 1292 yılında yapılan barış anlaşması en önemlileri olup, muhtemelen zamanımıza kadar yazılı olarak gelen en eski vesikadır.¹⁰ M.Ö. 25 yılında Mısır'a saldırarak bazı yerleri yağmalayan Habeşliler geri püskürtüldükten sonra barış istemek zorunda kalmışlar ve o dönemde Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti

⁵ Tuncer, 13.

⁶ İrokua'lar Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderili ilkel kabilelerin adıdır. Bak., Meydan Larousse, "İroqua" Mad., İstanbul, 1981, VII, 404.

⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 98.

⁸ Farklı tarifler için bak., Tuncer, 11-13; Komisyon, Ay.Mad., Ay. y.; Meydan Larousse, III, 725; Temel, İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi, İstanbul, 1987, 219; Gönlübol, Uluslararası Politika, Ankara, 1993, 116.

⁹ Gönlübol, 116.

¹⁰ Hmidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 99; Andlaşmanın içeriği hakkında bak. Meydan Larousse, "Kades" Mad., VII, 748; AnaBritannica, "Kades" Mad., XII, 371; Tuncer, 14 vd.

altında bulunan Mısır valisine elçi göndererek barış yapmak istediklerini belirtmişlerdir.¹¹

Eski çağlardaki diplomasinin değişik bir boyutu hakkında Herodotos (M.Ö.468-7) dikkat çekici bir bilgi vermektedir. Pers Kralı Kambyes (M.Ö. 528-21) Habeşistan'a (Ethiopia) sefer düzenlemek istemiş ve önceden bilgi edinmek için elçi göndermeye karar vermiştir. Bunun için Elephantine'den¹² Etiyopya dilini konuşan elçiler getirmiştir. Pers Kralı bu elçilere asıl vazifelerinin ne olduğunu ve nasıl davranmaları gerektiğine dair bilgi verdikten sonra çeşitli hediyelerle birlikte Habeş Kralı'na göndermek üzere yola çıkarmıştır. Elçiler Habeşistan'a giderek Kral'a hediyeleri takdim etmişler ve Pers Kralı'nın kendisiyle dost olmak istediğini ve onun Habeşistan'ı ziyaret etmek istediğini bildirmişlerdir. Fakat Kral, Kambyes'in asıl maksadının bu olmadığını tahmin etmiş ve bu isteği reddederek onları geri göndermiştir.¹³

Tarihin çeşitli dönemlerinde Eski Yunan, Roma ve Bizans devletlerinde farklı şekillerde diplomatik uygulama ve anlayışın hakim olduğuna tanık olmaktadır. Romalılar kâhinlerden oluşan ve "Fetials" adı verilen bir heyet kurmuşlar ve milletlerarası ilişkileri düzenleme, harp ilân etme veya andlaşma yapma gibi yetkileri bu heyetin yönetimine vermişlerdir. Bu görevleri tanzim veya idare ederken de, dini hukuka göre hareket etmişler ve kendileriyle andlaşmalı olmayan kavimlerin can ve mal güvenliklerine ehemmiyet vermemişlerdir.¹⁴

¹¹ Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul, 1985, 43 vd.

¹² Asya'nın karşısında Nil'in meydana getirdiği bir ada. Bak. M. Larousse, "Elephantine" Mad., IV, 184.

¹³ Herodotos, Herodot Tarihi, Çev. Müntekim Ökren, İstanbul, 1973, 178.

¹⁴ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 102; Lütem, 35.

Yunanlılar sadece kendi site-devletleri arasında işleyen belli kurallar geliştirmişlerdi. Onlar kendilerinden olmayan kavimleri barbar olarak nitelemişler, hatta Aristo'nun ifadesine göre "tabiatın onları Yunanlılar'a köle olmak için yaratmış olduğu" anlayışına sahiptiler. Bu anlayıştan dolayı kendi site-devletleriyle dostane ilişkilerini sürdürürlerken, yabancılara karşı keyfi uygulamalara gitmişlerdir. Kendi aralarında, birbirlerine zarar vermeyecekleri ve sınırlarına dokunmayacaklarına dair anlaşmalar yapmışlardır.¹⁵

Bizanslılar devletlerarası münasebetleri yürütmek ve tanzim etmek üzere, hükümete bağlı özel bir şube kurmuşlar ve gönderdikleri elçileri özel bir eğitime tabi tutmuşlardı. Elçilere gittikleri ülkelerde gözlemlerde bulunmak, onların şartlarını eleştirmemek, yabancılarla ilişkilerinde nazik davranmak gibi tavsiyelerde bulunuyorlardı.¹⁶

İnsanoğlunun tarihiyle birlikte varolan diplomasi, devletlerarası ilişkilerde hiç bir zaman önemini yitirmemiş ve günümüze kadar gelerek, hala aynı gaye uğruna devletler arasındaki ilişkileri düzenleme ve çözüme kavuşturmada en önemli araç olarak varlığını devam ettirmiştir. Günümüzdekilerin aksine eski çağlardaki diplomasi, daha dar bir coğrafyada gerçekleşme şansına sahip olup, genelde tek yanlı devam etmekteydi. Ülkelerin birbirleri nezdinde sürekli elçi bulundurmaları daha sonraları ortaya çıkmıştır. Bunun ilk örneğine XV. yüzyılda Venedik'lilerde rastlamaktayız.¹⁷ Tarihin ilk dönemlerinden başlayarak, belli evrelerden geçtikten sonra günümüze kadar gelen diplomasi, devletlerarası ilişkilerde süreklilik ka-

¹⁵ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 101; Ay. mlf., İslâm'a Giriş, 162, Lütem, 34.

¹⁶ Tuncer, 21 vd..

¹⁷ Gönlübol, 116 vd.; Tuncer, 24.

zanmış ve bu ilişkilerin vazgeçilmez temel unsuru olma özelliğini devam ettirmiştir.

2- İslâm Öncesi Arap Diplomasisi

İslâm öncesi Mekke site-devletinin on kişilik bir şehir parlamentosu vardı. Bu parlamento diğer bütün bağımsız devletler gibi dahili ve harici hükümlerlik yetkilerini elinde bulunduruyor, yabancı devlet, emirlik veya kabilelerle andlaşmalar akdediyor ve onlarla uluslararası münasebetleri yürütüyordu. Parlamento, ilişkilerini daha düzenli yürütmek ve tanzim etmek için görevli bir sefiri (diplomat) bünyesinde bulunduruyor ve günümüzdeki dışişleri bakanlığı fonksiyonunu da yürütüyordu. "Sifare" (siyâsî temsilcilik) görevi, Adiy b. Ka'b Oğulları'nın denetiminde olup, fertler arasında veraset yoluyla birinden diğerine geçiyordu. Son olarak bu görevi, müslüman olmadan önce Hz. Ömer yürütüyordu.¹⁸

Arap Yarımadası eski çağlardan beri Güney ve Kuzey Arabistan arasındaki ticaret yolunun merkezindeydi. Hindistan ve Yemen gibi güney ülkelerinin malları, kuzeye yani Bizans veya Sâsânî İmparatorlukları'na nakledilirken, mutlaka Arap Yarımadası'ndan geçme zorunluluğu vardı. Bu durum yarımada'nın önemini eskiden beri korumuş ve onu sürekli bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

Güneydeki Habeşistan ve Yemen gibi ülkelerin zayıflamasıyla birlikte, bölgenin ticaretini ellerine geçiren Hicaz Arapları, bu ticaretin taşımacılık ve refa-

¹⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 851, 870; Ay. mlf. "el-İlaf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî Diplomatik Münasebetleri", Çev. İsmail Cerrahoğlu, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1962, c. IX, 215 vd.; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 112.

katini denetimleri altına almışlar ve dolayısıyla bu bölge ticaretini yönlendirici bir rol oynamışlardır.¹⁹ Yemen, Habeşistan ve Hindistan gibi güney ülkelerinin ürünlerini, Bizans, Suriye, Mısır ve nadiren de olsa İran'a sevk ederek, bu ülkeleri görme ve yakından tanıma fırsatını yakalamışlardır. Hatta edebi yönden maharetli olan bazı Araplar, söz konusunu ülkelerin saraylarına kadar girerek, kralları öven şiirler söylemişlerdir.²⁰

Arapların geneli ve özellikle de Mekkeliler fazlaca seyahat etmekteydiler. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle Mekke'nin "ziraate elverişli bir yer olmaması",²¹ onları iktisadi bakımdan zayıf düşürmüş ve ticarete yöneltmiştir. Ya'kubî'nin verdiği malumatta Mekkeliler şiddetli bir kıtlık ve yoksullukla karşı karşıya kalmışlardır.²² Bu durumun vahim bir boyut kazanmasıyla birlikte, çareyi Mekke dışında aramaya yönelmişler ve komşu ülkelere bazı elçiler göndererek "ilaf" adı altında, bir dizi dostluk ve iktisadi bakımdan bazı imtiyazlar içeren andlaşmalar akdetmişlerdir.²³ Bu maksatla Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden Hâşim Şam'a, Abdü's-Şems Habeşistan'a, Muttalib Yemen'e ve Nevfel de Irak'a giderek ticari amaçlı karşılıklı imtiyazları içeren diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Gittikleri ülkelerin dev-

¹⁹ De Planhol, "The Geographical Setting", The Cambridge History of Islam, II, 444; Ahmed Emin, Fecr'ül-İslâm, Beyrût, 1969, 12; Hodgson, I, 88-9; Çağatay, İslâm Öncesi Cahiliye Çağı ve Arap Tarihi, 31 vd.

²⁰ Hamidullah, el-İlaf, 215-6; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 21; Emîn, 13; Ay. mlf. "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", Çev. Abdullah Aydın, A.Ü.İ.F.D., sy. 4, Ankara, 1980, 327-8; Schach, 6.

²¹ Kur'an 14/37.

²² el-Ya'kubî, I, 209.

²³ "İlaf" dostluk, ticari maksatla yapılan andlaşma, birlik ve bütünlük taşıma manalarına gelmektedir. Bak. İbn Habîb, 162; İbn Manzur, "e-l-f" Mad., I, 72-3; ez-Zebidî, Tâc'ül-Arûs, VII, 43 vd.; es-Süheyli, I, 280 vdd.; Jones, "İslâm'ın Zuhurunda Batı Arabistan'ın Ekonomik Durumunun Bir Kaynağı Olması Bakımından es-Siret'ül-nebeviyye", Çev. Ahmet Güner, D.E.Ü.İ.F.D., IV, İzmir, 1987, 493 vd.

let veya kabîle başkanlarıyla görüşerek, ülkelerinde serbestçe ticaret yapabilme-leri için müsaade almışlar ve andlaşmalar imzalamışlardır.²⁴

Hâşim Şam'a gittiğinde Bizans İmparatoru ile bizzat görüşerek kendilerine daha ucuz elbise ve deri sağlayabileceklerini söylemiş; buna karşılık Mekkeli tüccarların ülkesinde rahatça dolaşabilmelerini garanti etmesini istemiştir. Bizans İmparatoru Hâşim'i güzellikle karşılamış ve isteklerini kabul ederek onunla andlaşma yapmıştır. Hâşim bu imtiyazı elde ettikten sonra, Mekke'ye dönerken yol boylarındaki kabilelerle de andlaşmalar yapmış ve ülkesine dönerken Filistin topraklarındaki Gazze yakınlarına vardığında, Mekke'ye ulaşmadan burada vefat etmiştir.²⁵

Hâşim'in yapmış olduğu anlaşmalar gibi, diğer kardeşlerinin de, gittikleri ülkelerdeki yetkililerle görüşmüşler ve aynı şekilde anlaşmalar imzalayarak Mekke'ye dönmüşlerdir.²⁶

Yapılan bu anlaşmalarla birlikte Mekke, dışarıya açılma fırsatı bulmuş ve Kureyşliler yoğun bir ticari faaliyette bulunarak bu ülkelere kabileler halinde ticari seyahatlerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda yol boylarındaki kabilelerle yapmış oldukları andlaşmalar dahilinde, onların mallarını da, pazarlayarak bundan belli bir komisyon almışlardır. Onlar yazın Suriye'ye ve buranın ticaret merkezi olan Busra'ya, hatta Ankara yakınlarına kadar geliyorlar, kışın ise daha sıcak olan güney ülkelerine seyahatler yapıyorlardı. Yolların ıssız ve tehlikeli olması onları

²⁴ İbn Habîb, 162-3; el-Ya'kûbî, I, 242-4; Hamidullah, el-İlaf, 216 vd., Jones, Ay. mak., 495.

²⁵ İbn Sa'd, I, 75 vd.; İbn Habîb, 162 vd.; el-Ya'kûbî, I, 242-3; Hamidullah, el-İlaf, 217 vd.; Ay. mlf., İslâm Peygamberi, II, 1015; Ahmet Yüksel, X. Yüzyıl Sonuna Kadar Yakın-Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırları, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya, 1993, 31 vd.

²⁶ Hamidullah, el-İlaf, 217; Yüksel, 33; Emîn, 12.

toplu halde seyahat etmeye zorlamıştır. Onların bu yolculuklarına Kur'an'da da değinilmiştir.²⁷

İslâm öncesinde Arapların yapmış oldukları bu seyahatlere, gençlik yıllarında Hz. Peygamber'in de katıldığını görüyoruz. Birisi çocuk yaşlarında amcası Ebû Tâlib ile olmak üzere, Suriye'ye iki sefer geldiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Aynı şekilde onun Yemen ve Habeşistan'a da seyahat ettiği rivayetler arasındadır.²⁸ Bu ticari münasebetler İslâmi dönemde de devam etmiştir. H. I. yılda Medine'den Şam'a buğday ihrâcatı yapılmış ve böylelikle ticari ilişkiler kesilmemiştir. Seyahatlerin birisinde Hz. Ebû Bekir'in de kervana katılarak Busra'ya kadar geldiğini biliyoruz.²⁹

İktisadi hayata bağlı olarak devam eden yoğun diplomatik trafiğin yanında, yılın belli aylarında periyodik olarak, Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan pazar ve panayırların³⁰ bu ilişkileri daha da artırdığı kuşkusuz inkâr edilemez.

Söz konusu panayırlara yabancı tüccarlar mallarını getirerek alış-veriş yapıyorlar ve buna karşılık Mekkeliler'e onda bir vergi (öşür) ödüyorlardı.³¹ Bu şekilde yoğun bir ticari faaliyet ve buna bağlı olarak diplomatik ilişkiler devam etmiştir.

²⁷ Kur'an 106/1-4; Ayrıca bak.; İbn Sa'd, I, 75; el-Taberî, *Camî'u'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an*, Mısır, 1954, XX, 307; İbn Manzûr, "e-l-f" Mad., I, 73.

²⁸ İbn Sa'd, I, 119-20; Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", 330-2; Hz. Peygamber'in seyahatleri hakkında daha geniş bilgi için bak., Ay. mak., 332 vd.; Jdi, "Habeş" Mad., M.E.B.İ.A., İstanbul, 1976, V, 6.

²⁹ el-Kettânî, II, 4.

³⁰ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 944 vd.

³¹ İbn Habîb, 263 vd.; el-Ya'kûbî, I, 270 vd.

Arabistan'ın doğu-batı arasındaki uluslararası ticaret yolunun üzerinde bulunması, komşu devletlerin dikkatlerini çekmiş ve bu durum onların bölgeye yoğun ilgi duymalarına sebep teşkil etmiştir. Mısırlılar, Romalıların Mısır valisi Aellius Gallus (M.Ö.24) zamanında ve yine Büyük İskender ile (M.Ö. 356-323) yılları arasında Arabistan'a seferler düzenlemişlerdir.³² Aynı şekilde Romalılar İmparator Neron (M.S. 37-68) zamanında defalarca burayı denetimleri altına almak için seferler düzenlemişler, fakat muvaffak olamamışlardır.³³

Aynı maksatla Bizans İmparatoru, Hz. Peygamber'in yedinci göbekten dedesi Kusay b. Kilâb zamanında buraya nüfuzunu hissettirmek üzere harekete geçmiş ve onun devlet başkanlığını desteklemiştir.³⁴ Bu olaydan iki asır sonra, Mekkeli Osmân b. Huveyris adında birisi Hristiyanlığı kabul ederek Bizans Kralı Justinien'den tâc ve buraya devlet başkanı olarak atandığına dair mühürlü bir belge getirmiş, yalnız onun bu isteği Mekke şehir parlamentosu tarafından şiddetle reddedilmiştir.³⁵

Arap Yarımadası'nın bu ilgi çekici konumu, Güneydeki Yemen ve Habeşistan gibi devletlerin de dikkatini çekmiştir. Habeşliler m. 570'li yıllarda Ebrehe komutasında bir ordu göndererek, Mekke'yi kuşatmak üzere harekete geçmiş; fakat zuhur eden bir hastalık sonucu Ebrehe Ordusu büyük kayıplar vererek geri dönmek zorunda kalmıştır. Burada hemen belirtmeliyiz ki, Habeşliler bundan önce

³² ed-Dîneverî, Ahbâru't-Tivâl, Kahire, 1960, 33 vd.; Meydan Larousse, "Aellius Gallus" Mad., I, 96.

³³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 840; Tuğ, İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı, 8 vd..

³⁴ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 840.

³⁵ Ay.e., II, 841.

Yemen'i işgal ederek ellerine geçirmişler³⁶ ve yerli halka büyük zulümler yapmışlardır. Bu zulümden kurtulmak için Yemen'liler Seyf b. Zî Yezen başkanlığında harekete geçmişler ve İran'ın da desteğini alarak onları Yemen'den sürmeyi başarmışlardır. Bu olay, Ebrehe'nin Mekke'yi işgale geldiğinden yaklaşık beş yıl sonraya rastlamaktadır. Seyf'in Habeşlilere galip gelmesi, Mekkelileri oldukça fazla memnun etmiş ve bu başarısını kutlamak üzere Mekke şehir parlamentosu, şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti Yemen'e göndermiştir. Seyf gelen bu heyeti sarayında ağırlamış ve geri dönerken de bol hediyeler vererek onları uğurlamıştır.³⁷

Kaynaklarda Mekke'nin yabancılarla olan ilişkilerinin değişik bir boyutu anlatılmaktadır. Yemen'de bir kilise bina etmek için Mısır'dan yola çıkan Bizans'a ait bir gemi, Mekke'nin liman şehri olan Şu'ayba kıyılarında fırtına sonucu karaya oturmuştur. Bu haberi alan Mekkeliler limana koşmuşlar ve kazazedelere misafirperverlik göstermişlerdir. Geminin kalasları dahil bütün eşyalarını satmaya razı oldukları takdirde, yolcuların kurtarabildikleri mallarını, toprak bastı parası ve öşür (onda bir) vergisi ödmeden Mekke pazarlarında satmalarına müsaade edeceklerini söylemişlerdir.³⁸ Hamidullah o dönemlerde Bizanslılarla Mekkeliler arasında "yer bastı parası" almanın adet olduğunu söylemektedir.³⁹

³⁶ el-Ya'kûbî, I, 165-6.

³⁷ İbn Haldun, Kitabü'l-İber, II, 61 vd.; Paret, "Seyf b. Zî Yezen" Mad., M.E.B.İ.A., X, 532; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1016; Hitti, 65-6.

³⁸ İbn Hişâm, I, 204-5; Ezrakî, Kâbe ve Mekke Tarihi, Çev. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1974, 156; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 69, II, 869; Ay. mlf., el-İlaf, 215.

³⁹ Hamidullah, el-İlaf, 215.

3-Elçiler ve Dokunulmazlık

Elçiler, devletlerarası ilişkilerde hükümetlerin oluşturduğu politikayı uygulayan ve kendi devletini yabancı devlet veya milletler nezdinde temsil eden diplomatik görevlilerdir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan toplulukları arasında sürekli ilişkiler bulunduğu ve devletlerin birbirlerine elçi gönderip elçiler kabul ettiklerinden daha önce söz ettik.

Araplar, İslâm'dan önce olduğu gibi, İslâm'dan sonra da gerek dış ilişkileri gerekse kabileler arası anlaşmazlıkları elçiler vasıtasıyla halletmeye çalışmışlardır. Onlar da diğer topluluklar gibi elçinin dokunulmazlığına ve onun masumiyetine büyük önem vermişler, hatta bir anlamda elçiye belli bir kutsiyet atfetmişlerdir. Dolayısıyla elçilere uygulanan muamele ve onların dokunulmazlıklarına duyulan saygı konusunda Araplar'ın köklü bir geleneğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰

İslâm öncesinden beri Araplar arasında varolan elçilik uygulaması, İslâm Devleti'nin kurulmasından sonra da mevcudiyetini devam ettirmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in ilk günlerden itibaren yoğun bir diplomatik faaliyette bulunması ve bu dönemde gönderilen pek çok elçiden söz edilmesi, bu kurumun müslümanlar arasında fiilen varolduğunu göstermektedir.⁴¹

Hz. Peygamber'den sonra yaklaşık iki buçuk yıl gibi kısa bir süre iktidarda kalan Hz. Ebû Bekir zamanında, Rasûlüllâh dönemine göre daha az sayıda elçiden söz edilmesine karşın, onun döneminde, özellikle Arap kabileleri başta olmak

⁴⁰ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1021 vd.

⁴¹ Hz. Peygamber'in gönderdiği elçiler hakkında bak. İbn Sa'd, I, 258 vd.; İbn Habîb, 75 vd.; İbnü'l-Ferrâ, *Kitâbu Rusulü'l-Mulûk*, Beyrût, 1972, 24 vd.; İbn Haldun, *Kitabu'l-İber*, Beyrût, 1971, II, 36 vd.; Sönmez, *Rasûlüllâh'ın İslâm'a Davet Mektupları*, İstanbul, 1984, 67 vd.

üzere, yoğun bir diplomatik faaliyetin olduğunu görmekteyiz. Halifenin bu diplomatik faaliyetleri sürdürürken, özellikle başta Enes b. Mâlik (öl. 93/711-2), Ebû Zer (öl. 32/635), Ammâr b. Yâsir (öl.37/637), Adî b. Hâtım (öl. 67/686) olmak üzere, sahabenin önde gelen isimlerini, çeşitli vesilelerle değişik bölgelere gönderdiğini görüyoruz.

Devletlerarası ilişkilerde oynadıkları rol ve konumlarının öneminden dolayı elçilerde birtakım vasıflar aranmıştır. Nitekim Hz. Peygamber elçi gönderirken daha çok bu işe en ehil ve muktedir olanını seçmeye özen göstermiştir. Ayrıca onlara fiziki görünümünün yanı sıra, kültür, cesaret, bilgi ve güzel konuşabilme, gidecekleri bölgeyi iyi tanımaları gibi özellikler aranmıştır.⁴²

Rasûlüllâh'ın dikkat ettiği bu hususlara aynı şekilde Hz. Ebû Bekir de önem vermiştir. O elçi görevlendirirken daha ziyade toplumda belli bir saygınlığı olan ve sözü dinlenen kişileri tercih etmiştir. Enes b. Mâlik bunlardan biridir. Halife onu zekât vermek istemeyen ve daha sonra da irtidad eden Bahreynliler'i yatıştırmak ve zekâtlarını toplamak üzere bu bölgeye göndermiştir.⁴³ Yine Halife, Şam'a ordu göndermeye karar verdiği zaman, orduya asker toplamak için, Yemen halkını cihada davet etmek üzere Enes'i bu bölgeye göndermiştir.⁴⁴

İslâm Devleti elçiyi masum kabul etmiş ve onun dokunulmazlığına titizlikle riayet etmiştir. Bu anlayışın neticesi olarak "elçiye zeval olmaz" sözü bir darb-ı mesel halinde günümüze kadar kullanılagelmıştır. Elçi en hoşa gitmeyecek bir

⁴² el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, Halep, 1969, VI, 45, X, 610 vd.; el-Kettânî, I, 190, 246; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 2018 vd.

⁴³ Buhârî, 30/36-7, (II, 527-8) nr. 1385-6; Zeyda I, 287 vd.

⁴⁴ el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, Mısır, 1935, 3; İbn Asâkir, I, 130.

haberi getirse bile, onun masumiyetine dokunulmamış ve her türlü tecavüzden korunmuştur.⁴⁵ Müseylime'nin elçileri Medine'ye geldiklerinde Rasûlüllâh'ın onlara, "Şayet elçi olmasaydınız boynunuzu vurdururdum" sözü⁴⁶ bu anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Müslümanlar yabancı elçilerin dokunulmazlığına riayet ederken, kendi elçilerinin can ve mal güvenliğinin korunmasına da önem verilmişlerdir. Hz. Peygamber Gassân Kralı el-Hâris b. Ebî Semir'e İslâm'a davet için bir yazı göndermiş ve bu davet reddedilmiştir.⁴⁷ Aynı şekilde bir başka yazıyı da Busrâ (Filistin) valisine göndermiş ve mektubu götüren Hâris b. Umeyr, yolda Gassânlılar tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Rasûlüllâh derhal harekete geçerek, Bizans İmparatoru'ndan katillerin en kısa zamanda kendisine teslim edilmesini istemiştir. Bu isteğin reddedilmesi üzerine de, Bizans'a harb ilân edilmiş ve Mûte Savaşı yapılmıştır.⁴⁸ Yine Hudeybiye görüşmelerinin daha hızlı yürütülmesi için, Mekke'ye elçi gönderilen Hz. Osman'ın alıkonulması üzerine, Hz. Peygamber misillemede bulunarak, Hz. Osman'ın sağ-salim gönderilmesine kadar, Hudeybiye'de bulunan Mekke delegelerini gözlem altında tutmuştur.⁴⁹

Elçilerin dokunulmazlığına Rasûlüllâh zamanında olduğu gibi, kendisinden sonra Raşit Halifeler döneminde de aynı şekilde riayet edilmiştir. Rasûlüllâh'ın vefatından sonra Tuleyha'ya tabi olan Esed ve Gatafan kabilelerinin delegeleri,

⁴⁵ Hamidullah, İslâm'a Giriş, 163.

⁴⁶ Ebû Dâvûd, 9/166 (III, 191) nr. 2761; İbn Hanbel, I, 391; Turnagil, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1993, 81.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, el-Vefa, Thk. Mustafa Abdulvâhid, Mısır, 1966, 737 vd.

⁴⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 329 vd.

⁴⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 418.

Halife Ebû Bekir'le görüşmek üzere Medine'ye gelmişler; şehre giren delegeler herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadıkları gibi müslümanlar tarafından evlerde misafir edilmişlerdir. Bu delegeler Hz. Ebû Bekir'in huzuruna gayet rahat bir şekilde çıkarak, ona namaz kılacaklarını fakat zekât vermeyeceklerini ifade etmişler ve bu tekliflerinin kabul edildiği takdirde de isyandan vazgeçip, barış andlaşması yapacaklarını açıklamışlardır. Halife onların isteklerini iyice dinledikten sonra, tekliflerini kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmiş ve onları savaş veya kendisinin belirleyeceği ölçülere göre barış yapma konusunda muhayyer bırakmıştır. Şayet bu teklifi kabul etmezlerse, yirmidört saat sonra elçilik sıfatlarını kaybedeceklerini ve bundan sonraki akıbetlerinden sorumlu olmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Medine'ye gelen delegeler derhal şehri terketmişler ve Tuleyha'nın yanına dönmüşlerdir.⁵⁰

Hz. Ebû Bekir ile görüşmelerde bulunan bu delegeler, Medine hükümetini tanımayan ve bu sebeple merkezi otoriteye isyan eden Tuleyha'nın taraftarları oldukları halde, onlar elçilik sıfatı taşıdıkları için kendilerine herhangi bir kötü muamelede bulunulmamıştır. Bu durum elçinin masum kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yabancı elçilerin dokunulmazlıklarına verilebilecek en ufak bir zarar devletler hukuku ilkesiyle bağdaşmayan bir durumdur.⁵¹ Hz. Ebû Bekir Tuleyha elçilerine karşı ortaya koyduğu tavrıyla, elçilerin dokunulmazlığı ilkesine bağlı kaldığını açıkça göstermiştir. Devletin meşru hukûkî düzenine isyan eden kabîle

⁵⁰ el-Belâzürî, I, 13 vd.; Ebû Ubeyd, 254 vd.; et-Taberî, III, 230 vd.; Üçok, İslâm'dan Dönenler ve Yabancı Peygamberler, Ankara, 1967, 56; Mes'ud C. Abdülhadi, 181.

⁵¹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 329 vd.

temsilcilerine karşı, Halife'nin gösterdiği tavır, aynı zamanda onun dönemindeki bütün elçilere yönelik uygulanan siyasetin bir tezahürüdür diyebiliriz.

Elçilere karşı uygulanan bu siyasete sadece Halife değil, aynı zamanda onun komutanları ve diğer idarecileri de uymuşlardır. Yukarıdaki olaya benzer bir durum, komutan İkrime ile irtidad eden Eş'as b. Kays arasında yaşanmıştır. Eş'as kavminin başına geçerek devletin merkezi otoritesine karşı ayaklanmış bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir bu isyanı bastırmak için İkrime b. Ebî Cehil'i onun üzerine göndermiştir. Eş'as kalede muhasara edilip kurtulamayacağını anlayınca, "emân" istemek zorunda kalmış ve kendisiyle birlikte kavminden bazı kimseler adına emân istemek için İkrime'ye gelmiştir. Eş'as elçi sıfatıyla görüşmek üzere geldiği için, herhangi bir kötü muameleye maruz bırakılmamıştır.⁵²

Elçilerin dokunulmazlıklarına riayet edildiği gibi, onların karşılanması veya uğurlanmasına da aynı şekilde önem verilmiştir. Hz. Peygamber elçileri kabul etmek için Mescid'in kenarına "Üstüvânetü'l-Vüfûd" (Elçiler Sütunu) adıyla bir bölüm ayırmış ve elçileri burada kabul etmiştir.⁵³ Onları karşılarken daima temiz ve güzel elbiseler giymeye özen göstermiştir.⁵⁴ Ayrıca onlara sürekli olarak nazik davranmış ve uğurlarken de mutlaka hediyeler vermiştir. Hz. Peygamber elçilere uygulanan bu muamelelerin kendisinden sonra da devam etmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁵

⁵² et-Taberî, Tarih, III, 275.

⁵³ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 240.

⁵⁴ el-Hindî, VII, 122.

⁵⁵ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 242.

Hız. Ebû Bekir Yezîd b. Ebî Süfyan'ı Suriye'ye doğru sevk ederken, ona birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlar arasında, düşman elçilerinin güzel karşılanması ve onlara iyi muamele edilmesi gibi talimatlar da yer almıştır.⁵⁶ Hali-fe düşman elçisi dahi olsa, onların bir saldırı veya herhangi bir kötü muameleye maruz bırakılmaması için komutanlarını uyarma gereğini duymuştur. Çünkü, Hız. Peygamber ölüm döşegindeyken bile elçiye iyi davranmayı ve onları en güzel şekilde karşılamayı tavsiye etmiştir.⁵⁷

Yabancı devlet temsilcilerine sürekli iyi davranılması konusunda talimatlar verilirken, müslüman elçilerin de haklarının korunmasına dair bazı tedbirler alınmıştır. Yabancı devletlerle akdedilen andlaşmaların bir çoğunda müslüman elçilere iyi davranılmasıyla ilgili bazı hükümlerin yer aldığı görülür. Buna göre gelen elçilerin bir ay süreyle misafir edilmesi, hatta onlara haram bir şeyin yedirmemesi gibi andlaşma hükümleri bunlardan bazılarıdır.⁵⁸

Hız. Ebû Bekir kabilelerle olan anlaşmazlıkları genelde aynı kabileye mensup birisini göndererek halletmeye çalışmıştır. Benû Esed kabilesi irtidat ettiğinde, aynı kableden olan Adiy b. Hâtem'i onlara göndererek meseleyi halletmeye çalışmıştır. Adiy kabilesiyle yaptığı görüşmeler sonucunda, onları tekrar İslâm Devleti'ne itaat etmeye razı etmiştir. Bu konuda direnen kabilesine, Hâlid b. Velid'in üzerlerine gelmekte olduğunu hatırlatarak, dilerlerse aracılık yapabileceğini teklif etmiş ve bu şekilde aralarında devam eden sıkı pazarlıklar sonunda, onları isyandan vazgeçirmeyi başarmıştır. Adiy'in kavmi arasındaki yoğun diplo-

⁵⁶ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 108-9; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 404.

⁵⁷ Hamidulah, İslâm Peygamberi, II, 1024; Saffet, I, 187; Kandehlevî, I, 207.

⁵⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 622.

matik çabaları, onları ikna etmedeki başarısı ve dirayetli kişiliği, aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in elçi seçiminde gösterdiği hassasiyet ve ehemmiyetin de bir teza-hürüdür.⁵⁹

Gerek Hz. Peygamber ve gerekse Hz. Ebû Bekir devrinde gönderilen elçilerin daha çok elçilik sıfatına uygun olup olmadıklarına ve onların bu konudaki maharetlerine önem verilmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra, daha önce Habeşistan'a giden müslümanların da buraya gelmeleri için, Amr b. Umeyye'yi Habeş Kralı Necâşî'ye elçi olarak göndermiştir. Oysa Amr o sırada henüz müslüman değildir. Buna rağmen Hz. Peygamber, onun inanç durumuna bakmamış ve bu işe uygunluğunu dikkate alarak, kendisini siyâsî temsilci sıfatıyla görevlendirmiştir.⁶⁰

Buna benzer bir olay Hâlid b. Velîd'in Hire'yi fethetmesinden sonra yaşanmıştır. Hâlid Hire'yi aldıktan sonra İran'lı devlet yöneticilerine hitaben iki mektup yazmış⁶¹ ve bu mektupları Hireli Mürre ve Hezkil adındaki şahıslarla kendilerine göndermiştir. Hire daha yeni fethedildiğine göre muhtemelen bu iki şahıs da henüz müslüman değillerdi. Ayrıca bu elçilerden birisi olan Hezkil aynı zamanda Hire Emiri'nin de elçiliğini yapıyordu.⁶² Hâlid'in Hireli olan bu iki elçiyi, İranlı yetkililere göndermesi ve birinin daha önce de elçilik görevini yürütüyor olması, oldukça calibi dikkat bir durumdur. Ayrıca Hâlid bu elçilerden ajanlık yapmalarını da istemiş ve Farslıların durumu hakkında bilgi edinmelerine dair

⁵⁹ et-Taberî, Tarih, III, 228; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 346.

⁶⁰ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 146 vd.

⁶¹ Hamidullah, el-Vesâik, 373 vdd.

⁶² et-Taberî, Tarih, IV, 17.

kendilerine talimat verilmiştir.⁶³ Bu ayrıntıyı dikkate aldığımızda elçilerin, aynı zamanda birer casus (ajan) olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ebû Bekir komutanlara verdiği talimatlarda düşman elçilerini karargâhta fazla tutmalarını, askerlerin elçilerle konuşmasına müsaade etmemelerini tavsiye etmiştir.⁶⁴ Böylece yabancı elçilere herhangi bir bilgi sızdırmaları konusunda onları önceden uyarma gereğini duymuştur.

4-Diplomatik Yazışmalar

Hz. Ebû Bekir zamanında yazılan mektuplarda, yapılan andlaşmalarda, Halife'nin emir ya da fermanları gibi tüm resmi veya siyâsî belgelerde kullanılan dil, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Arapça idi. O dönemlerde bu tür siyâsî yazıların genellikle işlenmiş ince deriler üzerine yazıldığını görüyoruz. Zira Araplar eskiden beri yazı malzemesi olarak, işlenmiş ince deri, bazı bez parçaları veya Çinliler tarafından üretilen kağıdı kullanmışlardır.⁶⁵ Bunun yanında hurma dalları, ince düz beyaz taşlar ve kürek kemikleri gibi malzemelerin de yazı malzemesi olarak kullanıldığını görüyoruz.⁶⁶

Hz. Ebû Bekir dönemine ait siyâsî vesikaların yazımında ne tür bir malzeme kullanıldığıyla ilgili sarîh bir bilgi bulunmamakla birlikte, Hz. Peygamber zamanındaki bu tür yazıların genellikle parşömen veya ince deriler üzerine yazılmış olması,⁶⁷ bize aynı malzemenin bu dönemde de kullanıldığı konusunda bilgi ver-

⁶³ et-Taberî, Tarih, IV, 17.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 404.

⁶⁵ İbn Nedîm, *Fihrist*, Beyrût, t.y., 31 vd.

⁶⁶ Ay.e., A.y.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1988, 54.

⁶⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1027.

mektedir. Nitekim el-Belâzurî'nin verdiği malumatta, Halife'nin Yemen'deki Huffâş halkına gönderdiği bir yazıdan bahsedilmiş ve bu yazıda onların çivit o-tundan zekât vermeleri istenmiştir. Hz. Ebû Bekir'in Huffâşlılar'a gönderdiği yazının, işlenmiş ince deri üzerine yazıldığı bildirilmektedir.⁶⁸ Ayrıca Rasûlüllâh'dan sonra iki yıl gibi kısa bir zamanda, yazı malzemeleriyle ilgili henüz teknik açıdan bir gelişmenin olmadığını görüyoruz. Yine bu devirdeki ihtiyaçların, Rasûlüllâh dönemine göre fazla bir değişikliğe meydan verebilecek kadar gelişmediği de bilinen bir gerçektir.

Yazı dilinde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de, konuşma dili olarak Arapça kullanılmıştır. Fakat Hz. Peygamber Yahudiler'le olan ilişkilerini daha sağlıklı yürütebilmek için, Zeyd b. Sâbit'e İbrânice'yi öğrenmesini tavsiye etmiştir.⁶⁹ Zeyd de İbrânice'yi öğrenerek Yahudiler'le yapılan diplomatik yazışmalar; onlardan gelen mektup veya benzeri metinler konusunda Rasûlüllâh'a yardımcı olmuş ve ona tercümanlık yapmıştır.

Hz. Ebû Bekir zamanındaki diplomatik münasebetlerde zaman zaman Arapça dışında farklı dillerin kullanıldığına rastlıyoruz. Nitekim Hâlid b. Velîd Hire'yi fethettikten sonra İranlı toprak sahipleri ve önde gelen reislerle hitaben yazdığı mektupların birisini Hire yazısıyla, diğerini Nabatça yazmıştır.⁷⁰ Bu da bize, Arabistan dışındaki milletlerle sözlü veya yazılı münasebetlerde farklı dil ve yazının kullanıldığını göstermektedir.

⁶⁸ el-Belâzurî, I, 89; Krş., Türkçeye Çev., 106.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, 19/2, (IV, 60), nr. 3645; Zehebî, Tezkiretül'l-Huffaz, Beyrût, t.y., I, 30 vd.; Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi, 32; Ay. mlf., Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu, İstanbul, 1990, 29.

⁷⁰ et-Taberî, Tarih, IV, 17.

Hız. Ebû Bekir zamanında yazılan mektup, ferman veya andlaşma gibi siyâsî vesikalar, gayet sade, anlaşılması kolay, kısa ve özlü ifadelerin yer aldığı bir üslup ile yazılmıştır. Aynı sadelik, söz konusu belge veya vesikalarda kullanılan ünvan ya da sıfatlarda da görülmektedir. Bu yazılarda Halife veya idarecileri yücelten şaşıalı ve debdebeli ifadelere hiç bir zaman yer verilmemiştir.

Halifeye ait yazıların başında genellikle, "Rasûlüllâh'ın Halifesi Ebû Bekir'den falana..."⁷¹ veya "Rasûlüllâh'ın Halifesi Abdullah b. Osman'dan falana..."⁷² şeklinde yazının kime ait olduğunu bildiren sade bir hitab cümlesi yer almıştır. Halifenin bu yazılarında zaman zaman kendisine ait olan "Atîk" künyesini de kullandığını görüyoruz.⁷³

Bu döneme ait vesikalardaki sadeliğe, komutan veya idarecilere ait mektuplarda da rastlıyoruz. Bu vesikalarda Halife veya komutanı yücelten sıfatlar yerine, son derece sade fakat aynı zamanda etkileyici bir üslûbun kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁴ İslâm dünyasındaki yazışmalarda kullanılan övgü dolu sözler, şaşıalı ve debdebeli ifadeler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Hız. Ebû Bekir dönemindeki diplomatik yazışmalarda, genellikle Hız. Peygamber'in takip ettiği metod esas alınmıştır.⁷⁵ Bütün siyâsî vesikalara "Besmele" ile başlanmış ve sonra halife ya da komutanın adı, ardından da muha-

⁷¹ Hamidullah, el-Vesaik, 339, 347.

⁷² Abdullah, Hız. Ebû Bekir'in asıl adı olup, Osman da babası Ebû Kuhafe'nin ismidir. Bak. et-Taberî, Tarih, IV, 49.

⁷³ Hamidullah, el-Vesaik, 341.

⁷⁴ Bu yazışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Hamidullah, el-Vesaik, 337 vd.

⁷⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1020.

tabın ismi zikredilmiştir. Daha sonra "emma ba'd" (bundan sonra) ifadesiyle asıl konuya geçilmiştir.

Gayri müslimlere ait yazışmalarda genellikle "selâmün alâ men ittebaa'l-Hudâ = Hidayete erenlere selam olsun" gibi hitab cümlelerinin kullanıldığını görüyoruz.⁷⁶ Kaynaklarda, yazılan bu metinlerin kimin tarafından kaleme alındığına dair teferruatlı bilgiye yer verilmemiştir. Fakat Halife'ye ait metinlerin muhtemelen kâtipleri tarafından yazıldığını söyleyebiliriz. et-Taberi'de yer alan bir maldatta, Kahzen adındaki bir sahabinin Hz. Ebû Bekir'in mürtedlere ait yayınladığı genelgenin yazımında Halife'ye yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

Komutan ya da idarecilere ait vesikaların da kimin tarafından yazıldığına dair bir netlik yoktur. Fakat bu vesikaların ordudaki elemanlar yani tercümanlar, katipler ve elçiler tarafından yazılmış olabileceği kanaatindeyiz.⁷⁸

Andlaşmaların sonunda, genelde her iki gruptan şahitlerin isimleri zikredilmiştir. Bu şahısların genelde önde gelen ve itimada şayan kişilerden oluşması dikkat çekmektedir. O dönemlerde henüz İslâm dünyasında yazılı vesikaları tarihlendirme geleneği olmadığından, siyâsî vesikalarda tarihe yer verilmemiştir. Fakat bunların büyük bir çoğunluğunu olayların akışına göre, tarihlendirmek mümkündür. İslâm Tarihi'nde mektuplarda tarih yazımının daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir.

⁷⁶ Ebû Yûsuf, 156; Hamidullah, el-Vesaik, 371 vd.

⁷⁷ et-Taberî, Tarih, IV, 226.

⁷⁸ Terzi, Askeri Teşkilat, 52.

Yapılan andlaşmalar, genelde bir kaç nüsha halinde hazırlanarak her iki tarafa da birer adet verilmiştir. Nitekim, Hâlid b. Velîd Irak'tan Şam'a giderken yol boyundaki pek çok toplulukla aynı hükümleri içeren andlaşmalar yapmıştır.⁷⁹ Yapılan andlaşma veya yazılan herhangi bir metin kaleme alınıp tüm işlemler tamamlandıktan sonra, yazı Halife'ye ait ise onun tarafından, değilse sorumlu olan idareci tarafından mühürlenmiş, yani tasdik edilerek yürürlüğe sokulmuştur.⁸⁰

5-Andlaşmaların Tasdiki (Mühürleme)

İslâm Devleti'nde resmi yazıları tasdik etme yani mühürleme işlemi 628/7 yılından sonra Hz. Peygamber'in komşu devletlere İslâm'a davet mektupları göndermesiyle ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber Bizans Kralı Heraklios'a İslâm'a davet mektubu göndereceği zaman, sahabeden bazı kişiler Rasûlüllâh'a Rum halkının mühürlenmemiş yazılara (vesikalara) itibar etmeyeceklerini söylemişlerdir. Bu uyarıyı dikkate alan Allah Rasulü, kendisine bir mühür hazırlanması için talimat vermiştir. Böylece yüzük biçiminde gümüşten ve değerli bir taş olan "Habeşî"den müteşekkil üzerinde "Muhammed Rasûlüllâh" yazılı bir mühür hazırlanmıştır.⁸¹ Rasûlüllâh'a hazırlanan bu mühürün, gerek kendi ve gerekse ondan sonra gelen ilk üç halife tarafından, siyâsî ve resmi yazışmalarda kullanıldığını görüyoruz.

⁷⁹ et-Taberî, Tarih, IV, 18; Ebû Yûsuf, 158-9.

⁸⁰ Bak. s.55 vd.

⁸¹ el-Belâzurî, II, 567; el-Buhârî, 3/7, (I, 36) nr. 65; İbn Kesîr, es-Sîre, IV, 705 vd.; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, 585 vd.; Ayrıca bak., Zeydan, I, 70; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1026; Ay. mlf. Hz. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu, 31; Baltacı, 68.

Bunun dışında İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre, Hz. Peygamber'in Dûmetü'l-Cendel hakimi Ukaydır ile yaptığı bir andlaşmayı tırnağıyla mühürlediği belirtilmektedir.⁸² Dolayısıyla devlete ait resmi belgelerin mühürlenmesi işleminin Hz. Peygamber ile birlikte başladığını söyleyebiliriz.

Rasûlüllâh'ın hazırlattığı mühür kendisinden sonraki halifeler tarafından da kullanılmıştır. Daha sonra bu mühür, Hz. Osmân tarafından bir kuyuya düşürülerek kaybedilmiştir.⁸³

Hz. Peygamber'le birlikte başlayan siyâsî andlaşma veya benzeri yazıları mühürleme işlemi, Hz. Ebû Bekir'le birlikte de devam etmiştir. Kaynaklarda Halife'nin de kendine ait bir mühürünün bulunduğu ve üzerinde "Ni'me'l-Kâdiru Allah" yani "Allah ne iyi kadirdir" ibaresinin yazıldığı yer almaktadır.⁸⁴

O dönemlerde yapılan andlaşmalar genellikle devlet başkanları veya bunların görevlendirdiği yetkililer tarafından karara bağlanıyordu. Dönemimize ait yazılar da aynı şekilde ya bizzat Halife tarafından veya onun görevlendirdiği komutan veya valileri tarafından tasdik edilmiştir.⁸⁵

Hz. Peygamber'in başlattığı devlet başkanının resmi yazıların mühürlemesi geleneğini Hz. Ebû Bekir'in devam ettirdiğini dönemine ait yazılarda görmekteyiz. Nitekim, Şam'a ordu gönderildikten sonra, buralardaki komutanların kendisinden destek istemeleri üzerine, Halife cihada davet için çağrı yapmış ve bunu yazılı belge haline getirerek, Abdullâh b. Huzeyfe ile Mekkelilere göndermiş, onları ci-

⁸² İbn Sa'd, II, 166; Hamidullah, el-Vesaik, 295; Terzi, İlk Siyer ve Megâzi Yazarları, 8.

⁸³ el-Belâzuri, II, 567; Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1027.

⁸⁴ et-Taberî, Tarih, IV, 51; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 421.

⁸⁵ Bak. s.25

hada davet etmiştir. Hz. Ebû Bekir bu yazısını mühürledikten sonra Abdullah'a vererek, onu yola çıkarmıştır.⁸⁶

Komutan veya valilerin yaptıkları andlaşmaların Halife'nin onayından geçtiğini, bu dönemdeki bazı uygulamalardan anlıyoruz. Hâlid b. Velîd'in Hireliler'le yaptığı andlaşmanın sonunda Halife'ye gönderdiği yazı bu durumu ortaya koymaktadır. Hâlid bu yazısında, Hireliler'le yaptığı andlaşmanın içeriği hakkında bilgi vermiştir. Halife, Hâlid'in yaptığı bu andlaşmayı onaylamış fakat, Hireliler tarafından takdim edilen hediyelerin, ödeyecekleri yıllık vergiden (cizye) düşürülmesini istemiştir.⁸⁷ Yine Hâlid b. Velîd Aynu't-Temr halkıyla yaptığı andlaşma hükümleri hakkında Halife'ye bilgi vermiş, Halife de yapılan bu andlaşmayı onaylamıştır.⁸⁸ Bu örnekler bizlere idarecilerin yaptıkları andlaşmaların Halife tarafından da incelenerek onaylandığını, şayet değiştirilmesi gereken bir durum varsa bunun Halife tarafından değiştirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla andlaşmalardaki hükümlerle ilgili verilecek kararlarda son sözün Halife'ye ait olduğu ve ondan sonra tasdik edilerek yürürlüğe konulduğu ortaya çıkmaktadır.

Halife idarecilerinin yaptıkları andlaşmaları onayladığı gibi daha önce Hz. Peygamber tarafından yapılan andlaşmaları da onaylayarak, bu andlaşma hükümlerine bağlı kalmıştır. Müslim b. Hârise adındaki sahabe bunlardan birisidir. Hz. Peygamber onu bir seriyede kan dökülmemesi için sarfettiği çaba ve başarısından dolayı tebrik etmiş ve bunu yazılı vesika haline getirerek mühürledikten sonra kendisine vermiştir. Rasûlüllâh'ın vefatından sonra Ebû Bekir halife olunca, Müs-

⁸⁶ el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, I, 7.

⁸⁷ et-Taberî, Tarih, IV, 13.

⁸⁸ el-Belâzurî, I, 303.

lim bu yazılı vesikayı halifeye getirmiş ve Ebû Bekir onun mührünü açıp içeriğini okuduktan sonra aynı şekilde mühürleyerek tekrar kendisine tevdi etmiştir.⁸⁹

Hz. Ebû Bekir zamanındaki devlete ait resmi siyâsî yazıların tasdik edilmesine verilen önemi, bu dönemde cereyan eden bazı olaylardan anlayabiliyoruz. Bununla ilgili kaynaklarda dikkat çekici bir bilgi yer almaktadır. İrtidad eden Eş'as b. Kays, mensubu bulunduğu Kinâne Kabilesi'nden bazı kişilerle birlikte Nuceyr Kalesi'nde muhasara edilmiştir. Daha fazla direnemeyeceğini anlayınca eman istemek zorunda kalmış ve kendisiyle birlikte halkından bazı kişiler adına eman istemek üzere Komutan Muhâcir b. Ümeyye'ye, İkrime b. Ebî Cehil tarafından getirilmiştir. Muhâcir onunla andlaşma yapmış ve Eş'as, emân verilecek kişilerin isimleri andlaşma metnine yazmak için kaleye gitmek istemiştir. Muhâcir onu kaleye göndermiş ve emân verilenlerin isimlerini yazdıktan sonra emannameyi mühürlemek üzere tekrar kendisine getirmesini istemiştir.⁹⁰ Muhâcir'in bu uygulaması, o dönemde mühürlenmemiş belgelerin geçersiz sayıldığını bizlere göstermektedir.

B-DİPLOMASİDE BARIŞIN YAYILMASINI ETKİLEYEN AMİLLER

1-Andlaşmalara Bağlılık

Andlaşma (muahede, musalaha, sulh), tarafların karşılıklı irade beyanlarının uyuşmasıdır. Akd edilen anlaşmalarla tarafların barış içinde yaşamaları hedef-

⁸⁹ İbn Sa'd, VII, 420; el-Kettânî, I, 171 vd.

⁹⁰ et-Taberî, Tarih, III, 275; İbnü'l-Esîr, Eş'as'ı mühürlenmek üzere geri gönderen kişinin Ziyâd b. Lebîd olduğunu nakletmektedir. Bak. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 381 vd.

lenir. Kuşkusuz bu hedefe varmanın şartlarından birisi, yapılan andlaşma hükümlerine sıkı sıkıya bağlı kalmak ve bu şartların gereğini yerine getirmektir.

İslâm, bütün insanlarla barış içinde yaşamayı esas almış ve barıştan yana bir tavır koymuştur.⁹¹ Hatta Kur'an, savaş halindeyken bile, düşmanın saldırıdan vazgeçerek barış talep etmesi durumunda, işi iyice garantiye aldıktan sonra, harp haline son verilmesini ve barış görüşmelerine başlanmasını uygun görmüştür.⁹²

Barıştan yana bir tavır sergileyen İslâm, yapılan andlaşmaların şartlarına kesinlikle bağlı kalmayı emretmiş⁹³ ve bunu kati hükümlere bağlamıştır.⁹⁴ Kur'an "ahde vefayı" müminlerin vasıflarından saymış ve buna riayet etmeyenlerin, ilahi rahmetten yoksun olacağını,⁹⁵ onlardan her türlü kötülüğün gelebileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu kişilerin ağır bir cezaya mahkum olacaklarını açıklayarak, insanları ahde vefaya davet etmiştir.⁹⁶

Kur'an'ın bu kati hükümlerinin yanı sıra, Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri de aynı şekilde ahde vefa göstermeyi, andlaşmalara bağlı kalmayı temel esas kabul etmiştir. Onun bütün uygulamaları, verilen söze bağlı kalma konusunda insanlık için en mükemmel örnekleri oluşturmuştur. Mekkeli müşriklerle yaptığı Hudeybiye Andlaşması bunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu andlaşma Mekkeliler adına Süheyl b. Amr ile Hz. Peygamber arasında imzalanmıştır. Andlaşma hükümleri arasında şöyle bir madde yer almaktadır: Mekke'ye iltica

⁹¹ Kur'an, 8/61.

⁹² Kur'an, 8/61. 47/4.

⁹³ Mevdudi, *İslâm'da Hükümet*, Çev. Ali Genceli, Ankara, 1967, 735.

⁹⁴ Kur'an, 2/177. 4/90. 6/152. 9/4-7. 13/20. 16/91-92. 17/34. 23/8.

⁹⁵ Kur'an, 2/27, 80, 93, 177. 3/76.

⁹⁶ Kur'an, 8/56-7. 3/77, 187.

eden hiçbir Medineli müslüman iade edilmeyecek. Fakat Muhammed (bundan böyle) kendisine sığınan bütün Mekkeliler'i Mekke'deki yetkilinin (köle ise efendisi, değilse aile reisi) isteği üzerine iade mecburiyetinde kalacaktır.⁹⁷

Andlaşma imzalandıktan sonra Mekke heyetinin başkanı olan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel Rasûlüllâh'a sığınmıştır. Fakat Hz. Peygamber andlaşma hükümlerini bozamayacağını bildirerek, kendisinden bu duruma sabırla mukabele etmesini istemiştir. Yine Ebû Basîr adındaki Mekkeli, Rasûlüllâh'a sığınmış ve aynı gerekçeden dolayı Hz. Peygamber onu kabul edemeyeceğini bildirmiştir.⁹⁸

Hz. Peygamber andlaşma hükümlerini bozmayı cahiliye adeti olarak değerlendirmiş⁹⁹ ve "Kimin bir kavimle andlaşması varsa, müddeti bitinceye kadar veya eşit şartlar altında andlaşmayı bozma teklifi yapmadan önce, ona ne bir şey eklesin ve ne de ondan ne bir şey çıkarsın"¹⁰⁰ diyerek bu konudaki esas tavrı ve hukûkî statüyü belirlemiştir.

Hz. Peygamber'in uygulamalarında olduğu gibi, Hz. Ebû Bekir zamanında yapılan andlaşmaların hükümlerine bağlı kalındığını görüyoruz. Nitekim Benû Hanife ile akdedilen sulh ve bu sulh ile ilgili görüşmelerin devam ettiği sıradaki olaylar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Benû Hanife ile barış görüşmeleri devam ederken, Halife, bu savaşın fatihi Hâlid'e bir yazı göndererek, Hanife Oğulları'nın cezalandırılmasını istemiştir. Fakat, Halife'nin resmi yazısı geldiğin-

⁹⁷ Hamidullah, el-Vesâik, 77 vd.; Ay. mlf. İslâm Peygamberi, I, 256.

⁹⁸ İbn Hişâm, II, 28; Ebû Dâvûd, 9/164, (III, 189-90) nr. 2758; Ebû Yûsuf, 229; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 259 vd.

⁹⁹ Dârimî, Sünen, Beyrût, T.y., II, 243.

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, 9/164, (III, 190) nr. 2759; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 125; Hamidullah, İslâm'a Giriş, 231.

de, andlaşma akdedildiği için Hâlid, verdiği söze sadık kalarak andlaşma hükümlerine riayet etmiş ve devlet başkanının yazılı emrini yerine getirmemiştir.¹⁰¹ Ayrıca Hâlid, Halife'ye bir yazı göndererek Benû Hanife ile andlaşma imzaladığını ve bu yüzden emrini yerine getiremediğini bildirmesi üzerine, Halife ona gönderdiği ikinci yazıda, yaptığı andlaşmanın hükümlerine bağlı kalması konusunda Hâlid'e uyarıda bulunmuştur.¹⁰²

Hiz. Ebû Bekir zamanındaki andlaşma hükümlerine riayet edilmedeki hassasiyetin bir başka yönünü, yine Benû Hanife ile yapılan barış görüşmelerinde görmekteyiz. Bu görüşmelerde halkı adına Hâlid ile müzakereleri sürdüren Hanife Oğulları'na mensup Mücâe b. Mürâre, Hâlid'i kandırarak hileli bir andlaşma imzaladığı halde, bu durumu daha sonra farkedene Hâlid, andlaşmayı akdettiği için mevcut hükümleri değiştirmemiş ve yaptığı andlaşmanın şartlarına bağlı kalmıştır.¹⁰³

Diplomatik ilişki kurabilme ve dış politikada başarılı olabilmenin temel şartlarından birisi, yapılan andlaşmalara bağlı kalmak ve bu hükümlerin gereğini yerine getirmektir.¹⁰⁴ Andlaşmayı korumak ve onun hükümlerine bağlı kalmak İslâm Devleti'nin uluslararası ilişkilerde en çok ehemmiyet verdiği hususlardan birisidir.

¹⁰¹ et-Taberî, Tarih, III, 253; Ebû Ubeyd, 232 Ebû Yûsuf, 83; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 365.

¹⁰² İbn Hubeyş, Gazavatu İbn Hubeyş, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrût, 1992, 96 vd.; İbn A'sem, Kitâbu'l-Fütûh, Dâru'n-Nedveti'l-cedîde, Beyrût, T.y, I, 41; el-Vâkidî, K. Ridde, 78 vd.

¹⁰³ el-Vâkidî, K. Ridde, 79; el-Belâzurî, Fütûh, I, 108; et-Taberî, Tarih, III, 252; el-Ya'kûbî, II, 130.

¹⁰⁴ Ebû Süleymân, 111.

Diplomasi sanatının en önemli işlevlerinden birisi, uluslararası barış ve güvenliği temin etmektir. Barışın temin edilmesi diplomasinin başarısına bağlıdır. Başarılı bir diplomasi ise devletlerin onun işlerliğini temin edebilecek uluslararası hukuku oluşturmakla mümkündür.¹⁰⁵ Bu konuya müslümanların, İslâm Devleti'nin kuruluşundan beri özel bir itina ile yaklaştıkları görülmektedir. Özellikle Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin zamanındaki devletlerarası ilişkilerin mahiyetine baktığımızda, müslümanların uluslararası hukuka büyük bir ehemmiyet verdiklerini görüyoruz. Hatta, tarihte ilk kez devletler hukukunu kuran ve bunu geliştiren müslümanlar olmuştur.¹⁰⁶

Müslümanların verdikleri söze sadık kalmalarının kaynağında onların inanç ve İslâm anlayışları yatmaktadır. Çünkü Kur'an "ahde vefayı müminin şiarı" olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷ Aynı şekilde Rasûlüllâh da "ahde vefa göstermemeyi münafıklık alameti" olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁸ Gerek Hz. Ebû Bekir'in kendisi gerekse komutanların yaptıkları andlaşmalara titizlikle bağlı kalmalarının altındaki temel gerçek, kuşkusuz bu konunun bir itikat meselesi olmasıdır.

Hz. Ebû Bekir zamanında, gayrı müslimlerle akdedilen andlaşmalara, sadece müslümanların değil, aynı şekilde karşı tarafın da riayet etmesi istenmiştir. Hâlid b. Velîd Hîreliler'le yaptığı andlaşmaya, şayet yeminlerini bozarlarsa kendilerinden zimmetin kalkacağına ve şiddetle cezalandırılacaklarına dair hüküm koymuştur. Ayrıca onlara, bu hükümlere riayet ettikleri takdirde, her türlü iç ve

¹⁰⁵ Kara, *Uluslararası Politika*, İstanbul, 1989, 339.

¹⁰⁶ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 64-5.

¹⁰⁷ Kur'an, 2/177.

¹⁰⁸ Müslim, 1/25, (I, 78) nr. 106.

dış tehlikelere karşı can ve mal emniyetlerinin sağlanacağına dair teminat vermiştir. Eğer kendisi va'dini yerine getiremeyecek olursa yani akdettiği andlaşmaya muhalefet ederse, onlardan vergi (cizye) almayacağını bizzat andlaşma metnine koyarak, her iki tarafa da bir takım yükümlülükler getirmiş ve bunların uygulanmasını karara bağlamıştır.¹⁰⁹

Hz. Ebû Bekir, özellikle Bizans ve Sâsânîler'in egemenliğinde yaşayan halka ayrı bir önem vermiştir. Bu bölgelere gönderilen komutanlara verilen talimatlar ve onların buralardaki halka karşı muameleleri, bu önemi açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca komutan ya da idarecilerin bu yörede yaşayan halka en ufak bir kötü muamelede bulunmamaları ve onların da müslümanlardan şikayetçi olmamaları, buralara karşı yürütülen siyasetin değişik bir boyutunu gösterir. Müslüman idareciler bu bölgede yaşayan halkın tabi oldukları devletlerin zulmünden kurtarılmasına çalışmışlardır. Onlar mevcut uygulamalarıyla yerli halka İslâm'ın adaletini tanıtarak, kalplerinin kazanılmasını sağlamışlardır.

Hz. Ebû Bekir sadece kendisinin veya komutan-idarecilerin yaptıkları andlaşmalara bağlı kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sağlığında yapılan andlaşmaları da harfiyen uygulamıştır. Necrânîlar'la yapılan andlaşma bu durumu doğrulamaktadır. Necrânîlar, Rasûlüllâh'ın sağlığında onunla bir andlaşma imzalamışlar, onun vefatından sonra, Halife olan Hz. Ebû Bekir'e gelerek bu andlaşmayı yenilemek istemişlerdir. Halife, onların isteğini kabul etmiş ve Rasûlüllâh ile yaptıkları andlaşmayı yenilemiştir.¹¹⁰ Halife'nin bu tutumu günü-

¹⁰⁹ et-Taberî, Tarih, IV, 14; Ebu Yûsuf, 155; Hamidullah, el-Vesaik, 380 vd.

¹¹⁰ el-Belâzurî, Fütûh, I, 78; Taberî, Ay.e., III, 265; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 375.

müzde de önemini koruyan "dış politikada ilkeli davranmanın" güzel bir örneğini teşkil eder. Halife, Necrânîlular'la daha önce razı oldukları andlaşma hükümlerini yenilemek suretiyle, müslümanlarla gayrı müslimler arasındaki uygulamalarda herhangi bir adaletsizlik yapmadığını göstermiş ve onların İslâm Devleti ile barış içinde yaşamalarına imkân tanımıştır.

Görüldüğü gibi Hz. Ebû Bekir, uluslararası hukuka büyük önem vermiş, gerek kendi zamanında ve gerekse kendisinden önce Hz. Peygamber tarafından akdedilen andlaşma hükümlerine bağlı kalmış, hatta komutan-idarecilerine bu konuyla ilgili bizzat yazılı talimatlar göndererek, onları uyarmıştır. Böylece andlaşmalı topluluk ya da fertlerin haklarına en ince ayrıntıya kadar riayet ederek, gayr-i müslimler dahil bütün herkesle iyi ilişkiler kurmuş ve şüphesiz onun bu yaklaşımı İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesinde önemli bir etken olmuştur.

2-Devletin Gücünü Kabul Ettirme

Devletin maddi veya manevi yönden güçlü olması, onun uluslararası ilişkilerdeki yerini belirleyen önemli unsurlardan birisidir. İslâm, kendi varlığını korumak veya varlığını tehlikeye düşürebilecek unsurları ortadan kaldırmak için gerekirse savaşmayı (harbi) meşru saymıştır.¹¹¹ Kur'an, düşmana karşı mukavemet gösterebilmek için müslümanların, güçleri oranında harbe hazırlıklı olmasını istemektedir. Buna göre: "Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla hem Allah'ın düşmanlarını hem de kendi

¹¹¹ Kur'an, 2/190-2, 194.

düşmanlarınızı ve bunların dışında sizin bilemediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz..."¹¹² buyurulmaktadır.

Bu emirle, müslümanların düşmana karşı "caydırıcı güç" bulundurmaları istenmiştir. Ayrıca onlar zamanın koşullarına göre, her türlü askerî donanımın hazır bulundurulması konusunda uyarılmışlardır. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde "at" en önemli savaş aracı olduğundan¹¹³ "at beslemeden" bahsedilmiştir. Hz. Peygamber de, bu konuyu destekler mahiyette, müslümanları at beslemeye teşvik etmiştir.¹¹⁴ Hatta atları zekât malı olarak kabul etmemiş ve vergiden muaf tutmuştur. Ganimetlerin paylaşılmasında da, süvariye (atlıya) yayadan daha fazla pay vermek suretiyle ordu mensuplarını at beslemeye özendirmiştir.¹¹⁵

Üstün moral gücü¹¹⁶ ve gerekli donanıma sahip olmak, düşmanın kalbine korku salacağından, onu çoğu kez savaşa gerek kalmadan teslim zorlar. Hz. Ebû Bekir zamanında Suriye kapılarına dayanan İslâm ordularının güç ve kuvvetini gören, Irak ve Suriye topraklarındaki müslümanların başarılarını yakından tanıyan Heraklios'un İslâm Ordusu'yla barış yapmaktan yana tavır takınması,¹¹⁷ yukarıda zikredilen gerçeğin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda günümüzde de geçerliğini koruyan ve askerî uzmanlarca da kabul edilen, "Savaşa

¹¹² Kur'an, 8/60.

¹¹³ Terzi, Askerî Teşkilat, 118 vd.

¹¹⁴ Nesâî, K. Hayl, 11, (VI, 669) nr. 3565.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 103 vd.; Nesâî, K. Hayl, 17, (VII, 673) nr. 3576, Terzi, Ay.e., 119.

¹¹⁶ Terzi, Ay.e., 60.

¹¹⁷ et-Taberî, Tarih, IV, 37.

hazırlıklı olmak savaşı önler ve barışı gerçekleştirir"¹¹⁸ prensibinin bir göstergesidir.

Hız. Ebû Bekir hilafete geldiği ilk günden itibaren, dışarıya karşı sürekli olarak devletin güçlü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Halife, devleti zayıf sanan ve bu sebeple meşru hukûkî yönetime başkaldıran topluluklara karşı gerektiğinde askerî kuvvet kullanarak, onlara İslâm Devleti'nin gücünü kabul ettirmiştir. Mürtedlerle mücadele ederken, onun hiçbir zaman bir mürted kabileden diğerine karşı yardım almaması¹¹⁹ oldukça dikkat çekici bir durumdur. Bu şekilde en zor şartlarda bile İslâm Devleti'nin dışarıdan yardıma muhtaç durumda olmadığını göstermeye çalışmıştır. Çünkü o, iç siyasette olduğu kadar dış siyasette de "manevi gücün" öneminin büyük olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla dışarıdan gelecek bir yardım, insanları psikolojik yönden etkileyecektir. Bu sebeple hiçbir kabîle veya topluluktan en ufak bir yardım talep etmemiştir.

Ayrıca o, az bir topluluğun nice kalabalık topluluklara Allah'ın izniyle galip geldiğini biliyor ve bunun Allah'ın va'di olduğuna yürekten inanıyordu. Böylece asıl yardımın Allah'tan olacağına inanarak mücadelesini sürdürmüştür.

Hız. Ebû Bekir hilafete geldiğinin henüz ilk günlerinde müslümanların tüm uyarı ve engellemelerine rağmen Üsâme Ordusunu gönderme kararı almıştır. Bu tarihi karar Araplar arasında "şayet müslümanlar güçlü olmasalar bu orduyu göndermezlerdi" gibi kanaatin yayılmasına yol açmıştır. Çünkü Arap toplulukları ve

¹¹⁸ Çelebi, *İslâm Düşüncesinde Cihâd ve Savaş Siyaseti*, Çev. Abdullah Kahraman, İstanbul, 1994, 46.

¹¹⁹ et-Taberî, *Tarih*, III, 264.

özellikle de müslümanlar arasında, Rasûlüllâh'ın ölümüyle birlikte, müslümanların sayıca az oldukları ve buna bağlı olarak güç bakımından da zayıf olduklarına dair kanaat hakim olmuştu.¹²⁰ Müslümanlar, Üsâme'nin gönderilmesi durumunda, zayıf olduklarını düşünerek, mürtedlerin Medine'ye saldıracaklarından korkmuşlardır. Hz. Ebû Bekir hiç bir zaman bu endişeye kapılmamış ve orduyu sevk etmiştir. Böylece insanlar arasında varolan olumsuz kanaat ortadan kalkmış ve müslümanların güçlü olduğu imajı hakim olmaya başlamıştır. Halife, bu orduyu göndermede ısrar ederek, müslümanlar arasına beliren endişenin yersiz olduğu mesajını da vermeye çalışmıştır.

Bu olumsuz kanaatin ortadan kalkmasından sonra, dinden dönme eğiliminde olan ve tereddüt içinde bekleyen pek çok kabîle müslümanların gücünü görmüş ve "şayet müslümanlar zayıf olsalar Üsâme'yi göndermezlerdi" şeklinde bir kanaate sahip olmuşlar ve merkezi otoriteden uzaklaşma fikrinden caymışlardır.¹²¹

Hz. Ebû Bekir Üsâme'yi gönderdikten sonra, geride kalan halkı askerî bakımdan hazırlayarak silahlı birlikler haline getirmiş¹²² ve olası bir saldırıya karşı halkı savaşa hazır halde bekletmiştir. Çünkü o, savaşa hazır hale getirilmiş askerî birliklerin düşman saldırılarını önlemede en büyük caydırıcı güç olduğunu biliyordu. Bu şekilde zayıfların güçlüden yana olmalarını ve güçlünün yanında yer almalarını sağlayarak, güçlü görünenle barış yapma arzularının artmasına zemin hazırlamıştır.¹²³ Takip ettiği bu siyasetle ortada kalan ve her yöne çekilebilecek durum-

¹²⁰ el-Vâkidî, K. Ridde, 31.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 336.

¹²² Ay.e., II, 334.

¹²³ Sönmez, Rasûlüllâh'ın İslâm'a Davet Mektupları, 30.

da olan pek çok kabilenin İslâm Devleti'nin çatısı altında toplanmasına muvaffak olmuştur.

Hiz. Ebû Bekir zekât vermeyenlere karşı savaşma kararı aldığında müslümanların çoğunluğu, aynı gerekçeyle onlarla savaşmanın doğru olmayacağını düşünerek, Medine'ye gelen temsilcilerle barış yapılmasını istemişlerdir. Hali-fe ise, bütün engellemelere rağmen kararında ısrar etmiştir. Çünkü verilecek en küçük bir taviz, İslâm Devleti'nin gücüne gölge düşürecekti. Aynı zamanda bu taviz merkezi otoritenin zayıf olduğuna dair kanaatin oluşmasına da sebep olacaktır. Bu tehlikeleri dikkate alan Halife, hangi şartlar altında olursa olsun, onlarla savaşarak Medine hükümetini tanımak istemeyen bu grupları dizginlemeyi amaçlamıştır. İslâm Devleti'nin gücünü kerhen de olsa kabul ettirerek, onları barıştan yana tavır takınmak zorunda bırakmıştır. Böylece gerek iç gerekse dış siyasette, İslâm Devleti'nin güçlü olduğunu ön plana çıkararak, insanların kafalarındaki şüpheleri ortadan kaldırmayı başarmıştır.

İslâm'dan dönenlere (mürtedlere) karşı yapılacak muamele savaşmaktır.¹²⁴ Hiz. Ebû Bekir İslâm toplumu içinde ortaya çıkan ve giderek hızlı bir şekilde yayılan bu ayrılıkçı unsurları denetim altına almak için bu yolu seçmek zorunda kalmıştır. Askeri güç kullanarak bu unsurları devletin denetimi altına almak suretiyle, onları merkezi otoritenin üstünlüğüne ve İslâm Devleti'nin gücüne boyun eğmeye zorlamıştır. İslâm Devleti'nin sınırları içinde bu hedefe varıldıktan sonra, komşu devletlere ordular gönderilirken yine aynı gaye güdülmüştür.¹²⁵

¹²⁴ el-Mâverdi, 55; Mevdudi, İslam'da Hükümet, 74.

¹²⁵ Hodgson, I, 140.

Hız. Ebû Bekir İslâm Devleti'nin gücüne veya üstünlüğüne gölge düşürebilecek en küçük bir hareketi gözardı etmeyerek, bu konuda son derece hassas davranmıştır. Müseylime üzerine gönderdiği İkrime'nin yenilmesi üzerine, ona karşı takındığı tavır, onun bu konuya gösterdiği ciddiyetin önemini açıklayacak niteliktedir. Bilindiği gibi Hız. Ebû Bekir, İkrime'yi Müseylime üzerine göndermiş ve ardından da destek olması için Şurahbil b. Hasene'yi sevk etmiştir. Fakat İkrime şöhret peşinde koşarak Şurahbil'i beklemeden savaşmaya karar vermiş ve yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Halife bu durumu haber alınca derhal İkrime'ye bir yazı göndererek, "seni yenilmiş halde göremeyeceğim gibi, sen de beni göremeyeceksin" diye öfkesini dile getirmiş, İkrime'yi Umân'a doğru sevk etmiş ve kendisine yazdığı mektupta, "yeni görev yerinde senden bu başarısızlığını telafi edecek başarılı haberler işitmeliyim" şeklinde bizzat uyarıda bulunmuştur.¹²⁶

Hız. Ebû Bekir Suriye'ye gönderilen Hâlid b. Saîd'in yenilmesi üzerine aynı şekilde ona karşı da benzeri bir tavır sergilemiş ve bozguna uğradıktan sonra Medine yakınlarına gelen ordusunu, insanların kalbine şüphe düşürür endişesiyle şehre sokmamıştır.¹²⁷ İslâm Devleti'nin üstünlüğüne ve gücüne hâlel getirebilecek bu tür hareketlere karşı son derece hassas davranarak, insanların zihinlerinde oluşabilecek en küçük tereddüte bile meydan vermemiştir.

Hız. Ebû Bekir Rasûlüllâh'ın ölümünden sonra, ortaya çıkan karışıklıklar dolayısıyla, son derece güç şartlar altında devlet idaresini üzerine almasına rağmen

¹²⁶ et-Taberî, Tarih, III, 243, 262.

¹²⁷ Ay.e., III, 30, 40.

men, zaman zaman da yalnız bırakıldığı halde bile, İslâm Devleti'nin maddi ve manevi gücüne olan inancını hiç bir zaman yitirmemiştir. Mürtedlere karşı mücadeleden tereddüt eden müslümanlara karşı, bizzat ordunun başına geçerek insanları harekete geçirmiştir. Onun önderliğinde mücadeleye başlayan İslâm Ordusu ilk çarpışmalardan sonra küçük çaplı başarılar elde etmiştir. Bu mücadeleler devam ederken, Suriye'ye doğru gönderilen Üsâme ordusu da pek çok ganimetle dönmüştür. Çarpışmalar devam ederken Üsâme'nin hiç bir kayıp vermeden geri gelmesi ve elde edilen başarılar, bir anlamda umutlarını yitiren müslümanları yeniden harekete geçirmiştir. Bu başarılarla birlikte kendilerine olan güvenleri artmıştır. Bunun akabinde de İslâm Devleti'nin başkenti olan Medine'ye, Arabistan'ın çeşitli yerlerinden zekât malları gelmeye başlamıştır. Aynı zamanda şüphe içinde olan kabileler bir bir, İslâm Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹²⁸ Böylece şüphe içerisinde olan pek çok kabîle yeniden İslâm'a dönmüş ve merkezi otoriteden ayrılma eğiliminde olan kabilelerin ihtirasları dizginlenerek güçlüden yana tavır takınmak zorunda kalmışlardır. Böylece Medine'de barış ortamı yeniden sağlanmıştır.

Hız. Ebû Bekir iktidara geldikten sonra 6 ay gibi kısa bir zamanda, Medine'de bozulmuş olan asayişî yeniden sağlamayı başarmıştır. Bundan sonra İslâm Devleti'nin gücünü Arabistan sınırlarının dışına taşıyarak, pek çok yeni unsurların İslâm Devleti'nin çatısı altında toplanmasına muvaffak olmuştur.

¹²⁸ et-Taberî, Tarih, III, 224 vd.; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrût, 1977, VI, 311; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 345; Üçok, 58.

3-İnanç ve İbadet Özgürlüğü Tanıma

Askeri ve siyâsî arenada gerektiğinde sert çatışmaları ön gören İslâm,¹²⁹ kendi tebaasından olan gayrı müslim azınlıklara, müslümanlarla bir arada yaşama hakkını tanımıştır.¹³⁰ İslâm Devleti'nin kurulup gelişmeye başladığı ilk günden itibaren, bu uygulamanın en açık örnekleri gerek Hz. Peygamber'in tatbikatında gerekse kendisinden sonra gelen özellikle "Hulefâ-i Raşidin" dönemindeki uygulamalarda net bir şekilde görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim yumuşak davranmayı tavsiye ederek, gönül kazanmayı esas almıştır.¹³¹ Aynı zamanda hoşgörünün en güzel örneklerini vererek, farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşayabileceklerini ortaya koymuştur.¹³² Bunu Hz. Peygamber'in kurduğu ilk İslâm Devleti'nin yapısında açık bir biçimde görmekteyiz. Medine'de kurulan devletin uygulamaları ve bu devlete hazırlanan anayasa-daki hükümler, değişik etnik köken ve farklı inançtaki insanların bir arada barınabileceğini gösteren en önemli belgedir.¹³³

Allah Rasûlü'nün bütün hayatı bu örneklerle doludur. Onunla görüşmeye gelen Necrânî Hristiyanlar'a Mescid'de doğuya yönelerek kendi anlayışlarına göre ibadet (ayın) yapmalarına müsaade etmesi ve onlarla yaptığı andlaşmada, kendi papaz ve rahiplerini serbestçe seçebilme hakkını tanınması, İslâm'ın insanlara inanç ve ibadet özgürlüğü tanıdığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹³⁴

¹²⁹ Kur'an, 25/52.

¹³⁰ Ebû Süleymân, 111.

¹³¹ Kur'an, 20/44.

¹³² Kur'an, 2/62, 5/69.

¹³³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 24 vd.

¹³⁴ İbn Sa'd, I, 357 vd.; el-Ya'kûbî, II, 82 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 175 vd.; Ay. mlf., İslâm Peygamberi, I, 622 vd.; Sönmez, Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri, 179 vd.

Hız. Ebû Bekir halife olduktan sonra, gayri müslimlere karşı yapılan muamelelerde aynı anlayış hakim olmuştur. Bu topluluklarla kurulan ilişkilerde hiçbir zaman cebr ve zor kullanma yoluna gidilmemiştir. Bu devirde yapılan andlaşma ve komutanlara verilen talimatlarda dikkat çeken hususlardan birisi, insanların inanç ve ibadet hürriyetlerine verilen önemdir. Gerek Halife'nin talimatlarında ve gerekse andlaşma hükümlerinde, insanların inançları teminat altına alınmıştır. Hız. Ebû Bekir'in komutanlara verdiği talimatlar arasında, manastır veya kiliselerde ibadet eden ve dünya işlerinden el etek çekerek nefislerini ibadete adayan kişilere dokunulmaması gerektiğine dair emirlerin yer aldığını görmekteyiz.¹³⁵

Halkın inanç ve ibadet hürriyetine saygı duyulduğu gibi, onların din adamlarına karşı da son derece saygılı davranılmıştır. Papaz ve rahiplerin itibarlarına gölge düşürücü her türlü davranıştan uzak durulmuştur. Hatta onlardan mal ve mülkü terk ederek, manastırlarda ibadet edenlerden cizye vergisi dahi alınmayarak, din adamlarına ayrı bir önem verilmiştir.¹³⁶

İslâm Devleti'nin himayesine giren gayri müslim halk, kendi inanç ve ibadet hürriyetlerinde muhayyer bırakılmışlardır. Bu şekilde onlara İslâm'ın ve müslüman idarecilerin hoşgörüsü tanıtılarak, kalplerinin İslâm'a ısınmaları sağlanmıştır. Müslüman idarecilerin kendilerine gösterdikleri müsamaha onların kısa zamanda İslâm Devleti'nin himayesini benimsemelerine neden olmuştur. Müslümanların bu uygulamaları diğer kitleler tarafından duyulduğunda, pek çok kabîle veya grup, İslâm Devleti'nin himayesine girmeyi kabul etmişlerdir.¹³⁷

¹³⁵ et-Taberî, Tarih, III, 213; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 335; Kandehevi, I, 208.

¹³⁶ et-Taberî, Tarih, IV, 14.

¹³⁷ Zeydan, I, 102 vd.

Hiz. Ebû Bekir döneminde Ehl-i Kitâb dışında kalan topluluklar üzerinde de oldukça müsamahakâr bir politika izlenmiştir. Bilindiğı gibi Kur'an, Ehl-i Zimmet ve Ehl-i Kitâb'dan cizye almayı öngörürken ki, bunlar Hristiyân ve Yahudilerdir; bu iki grubun dışında kalan gayri İslâmî topluluklar hakkında herhangi bir hüküm belirtilmemiştir. Buna rağmen Hiz. Peygamber'in uygulamalarında olduğı gibi, Hiz. Ebû Bekir de onlara karşı farklı bir uygulamaya gitmemiş ve aynen Ehl-i Kitâb'a tatbik edilen hükümler, bu topluluklara uygulanmıştır.¹³⁸

Ebû Yûsuf'a göre putperest, ateşperest ve mecûsiler, Ehl-i Kitâb olmadıklarından, onların kestiklerinin yenilmesi ve kadınlarıyla evlenilmesi caiz değildir.¹³⁹ Buna rağmen Hiz. Ebû Bekir onları Ehl-i Kitâb'dan ayırmamıştır. Zira Hiz. Peygamber "Ehl-i Kitâb"a tatbik edilen hükümlerin bu topluluklara da uygulanmasını emretmiştir.¹⁴⁰ Şayet onlar İslâm'ı kabul ederlerse, müslümanların bütün haklarına sahip olacakları hatırlatılmış ve bunu kabul etmezlerse aynen Ehl-i Kitâb gibi cizye vermeleri gerektiğı bildirilmiştir.¹⁴¹ Bu şekilde onlar inançları üzere kalmak veya müslüman olmak konusunda muhayyer bırakılmışlardır. Zorla İslâm'ı kabul etmeleri için hiç bir zaman en ufak bir baskı yapılmamıştır. Zira bu uygulama İslâm'ın ruhuna da aykırı bulunmuştur.¹⁴²

Ehl-i Kitab ve bunların dışında kalan mecûsi, ateşperest gibi gayri müslim halk, hiç bir zaman inançlarından dolayı horlanmamıştır. Aksine onlar oldukları

¹³⁸ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 192.

¹³⁹ Ebû Yûsuf, 139.

¹⁴⁰ Ebû Yûsuf, 140.

¹⁴¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 134; et-Taberî, Tarih, IV, 4; İbn Abdi Rabbih, I, 129-30; Ebû Ubeyd, 42; Ebû Yûsuf, 156 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 383 vd.

¹⁴² Kur'an, 2/16; 10/99; 18/29.

gibi kabul edilmişler ve İslâm'ın hoşgörüsü tanıtılarak gönülleri fethedilmeye çalışılmıştır. Onlara, İslâm Devleti'nin himayesini kabul ettikleri takdirde, her türlü tehlikeye karşı korunacaklarına dair güvence verilmiştir. Müslümanlara benzer memek kaydıyla her türlü dini kıyafet giymeleri, kutsal günlerinde "haç" çıkarmaları ve kilisede "çan" çalmalarına müsaade edilerek, her türlü dini ibadetlerini yapmada serbest bırakılmışlardır.¹⁴³ Ayrıca ibadethanelerinin tahrip edilmeyeceğine dair güvence verilerek, İslâm Devleti'yle barış içinde yaşamalarına ortam hazırlanmaya çalışılmıştır.¹⁴⁴

Hz. Ebû Bekir devlet idaresini ele aldıktan sonra, gerek iç ve gerekse dış münasebetlerde, özgürlükleri kısıtlandığından dolayı herhangi bir kavim veya toplulukla anlaşmazlık yaşanmamıştır. Halife'ye karşı başlangıçta gösterilen tepkinin hareket noktasına bakıldığında, bunun inanç ya da ibadet hürriyetiyle ilgisinin olmadığı anlaşılır. Bu tepki, daha ziyade meşru hükümetin bazı kısıtlamalar getirmesinden dolayı rahatsızlık duyan klasik bedevi tepkisinin bir uzantısıdır. Bunun yanı sıra, Medine hükümetine zekât vermekten kaçınan ve yeni merkezi otoriteyi, daha çok iktisadi sebepler ve kabîle asabiyetine bağlı olarak tanımak istemeyenlerin gösterdikleri tepkidir. Dolayısıyla ortaya çıkan isyan ve irtidad olaylarını inanç ve ibadet özgürlüğüne kısıtlama getiren mezhep çatışmaları olarak değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Ebû Bekir'in başlattığı fetih hareketinin sonucunda, ele geçirilen bölgelerdeki halk, müslüman olmak veya cizye ödemek suretiyle inançlarını muhafaza

¹⁴³ Ebû Yûsuf, 155 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 380 vd.; Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, 128 vd.

¹⁴⁴ Ebû Ubeyd, 267.

etme hürriyetine; her iki durumda da İslâm Devleti'nin hakimiyet ve himayesi altında yaşama hakkına sahiptiler. Bu esas Hz. Peygamber'den beri devam eden ve Kur'an'daki cizye ayetiyle¹⁴⁵ birlikte değişmeyen bir prensip olarak uygulanagelmıştır. Cizye ödemek suretiyle zımmî olmayı kabul edenlere, din ve vicdan hürriyeti tanınmış, kendi dinlerinde kalma hakkı verilmiş; mabedlerine dokunulmamış, ibadetlerine karışılmamıştır.¹⁴⁶

Bu şekilde, İslâm Devleti'nin himayesine alınan insanlar, hem İslâm'ın din olarak safiyet ve ulviyetini müşahade etmiş hem de tevhid potasında temizlenerek sevgi, adalet, merhamet, insaf ve imanla mücehhez müslümanlarla temasa geçerek, doğrunun yanlıştan, tevhidin şirkten farkını müşahhas bir biçimde görme imkânına kavuşmulardır.¹⁴⁷ Neticede, fethedilen memleketlerin halkı hiç bir zorlamaya maruz kalmadan kendilerine sağlanan serbestçe ibadet edebilme ortamı, içtimai alandaki adalet ve eşitlik ölçüleri içinde İslâm Devleti'nin çatısı altında barış içinde yaşama imkânını bulmuşlardır. Müslümanlarla gayri müslim halkların bir arada ve kalıcı barış ortamı içinde yaşam sürmelerinin kaynağında yer alan, adil ve müsamahakâr yönetimin; bu insanlara tanınan din ve vicdan hürriyetinin rolü hiç de küçümsenemeyecek bir öneme sahiptir.

4-Adalet ve Eşitlik

Hz. Ebû Bekir döneminde geniş bir toprak parçasına sahip olan İslâm Devleti, kuzeyden Arabistan'ı çevreleyen Bizans ve Sâsâniler'in egemenliğindeki

¹⁴⁵ Kur'an, 9/29.

¹⁴⁶ Fayda, Hâlid b. Velîd, 297.

¹⁴⁷ Ay.e., 298.

çeşitli Arap Emirlikleri'yle karşı karşıya gelmişti. Bu bölgede yaşayan kabîle ya da emirliklerin pek çoğu tâbi oldukları devletlerin idarelerinden hoşnut değillerdi. Bu hoşnutsuzluk Hz. Ebû Bekir zamanına rastlayan yıllarda had safhaya ulaşmış durumdaydı.

Hz. Ebû Bekir bu bölgelerde yaşayan halkın içinde bulundukları mevcut şartları dikkate alarak, onları İslâm Devleti'nden uzaklaştırmamaya çalışmıştır. Halkın geçim kaynaklarını yok ederek düşman saflarına geçmelerine zemin hazırlamak yerine, Kur'ânî değerleri ön plana çıkararak onları kazanma yoluna gitmiştir.¹⁴⁸ Bu bölgelere gönderdiği komutan veya idarecilere verdiği talimatlarla, bir anlamda bu bölgede yaşayan halka karşı izleyeceği siyaseti de belirlemiştir. Hilafete geldiği ilk günlerde Üsâme ordusunu sevkederken ona verdiği emirler, bu siyaseti belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Üsâme'ye verilen talimatlar arasında şu hükümler bulunuyordu: "Hainlik etmeyiniz. Sözünüzde durmazlık etmeyiniz. Ganimetlerden çalmayınız. Ölülerin organlarına zarar vermeyiniz. Yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürmeyiniz. Hurma ağaçlarını ve meyve bahçelerini tahrip etmeyiniz. Yemek hariç, hayvanları boş yere öldürmeyiniz..."¹⁴⁹

Görevlendirilen idarecilere bu ve benzeri talimatlar verilerek, Bizans ve Sâsâniler'e karşı en ufak bir sempatisi olmayan bölge halkına, İslâm Devleti'nin adaleti ve uygulamaları tanıtılmaya çalışılmıştır. Yine bu talimatlarda öncelikle onlara İslâm'a yani İslâm Devleti'nin meşru olan hukûkî nizamına itaat etmeleri için çağrı yapılmasına dair emirler yer almıştır. Şayet İslâm'ı kabul ederlerse,

¹⁴⁸ Ebû Süleymân, 95 vd.

¹⁴⁹ et-Taberî, Tarih, III, 213; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 335; Şîbli, VI, 72.

müslümanlarla aralarında hiç bir fark bulunmayacağına ve eşit hukuka sahip olacaklarına değinilerek, İslâm Devleti'nin idârî mekanizmasında yabancılar için hiç bir ayırıcı unsur gözetilmeyeceğine ilişkin teminat verilmiştir. Bu teminat aynı zamanda devlet başkanının resmi açıklaması olarak yazılı belge haline getirilmiştir.¹⁵⁰

Hız. Ebû Bekir bu iki imparatorluk yöneticilerinin denetimleri altında tuttukları halka kötü ve haksız muamele yaptıklarını yakından biliyordu. Yine bu iki devlet, idarede sergiledikleri kötü yönetim nedeniyle, toplumu temelinden sarsacak çeşitli huzursuzluklara sebep olmuşlardı. Bu imparatorluklar çeşitli milletlerden müteşekkil farklı din ve mezhep mensubu insanlara, kendi taassup ve baskılarından dolayı serbest bir ortam sağlamamışlardır. Neticede bu topluluklar dini baskılardan bunalacak duruma gelmişlerdir. Halife bu durumu iyi değerlendirerek, bu bölgelere gönderdiği idarecilerine, sürekli İslâmî değerleri, yani İslâm Devleti'nin yönetim anlayışını ön plana çıkarmaları için emirler vermiş, halka adalet ve eşitlik prensipleri doğrultusunda muamele yapılacağını göstermeye çalışmıştır.

Müslüman idarecilerin uygulamalarını yakından gören bölge halkı, İslâm Devleti'ne tâbi olmayı eski efendilerine tercih etmişler ve gördükleri dini müsamaha ve hoşgörü nedeniyle müslümanlara tâbi olmayı, kendileri için bir kurtuluş vesilesi kabul etmişlerdir. Çünkü müslümanlar, zulüm ve haksızlığı, baskı ve işkenceyi kaldırıp bunların yerine, adalet ve eşitliği, verilen söze sadık kalmayı yer-

¹⁵⁰ el-Vâkidî, K. Ridde, 41-2; Kandehlevî, I, 207.

leştirmeye çalışmışlar; ve bu hususu inançlarının zaruri bir icabı olarak yerine getirmişlerdir.¹⁵¹

İslâm insanlar arasında ırk ayrımını ortadan kaldırarak, Allah katında üstün olmayı takvaya bağlamıştır.¹⁵² Müslüman olan herkes, hangi etnik kökene sahip olursa olsun eşit kabul edilmiş, tebaa veya milliyete bakılmadan "Ümmet" (camia) olarak değerlendirilmiştir.¹⁵³

Bu anlayışın neticesinde "Ümmet" adıyla yeni bir millet kavramı doğmuştur. Bu kavram farklı etnik kökenleri içine alan bir "İslâm Milleti" kavramı olup, sosyal yapıda yeni bir üst kimlik oluşturmuştur.

Özellikle Mısır, Suriye ve Irak topraklarındaki her iki imparatorluğa bağlı olarak yaşayan halka, İslâm Devleti'nin hukuka dayalı yönetimi tanıtılmış ve bu durum bölge halklarının İslâm Devleti'nin himayesine girmelerinde önemli bir sebep teşkil etmiştir. Çünkü İslâm, müslüman idarecilere hak ve adaletten yana olmalarını tavsiye ederek, düşman dahil, hangi kavim olursa olsun bütün insanlara eşit muameleyi ön görmüştür. Aynı zamanda bunun takvaya uygun bir davranış olduğu hatırlatılarak bu konuda müslümanlar teşvik edilmiştir.¹⁵⁴ Dolayısıyla düşmana bile olsa, adalet müslümanlar için uymaları gereken bir zorunluluktur. Müslümanlar civar emirlik veya kabilelere karşı muamelelerde adalet ve eşitlik ölçülerine ehemmiyetle bağlı kalmışlardır. Bu şekilde eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olan halk ve özellikle de, Şam, Mısır ve Irak topraklarındaki Sâsânî ve

¹⁵¹ Fayda, Hâlid b. Velîd, 310.

¹⁵² Kur'an, 49/13.

¹⁵³ Altuğ, Y., Devletler Hususi Hukuku, İstanbul, 1973, 59.

¹⁵⁴ Kur'an, 5/8.

Bizanslılar'ın zulmünden bıkmış olan emirlikler, müslüman komutan veya idarecilerden gördükleri iyi muamele sonucunda, kısa bir zamanda İslâm'a meyiletmeye başlamışlar ve İslâm Devleti'nin hakimiyetine girmelerinde, bu tatbikatlar önemli birer unsur olmuştur.¹⁵⁵

Halife gayri İslâmî topluluklara gönderdiği idarecilerden sürekli Kur'an'ın belirlediği ölçülere göre hareket etmelerini istemiş ve onlara takvaya uygun şekilde davranmalarını tavsiye etmiştir. Kudaa kabilesinin zekâtını toplamak üzere gönderdiği Musâ b. Ukbe'ye, gizli ve aşikâr bütün işlerinde Allah'a sığınmasını ve Allah'tan korkmasını hatırlatmış ve bunun da takvaya uygun bir davranış olduğunu, dolayısıyla müslümanların birbirlerine yapacakları en güzel tavsiyenin takva olacağını söylemiştir. Aynı zamanda itaat eden topluluklara, kesinlikle zorba davranmamalarını, onlara karşı haksızlık ve zulüm yapmamalarını da hatırlatmıştır.¹⁵⁶

Müslüman idareciler, hem kendi inançlarında olanlara hem de zımmî statüsünde ola gayri-İslâmî topluluklara karşı, kanun önünde eşit ve adil bir yönetim sergilemişlerdir. Gayri müslimlere verilen sözlere bağlı kalındığı gibi, onların can, mal, ırz ve namusları hatta mabedlerine karşı saygılı davranmışlardır. Gayri müslimlerin bu değerlerine gelebilecek her türlü tehlikenin karşısında durarak, onlara hürmetkâr davranmışlardır. Neticede bu toplulukların gönüllerinin fethe edilmesi yoluna gidilerek, İslâm Devleti'yle barış içinde yaşamalarına zemin hazırlanmıştır.

¹⁵⁵ Zeydan, I, 101 vd.

¹⁵⁶ Kandehlevi, I, 107.

5-Savaş ve Barış Diplomasisinin İşleyişinde Yöntem

İslâm inancına göre savaşmak, kendi menfaati uğruna, başkalarının aleyhine büyümeye müsaade etmek değildir. Cihâd sadece Allah'ın hükümlerini tesis etmek için yapılır.¹⁵⁷ Fakat İslâm körü körüne herhangi bir devlet ya da toplulukla harbe girişmeyi uygun bulmamış ve daha da önemlisi buna müsaade etmemiştir. Zira Hz. Peygamber hiç bir kavme, İslâm'a davet etmeden önce harb ilân etmemiş ve savaşmadan önce onların mutlaka İslâm'a davet edilmesini şart koşturmuştur.¹⁵⁸

Burada bir hususun belirtilmesinde fayda görüyoruz. Müslümanlar, fetih hareketlerine başladıklarında, karşılaştıkları topluluklar aleyhine hiç bir zaman istilacı bir zihniyetle hareket etmemişlerdir. Onlar harb ilân etmeden önce, gerekli olan bütün İslâmî kaideleri yerine getirerek, muhataplarını İslâm'a davet etmişler ve şayet müsbet bir cevap alamamışlarsa savaşa girişmişlerdir.

Kur'an, savaşı gerektiren sebepler ortaya çıktıktan sonra, din Allah'ın oluncaya (yani onun belirlediği kurallar yerleşinceye) kadar savaşmayı emretmiştir.¹⁵⁹ Burada asıl maksat şahıslar veya zümrelerin değil, sadece Allah'ın adaletini, yeni hukuku hakim kılmak ve onu yürürlüğe koymaktır. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidin döneminde yapılan savaşların çıkış noktasına baktığımızda, açık bir biçimde bunu görürüz. Dikkat edilecek bir başka nokta da, yapılan çağrının, şahıslar, krallar veya zümreler adına değil sadece ve sadece, Allah için olmasıdır. Onlar Rasûlüllâh'dan sonra tebliğ (dini öğretim ve anlatım) görevini sürdürmede kendi-

¹⁵⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 297.

¹⁵⁸ Sarahsî, Mebsut, Beyrût, t.y., X, 6; Ebû Yûsuf, 207.

¹⁵⁹ Kur'an, 2/193.

lerini mükellef saymışlardır. Bu öğretiyi yerine getirmeye çalışan müslümanlar, dini diğer topluluklara anlatmada sadece birer aracı konumundadırlar. Dini tebliğ etme konusunda müslümanların bu derece çaba sarf etmelerinin nedeni, kuşkusuz onların inançlarından kaynaklanmaktadır. Müslümanlar Rasûlüllâh'dan devraldıkları öğretiyi anlatmaya çalışırken hiç bir zaman kitleleri kendilerine tabi olmaya değil, kendilerinin, diğer insanların ve kainatın yaratıcısı olduğuna inandıkları Allah'a itaate çağırırlardır. Onlar kesinlikle, ne kendilerinin ne de devlet başkanlarının dünyevî arzularına göre hareket ederek yabancı topluluklara karşı üstün gelmeyi düşünmemişlerdir.

İslâm, fitnenin yayılmasının önüne geçerek, insanlığı bu kötülükten kurtarmayı ve Allah'ın adaletinin hakim olmasını ve yerleşmesini ön görmüştür.¹⁶⁰ Hz. Peygamber'den sonra devlet idaresini devralan Hz. Ebû Bekir, devlet idaresindeki hayatının önemli bir bölümünü bu uğurda sarfetmiş ve aldığı tarihi kararlarda yayılmakta olan fitnenin önüne geçmeye muvaffak olmuştur. Buna mani olanlara veya İslâm'a ya da İslâm Devleti'ne tabi olanlara engel olmaya çalışanlara karşı, mücadele etmek ve dinin yayılma özgürlüğünü korumak müslümanların vazifesidir.¹⁶¹ Zira, İslâm'da savaşın anlamı "İslâm'ın yayılma hürriyetini sağlamak, barış için gerekli şartları geliştirip güçlendirmek amacıyla, adalet ölçüleri içerisinde insan haklarını gözeterek düşmana karşı verilen silahlı mücadeledir."¹⁶²

¹⁶⁰ Kur'an, 8/39.

¹⁶¹ Terzi, Askerî Teşkilât, 17.

¹⁶² Ay.e., 14.

İslâm'da cihâd, bir saldırganlık, şüursuz bir imha ve istila hareketi olmayıp, prensip ve gaye yolunda son başvurulacak bir çaredir.¹⁶³ Buna başvurulurken de, müslümanlar farklı inançta olan insanları hiç bir zaman kendileri gibi yaşamaya zorlamamışlar, aksine şayet İslâm'ın himayesini, başka bir ifadeyle, Allah'ın hakimiyetini kabul ederlerse, onlara her türlü özgürlüğü tanımışlardır. Dikkat edilirse, asıl gaye yapılan uygulamanın Allah adına olmasıdır. Zaten gerek Rasûlüllâh ve gerekse kendisinden sonra gelen Raşid Halifeler dönemindeki fetihler bu maksada yönelik yapılmıştır. Dolayısıyla müslümanların yaptıkları çağrının kaynağında, kendilerinin de tabi oldukları ve onları da aşan, daha üst bir otoriteyi, yani ilahi gücün üstünlüğünü tanıma akidesi yatmaktadır.

Fetih hareketlerini bu bağlamda değerlendirdiğimizde, farklı inançta olan insan topluluklarının zulme uğraması veya özgürlüklerinin kısıtlanması gibi bir düşüncenin yersiz olacağını görürüz.

İslâm harp hukukuna göre, iç karışıklık veya kargaşalar son bulup zaferi ümit edecek derecede, yeteri kadar güç ve kuvvetin olduğuna kanaat getirildiği zaman, komşu gayri müslim devlet ya da toplulukları İslâm'a davet etmek, İslâm Devleti'nin vazifesidir. İslâm'a davet edilen devlet veya topluluklar, yapılan çağrıya olumlu cevap verirlerse, müslümanlarla eşit haklara sahip olarak, her türlü iç ve dış tehlikelerden uzak bir şekilde varlıklarını devam ettirirler. Yapılan davete olumsuz cevap verildiği takdirde, Arap yarımadasındaki gayri müslimlerin harpten başka seçenekleri yoktur. Yarımadanın dışında kalanlar ise, cizye yani kendi can ve mal güvenliklerini her türlü tecavüzden korumanın karşılığında yıllık himaye

¹⁶³ Fayda, Hâlid b. Velîd, 298.

vergisini (cizye) ödemek suretiyle İslâm Devleti'nin güvencesi altında varlıklarını devam ettirirler. Bu iki seçenek reddedildiği takdirde, İslâm'ı kabul edinceye veya cizye ödemeye razı oluncaya kadar onlarla savaşılr.¹⁶⁴

Kur'an "cizyelerini verinceye kadar" gayri müslimlerle savaşmayı emretmiştir.¹⁶⁵ Bu ifadeyle İslâm'daki cihadın nihai hedefi belirlenmiştir. Dikkat edilecek olursa, "İslâm'a girinceye kadar" şeklinde bir ifade yoktur. Dolayısıyla cihadın sonu, onların cizyeye razı olmalarına bağlanmıştır. Bunu ödedikleri takdirde İslâm'a girip girmemeleri, onların mal ve can güvenliği konusundaki hükmü değiştirmez.¹⁶⁶

İslâm'da cihadın amacı, onun yok olup kaybolmasını önlemektir. Bu şekilde müslümanların güçleri oranında silahlanmaları emredilmiştir. İslâm kendi varlığını tehlikeye düşürebilecek güce yönelik, belli bir kuvvetin bulundurulmasını öngörmüştür. Bundan sonra "Allah yolunda sizlerle savaşanlarla savaşın, savaş-tan yüz çevirmeyin"¹⁶⁷ ilkesini getirmiştir. Dolayısıyla İslâmî anlamda savaş, savunma niteliği taşımaktadır. Asıl gaye, İslâm'ın yayılmasını sağlayarak hürriyet ortamının hazırlanmasıdır.¹⁶⁸

Hiz. Ebû Bekir meşru hukûkî düzeni tanımayan ve devlete isyan eden, hatta toplanan vergilere el koyanlara karşı harekete geçerek, onların bu davranışlarına engel olmaya çalışmıştır. Bu maksatla, ordunun başında ilerleyerek, İslâm Devleti'ni tehdit eden unsurları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. O Zül-Kassa'da

¹⁶⁴ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 271; Fayda, Hâlid b. Velîd, 298 vd.

¹⁶⁵ Kur'an, 9/29.

¹⁶⁶ Mevdudi, *Cihad, İslâm'da Savaş Hukuku*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1992, 133.

¹⁶⁷ Kur'an, 2/194-5.

¹⁶⁸ Terzi, *Askerî Teşkilât*, 17.

bulunurken, bütün mürtedlere hitaben bir genelge yayınlayarak, bu elçiler vasıtasıyla değişik bölgelere göndermiştir. Halife, bu yazıda öncelikle müslümanları dinlerinde sebat etmeye ve mürtedleri de tevbe ederek yeniden İslâm'a girmeye çağırmıştır. Rasûlüllâh'ın risâletinin hal olduğuna değindikten sonra, onun ölümünden sonra dinden dönmenin yersiz olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca onun da bir insan olduğunu ve daha önceki diğer peygamberler gibi görevini tamamladıktan sonra, ölümün kendisine hak olduğunu, Kur'an'dan da örnekler vererek halka izah etmeye çalışmıştır.¹⁶⁹

İsyân eden kabileler üzerine ordular gönderildiğini ve bütün kabilelerin savaştan önce İslâm'a davet edileceğini, şayet bu davete olumlu cevap verirlerse bunun kabul edileceğini ve kendilerinin affedileceğini; aksi halde bu daveti reddederlerse onlarla savaşılacağını, kadın ve çocuklarının esir edileceğini ve Allah'tan yüz çevirenlerin cezasını yine onun vereceğini vurguladıktan sonra, onlara şöyle hitab etmiştir:¹⁷⁰ ".... Ben sizlere Ensar, Muhacirler ve onlara güzellikle tabi olanlardan oluşan ordunun başında falanı gönderdim. Ona, İslâm'a davet etmeden önce hiç kimseyi öldürmemesini emrettim. Kim bu daveti kabul eder, müslüman olduğunu söyler ve salih amel işlerse, onun durumu kabul edilir ve komutanlarım kendilerine yardımcı olurlar. Kim de bu daveti kabul etmezse, onunla savaşılmasını komutanlarıma emrettim.

Şunu unutmayın ki, hiç kimse ateşte yanmak veya bütün öldürülenler gibi öldürülmeden, kadınları, çocukları esir edilip malları elinden alınmadan, kendi

¹⁶⁹ el-Kelâ'î, *el-Hilâfetü'r-Raşide ve'l-Butûletü'l-Hâlîde fi Hurûb'r-Ridde*, Thk. Ahmed Ganîm, Kahire, 1981, 43 vd.

¹⁷⁰ Ay.e., 63 vd., Hamidullah, *el-Vesaik*, 339 vd.

halinde bırakılmayacaktır. Yine hiçbir fertten müslüman olmanın dışında herhangi bir şey kabul edilmeyecektir. Kim bu daveti kabul ederse bu onun için hayırlı olur. Kim de bunu terk ederse, unutmasın ki bu davranışıyla Allah'ı aciz bırakamaz.

Elçime bu yazımı bütün topluluğunuzda okumasını emrettim. Müslümanlar ezan okuduklarında sizler de ezan okuyun ve onlardan elinizi çekin. Şayet ezan okumuyorlarsa onlar hakkında aceleci davranın. Eğer ezan okurlarsa durumlarını, yani gerçekten inanıp inanmadıklarını sorun. Reddettikleri takdirde onlar hakkında vereceğiniz hüküm için acele davranın. Müslüman olduklarını açıkça ikrar ederlerse, onların İslâm'ı kabul edilir ve müslümanların mükellef oldukları yükümlülükler onlara da yüklenir."¹⁷¹

Bu yazıda açıkça görüldüğü gibi, Halife isyan edenleri İslâm'a yani devlete itaate davet etmeden önce, hiç bir ferdin öldürülmeyeceğini ilân etmiş ve bu taahhüdü yazılı hale getirerek devlet başkanının resmi açıklaması olarak teminat altına almıştır. İsyen edenlere karşı başlangıçta yumuşak bir üslûp kullanılmış, onları yeniden İslâm'a, yani meşru hükümete ve devlete, hukûkî nizama, onun otoritesine kazandırılması için her türlü çareye baş vurulmuştur. Hatta İslâm'ı kabul ettikleri takdirde kendilerine ikramlarda bulunulacağına dair söz verilerek İslâm'ı yeniden kabul etmeleri için azami gayret gösterilmiştir.

Bütün bu uyarı ve yapılan davetten sonra şayet müspet bir cevap alınmazsa, bu teklifleri kabul etmeyenlere karşı, oldukça kesin ve net bir tavır sergileyen Hz.

¹⁷¹ Hamidullah, el-Vesaik, 340 vd.; Bu genelgenin daha geniş ve değişik rivayetleri için bak. el-Vâkidî, Kitabu'r-Ridde, 41 vd.; et-Taberî, Tarih, III, 226 vd.; Mesud, C. Abdülhâdi, 190 vd.

Ebû Bekir, bu kişilerin yakalandıkları yerde şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını ilân ederek, Arabistan sınırları içinde yaşayan halk ile barış içinde yaşamamanın şartını, meşru hukûkî devlet düzenine itaat etmelerine bağlamıştır.

Hz. Ebû Bekir, isyan eden veya bunların dışında kalan gayri müslimlere uymaları gereken kuralları bildirdikten sonra aynı şekilde başta Hâlid b. Velîd olmak üzere diğer komutanlara da bir yazı vererek onlara uyulması gereken kuralları hatırlatılmıştır. Halife'nin resmi emirlerini içeren bu yazıda şu hükümler yer almıştır: "Bismillahirrahmânirrahîm. Bu, Rasûlüllâh'ın halifesi Ebû Bekir'den mürtedlerle savaşmak üzere gönderdiği filân komutana verilen resmi yazıdır. Bu yazıda Halife, komutanına, gizli veya açık bütün işlerinde Allah'tan korkmasını ve onun emirlerine itaat etmesini emretmektedir. Allah'ın hükümlerine riayet etmeyip, şeytanın vesvese ve aldatmasına uyarak irtidad eden ve meşru-hukûkî düzeni tanımayanlarla savaşmak, Halife'nin komutanlara yüklediği vazifedir.

Mürtedlere harb ilân etmeden önce onları mutlaka İslâm'a davet edin. Şayet bunu kabul ederlerse onlara dokunmayın. Fakat bunu reddederlerse İslâm'ı kabul edinceye kadar onlarla savaşın. İslâm'ı yani devletin otoritesini kabul ettikleri takdirde yükümlü oldukları vecibeleri hatırlatın ve ödemeleri gereken vergiyi alarak hak sahiplerine dağıtın. Müslüman askerleri düşmanla savaşmaktan alıkoymayın. Onlar Allah'ın emrini kabul ederlerse, durumlarının kabul edileceğini ve kendilerine yardım edileceğini hatırlatın. Sadece Allah'ın emrine karşı gelenlerle savaşın. Bu emri kabul edenlere dokunmayın. Onlar hakkında en güzel hükmü Allah verecektir.

Allah'ın hükmünü kabul etmeyenlerden, İslâm'ın dışında hiç bir şeyi kabul etmeyin ve onları nerede ele geçirirseniz öldürün. Sonra aldığınız ganimetlerin beşte birini Beytü'l-Mâl'e gönderin."¹⁷²

Halife bu talimatlardan başka komutanlara, sefer halindeyken tanınmayan ve ne olduğu bilinmeyen yabancı kişilerin, asker arasına fitne sokabileceği endişesiyle, orduya alınmamasını bizzat emretmiştir.¹⁷³

Hız. Ebû Bekir'in yukarıda ifade etmeye çalıştığımız talimatlarını değerlendiren Sarahsî, "herhangi bir kavme savaş ilân edilmeden önce onların İslâm'a davet edilmelerinin mutlaka şart olduğunu" söylemiştir.¹⁷⁴

Herhangi bir kavme harb ilân etmeden önce, onları İslâm'a davet etmek, Hız. Peygamber'den beri devam edegelen bir uygulamadır. Nitekim Selmân el-Farisi Sâsânîler'le savaşa başlamadan önce, "Rasûlüllâh'dan işittiğim şekilde onları önce İslâm'a davet edeyim" demiş ve şu çağrıda bulunmuştur. "Sizleri İslâm'a davet ediyoruz. Kabul ederseniz bizimle eşit haklara sahip olursunuz. Bunu reddederseniz, zelil ve hakir durumda bizlere cizye ödemek zorunda kalırsınız. Bu ikisini de reddettiğiniz takdirde, sizlere savaş ilân ederiz" demiş ve harb ilân etmeden önceki resmi uygulamayı yapmıştır.¹⁷⁵

Bu uygulamanın Rasûlüllâh'dan sonra, Hız. Ebû Bekir zamanında da devam ettiğini, komutanlara verdiği talimatlarda açıkça görmek mümkündür.

¹⁷² et-Taberî, Tarih, III, 227; el-Kelâ'î, 66 vd.

¹⁷³ et-Taberî, Ay.e., III, 227.

¹⁷⁴ Sarahsî, Mabsut, X, 6.

¹⁷⁵ Ebû Yûsuf, 207.

İslâm harb hukukuna göre herhangi bir şehir veya kale muhasara edildiğinde öncelikle muhasara edilenler İslâm Devleti'ne cizye vermeye davet edilirler. Bu teklifler kabul edilmediği takdirde, onlarla cizye ödeyinceye veya müslüman olunmaya kadar savaşırlar.¹⁷⁶ Görüldüğü gibi İslâm'da cihadın nihai hedefi, cizye verinceye kadar gayri müslimlerle savaştır. Bunu kabul ettikleri takdirde onların can ve mal emniyetlerini garanti altına almak İslâm Devleti'nin vazifesidir. Bunun dışında, İslâm'a girip girmemeleri, haklarındaki hükmü değiştirmez.¹⁷⁷ Zaten zorla İslâm'ı kabul ettirmek Kur'an'ın ruhuna aykırı bir tutum olduğu gibi, Hz. Peygamber'in tatbikatında da yasak edilmiştir.¹⁷⁸

Gerek Hz. Peygamber döneminde ve gerekse ondan sonraki Raşid Halifeler zamanında yapılan savaşların mahiyetine baktığımızda, sürekli olarak barışın korunmasına ve onun ayakta tutulmasına çalışıldığını görmekteyiz. Rasûlüllâh dönemindeki gibi, Hz. Ebû Bekir zamanında da, şayet herhangi bir yere ordu sevkedilecekse, devamlı olarak barış ön plana çıkarılmış ve ona götüren yollar araştırılmıştır. Kan akıtılmasına razı olmayan müslümanlar, düşman tarafın savaşı teslim olması için her türlü yola başvurmuşlardır.¹⁷⁹ Müslümanlar için savaşmak, bütün yollar denendikten sonra, şayet herhangi bir sonuç alınmamışsa, en son başvuru çare olarak düşünülmüştür.

Hz. Ebû Bekir komutanları isyan eden bölgelerine sevkederken onlara gidecekleri bölge halkının ezan okuyup namaz kılıp kılmadıklarına dikkat etmelerini

¹⁷⁶ Sarahsi, Mebsut, X, 8.

¹⁷⁷ Mevdudi, Cihâd, 133.

¹⁷⁸ Kur'an, 2/156.

¹⁷⁹ Terzi, Askerî Teşkilât, 18.

emretmiştir. Şayet ezan okuyup namaz kılıyorlarsa onlara dokunulmamasını ve kendi hallerine bırakılmalarını bildirmiştir.¹⁸⁰ Bu uygulamanın kaynağında da yine, Hz. Peygamber'in tatbikat ve bu konudaki vasiyeti yer almaktadır.¹⁸¹

Görüldüğü gibi, Hz. Ebû Bekir, herhangi bir toplulukla savaşacağı zaman, onları önce meşru olan merkezi otoriteye davet etmiş veya Arabistan dışındaki gayri müslimlerden İslâm Devleti'ne cizye ödemelerini şart koşmuştur. Arabistan sınırları içinde yaşayan Araplar, önce kabul edip daha sonra irtidad ederek isyan ettikleri ve merkezi otoriteden ayrıldıkları için, İslâm Devleti'ne itaat etmekten başka bir seçenekleri yoktur. Dolayısıyla herhangi bir toplulukla savaşa girilmeden önce, İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in belirlediği ölçülere göre hareket edilmiştir. Bu kurallar yerine getirilip her türlü çağrı yapıldıktan sonra, şayet olumlu bir netice alınmamışsa, ancak ondan sonra harb ilân edilmiştir.

Bütün uygulamalarında bu ilkeye göre hareket eden Hz. Ebû Bekir, verdiği talimatlara uyup uymadıkları konusunda idarecileri de yakın takibe almıştır. Nitekim Hâlid b. Velîd Hire'yi fethettikten sonra, Huzeyl el-Kahilî ile zaferi Halife'ye müjdelemiş ve alınan ganimetlerden beşte birini göndermiştir. Ayrıca, Huzeyl'e verdiği yazıda, kendisine verilen talimatlara bağlı kaldığını, halkı önce İslâm'a davet ettiğini belirtmiş ve harb ilân etmeden önce onlara karşı yapılan uygulamalar hakkında Halife'ye bilgi verme zorunluluğu duymuştur.¹⁸²

¹⁸⁰ el-Bustî, 430.

¹⁸¹ Ebû Yûsuf, 208.

¹⁸² et-Taberî, Tarih, IV, 12-3; Ebû Yûsuf, 155.

İslâm harb hukuku insani değerlere önem vermiş ve bu değerleri bünyesinde taşımıştır.¹⁸³ Muharip devletin askeriyle, tebaasını aynı kategoride değerlendirmemiş ve bu konuda evrensellik arz etmiştir. Hz. Ebû Bekir komutanlara verdiği talimatlarda bu değer yargılarına bağlı kalma konusunda, sürekli olarak onlara uyarılarda bulunmuştur. Aslında Hz. Ebû Bekir'in gerek savaş ve gerekse barış açısından takip edeceği dış siyasetteki stratejinin mahiyetini, hilafetinin ilk günlerinde Üsâme Ordusu'nu sevkederken ona verdiği talimatlarda açık bir biçimde görmekteyiz. Aynı zamanda bu talimatlar, onun dış politikadaki izleyeceği siyaset ve İslâm Devleti'nin gayri müslimlere yönelik tatbikatını da açıklar niteliktedir. Halife Üsâme'ye verdiği talimatlarda şu hususlara dikkati çekmiştir: "Emanete hıyanet etmeyin, aldatmayın, itimadı bırakmayın, kulak, burun kesmeyin, çocukları, ihtiyarları ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını ve meyve bahçelerini tahrip etmeyin. Manastır veya ibadethanelerde dünyadan el-etek çekmiş olanlara dokunmayın. Onları nefislerini adadıkları şeyle baş başa bırakın. Belki sizlere yemek getiren halka rastlayacaksınız. Bu nimetlerden yediğinizde, onlara Allah'ın adını anın. Bazı kişilere de rastlayacaksınız ki, onların saçlarının biçimi, içinde şeytan yuva yapmış gibi görünür. Bu kişileri yakaladığınız yerde öldürünüz."¹⁸⁴ Yine Üsâme'ye verilen talimatlar arasında Allah'a itaat etmek, hile yapmamak, cesaretli olmak, ibadethaneleri tahrip etmemek ve ekinlere zarar vermek gibi emirler de yer almıştır.¹⁸⁵ Aynı şekilde buna benzer hükümleri içeren bir

¹⁸³ Terzi, Askerî Teşkilât 17 vd.

¹⁸⁴ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi; 459.

¹⁸⁵ Ay.e., 460.

yazılı belgenin Şam'a doğru gönderilirken Halife tarafından Yezîd b. Ebî Süfyan'a verildiğini görüyoruz.¹⁸⁶

¹⁸⁶el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, Mısır, 1935, I, 4; Sarahsî, Mebsut, X, 6; el-Mes'udî, Mürucu'z-Zeheb, Thk., M.M. Abdülhamid, Mısır, 1964, II, 309; Kandehlevî, I, 208.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE

DIŞ İLİŞKİLER

A-BENÛ ESED ve CİVAR ARAP KABİLELERİYLE İLİŞKİLER

1- Benû Esed'in İsyanı ve Hâlid b. Velîd'in Benû Esed Yurduna Gönderilmesi

a- Hâlid b. Velîd'in Benû Esed'e Gönderilmesine Kadar Ortaya Çıkan Siyasi-Diplomatik Gelişmeler

Hız. Ebû Bekir halife olduktan sonra pek çok Arap kabilesinin, Medine Hükümeti'ni tanımayarak, meşru hukûkî düzene isyan ettiklerinden ve bunların bir kısmının İslâm Devleti'nin başkenti olan Medine'ye karşı saldırı girişimlerinde bulunduklarından daha önce söz etmiştik.

Halife dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı mukavemet gösterebilmek için, şehirdeki halkı silahlandırmaya çalışmış,¹ hatta Medine'nin önemli geçit yerlerine gece-gündüz nöbet ve gözetleme timleri yerleştirmiştir.² Bu arada etrafda bulunan Eslem, Ğifâr, Eşca', Müzeyne, Cüheyne ve Ka'b kabilelerine elçiler göndererek, onlardan isyancılara karşı kendisine destek olmasını istemiştir.³

Halife bu hazırlıkları yaparken, Medine'ye gelen bir çok kabîle temsilcileriyle de görüşmeler yapmıştır. Gelenlerin tamamı devlete vergi vermek istemediklerini bildirmişlerdir. Halife ise bunun Medine hükümetini tanımama anlamına geldiğini düşündüğünden ve zekât toplamanın devletin en tabii hukûkî hakkı olduğuna inandığından, görüşmelerde bulunduğu temsilcilere, devlete vergi ödemek

¹ et-Taberî, Tarih, III, 224.

² Kettânî, 292 vd.

³ Caetani, İslâm Tarihi, Çev. Hüseyin Cahit, İstanbul, 1926, VIII, 254.

istemeyen herkese karşı kesinlikle savaşacağını bildirmiştir.⁴ Halife'nin bu kararlı tutumundan sonra Medine'ye gelen temsilciler umduklarını bulamadan şehri terketmek zorunda kalmışlardır.

Halife'nin bu kararlı tutumunu gören kabilelerin pek çoğu ki, bunlardan Benû Esed, Gatafan, Kudaa, Süleym ve bu kabilelerin çeşitli soplaları başta gelmektedir. Bu kabilelerden isyan edenlerin ekseriyeti Esed Oğulları'ndan Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Tuleyha b. Hüveylid'in etrafında toplanarak Medine hükümeti'ne karşı saldırıya geçmek üzere hazırlıklara başlamışlardır.⁵ Fakat Halife bu saldırıları başarıyla geri püskürtmüştür.⁶ Hatta bu saldırıları zamanında ve kökünden halletmek için, devletin merkezini, yani Medine'yi terketmek zorunda kalmıştır.⁷ Halife'nin orduya bizzat komuta ederek şehri terk etmesine sebep olan hadise şöyle gelişmiştir:

Hz. Peygamber Nevfel b. Muâviye'yi Ğatafân kabilesinin bir sopu olan Benû Fezare'ye vergi tahsildarı (âmil) olarak göndermiştir. Nevfel topladığı vergileri Medine'ye getirmek üzereyken Rasûlüllâh'ın vefat haberi gelmiştir. Bilindiği gibi Rasûlüllâh'ın vefat etmesi ve ardından da Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanı seçilmesiyle Arap kabilelerinin pek çoğu, daha doğrusu kabilelerin önde gelenleri yeni hükümeti tanımayarak isyan etmişlerdir. Şunu da hemen hatırlatalım ki, bu isyan olayına kabilelerin tamamı birden katılmamıştır. Zira bunların içinde İslâm'dan dönmeyen ve yeni Halife'ye biat eden pek çok kimsenin bulunduğunu biliyo-

⁴ et-Taberî, Tarih, III, 223, 230; ez-Zehebî, Tarihu'l-İslâm (Ahdu'l-Hulefâ), Thk. Abdu's-Selâm ed-Tedmûrî, Beyrût, 1987, 32.

⁵ et-Taberî, Tarih, III, 222.

⁶ et-Taberî, Tarih, III, 223.

⁷ el-Kelâ'î, 53.

ruz.⁸ İşte bu isyancılar kervanına Benû Ferâzeler de katılmışlardır. Bu kabileden olan ve daha önce Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul eden Hârice b. Hısn yeni devlet başkanına biat etmemiş ve kendi kabilesindeki İslâm Devleti'nin vergi memuru olan Nevfel'in topladığı vergileri gaspederek halkına geri dağıtmıştır.⁹

Hârice b. Hısn'ın vergi mallarını gaspetmesi üzerine Nevfel canını kurtarmak için Medine'ye gelmiş ve olup biteni Hz. Ebû Bekir'e bildirmiştir. Halife bu haberi alınca derhal harekete geçerek Hârice b. Hısn üzerine yürümeye karar vermiştir. O sırada Hârice de Mezur b. Dabban ile topladığı kuvvetlerin başına geçerek Medine'ye saldırmak üzere yola çıkmıştır. Nihayet İslâm Ordusu onlarla karşılaşarak, Hârice b. Hısn ve taraftarlarını dağıtmıştır. Böylece Medine'ye karşı yapılan saldırı girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰

Bu başarıdan sonra Hz. Ebû Bekir, İslâm Ordusu'nu Tuleyhâ b. Hüveylid'in bulunduğu "Büzaha" üzerine sevk etmek istemiştir. Fakat başta Hz. Ömer, Hz. Ali gibi sahabiler, bizzat devlet başkanının ordunun başında savaşa katılmasını doğru bulmamışlardır. Hatta bu konuda Halife'yi uyarak, ona gelebilecek bir zararın bütün müslümanların felaketine yol açacağını hatırlatmışlar ve Hz. Ebû Bekir'i bu kararından vazgeçirmeye çalışmışlardır.¹¹ Bu uyarıları dikkate alan Halife, orduya komuta etmekten vazgeçmiş ve görevi Hâlid b. Velîd'e devretmiştir.¹² Tarihçi

⁸ el-Vâkidî, K. Ridde, 42; el-Kelâ'î, 53 vd.

⁹ et-Taberî, Tarih, III, 221; Caetani, VIII, 251 vd.

¹⁰ el-Belâzurî, I, 114; Krş. Türkçeye Çev., 138; et-Taberî, Ay.e., III, 221; el-Kelâ'î, 54; Caetani, VII 851 vd.

¹¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 33; et-Taberî, Ay.e., III, 224; el-Kelâ'î, 56 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 345.

¹² el-Vâkidî, ay.e., 33; el-Belâzurî, I, 129; et-Taberî, Ay.e., 225; el-Kelâ'î, 58.

Ya'kûbî, Halife'nin bu görevi Hâlid'e Amr b. el-As'ın tavsiyesi üzerine verdiğini söylemektedir.¹³

Hiz. Ebû Bekir Hâlid'i Benû Esed üzerine göndermeye karar verdikten sonra, kendisi de yanında bulundurduğu kuvvetlerle birlikte Hayber üzerinden isyancılara saldıracağını söyleyerek Medine'ye dönmüştür.¹⁴ Aslında Halife Hayber'e doğru gideceğini söylemekle, bu haberin etrafa yayılmasını istemiş; böylece her iki koldan düşmana saldırılacağı kanaatini uyandırarak isyancıların üzerine korku salmayı ve tereddüt içinde bekleyen bazı kabilelerin yeniden devlete itaat etmesini sağlamayı amaçlamıştır.

b- Hâlid b. Velîd'in Benû Esed'e Gönderilmesi

Tayy kabilesinin komşusu olan Benû Esed Arabistan'ın en büyük kabilelerinden birisidir. Bu kabilenin kültürel düzeyi o dönemlerde diğer kabilelere oranla daha gelişmiş durumdaydı. Sürekli sınır ihlallerinde bulunan Esed Oğulları hakkında, Hz. Peygamber'in onlara gönderdiği uyarı yazısı günümüze kadar gelmiştir.¹⁵

Esed Oğulları "Senetü'l-Vüfûd" (Elçiler Yılı) olarak adlandırılan 9/631 yılında aralarında Tuleyhâ b. Hüveylid'in de bulunduğu bir heyetle Medine'ye gelerek müslüman olduklarını bildirmişlerdir. Bu delegeler aynı zamanda Benû Esed

¹³ el-Ya'kûbî, II, 129.

¹⁴ el-Belâzurî, I, 114; et-Taberî, Tarih, III, 227; Bûstî, 431; el-Kelâ'î, 57-8.

¹⁵ Hamidullah, el-Vesaik, 303; Ay. mlf., İslâm Peygamberi, I, 521-2.

halkı adına da biat ettiklerini, bizzat Hz. Peygamber'e belirtmişler ve böylece İslâm Devleti'ne tabi olmuşlardır.¹⁶

Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan döndükten sonra hastalık haberinin yayılması üzerine, Benû Esed kabilesinin büyük bir çoğunluğu irtidad ederek, kabilelerinden Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Tuleyhâ b. Hüveylid'e tabi olmuşlardır. Tuleyhâ peygamberlik iddiasında bulunduğu, sadece Esedler değil, etraftaki kabilelerden Ğatafânlar, bu kabilenin güçlü bir sopu olan Fezâreler, Tayy, Hevâzîn, Kudâa ve Benû Süleym'den pek çok kişi de ona tâbi olup itaat etmiştir.¹⁷

Tuleyhâ etrafına toplananlarla büyük bir ordu kurmuş ve Rasûlüllâh henüz hayatta iken kardeşi Habbâl'i Hz. Peygamber'e göndererek onunla barış yapmak istediğini bildirmiştir.¹⁸

Habbâl, Tuleyhâ'nın barış teklifini getirdiğinde Hz. Peygamber onun bu isteğini şiddetle reddetmiş ve bu olaydan sonra Allah Rasûlü o bölgede bulunan idarecilerine, Dırâr b. el-Ezver'i göndererek dikkatli olmalarını ve Tuleyhâ'ya karşı mücadeleye başlamalarını emretmiştir.¹⁹

Dırâr bu emri götürdükten sonra, Rasûlüllâh'ın o bölgedeki idarecileri (âmil, vali) Tulayhâ'ya karşı harekete geçmişlerdir. Onlara karşı yapılan savaşta Dırâr, Tuleyhâ'yı sağ olarak yakalamak istediğinden, ona hafif bir kılıç darbesi vurmuş ve bu darbe etkili olmamıştır. Bu durum Tuleyhâ'ya tâbi olanlar üzerinde

¹⁶ İbn Sa'd, I, 292-3; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 654-5.

¹⁷ el-Vâkidî, 50; et-Taberî, Tarih, III, 222.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdül-Ğabe*, thk. Muhammed İbrahim v.dğ., Kahire, 1970, III, 52-3; Üçok, 53.

¹⁹ et-Taberî, Tarih, III, 230.

büyük etki yapmış ve halk arasında "ona kılıç işlemiyor" gibi bir anlayışın yayılmasına yol açmıştır. Bu durum Tuleyhâ'nın itibarını bir o kadar daha artırmış ve bu olaydan kısa bir zaman sonra Hz. Peygamber'in vefat etmesi üzerine Tuleyhâ artık kabına sığmaz bir hal almıştır.²⁰

Tuleyhâ'ya etraftan pek çok kabilenin katılması ve büyük bir güç olması üzerine Dırâr b. el-Ezver de dahil olmak üzere Rasûlüllâh'ın bu bölgeye gönderdiği elçiler kaçarak Medine'ye gelmişlerdir.²¹

Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra Esed, Ğatafân ve Tayy'lerden oluşan, Tuleyhâ'nın delegeleri Medine'ye gelerek müslümanların evlerine misafir olmuşlardır. Ertesi gün bu delegeler Halife'nin huzuruna çıkarak, "namaz kılacaklarını fakat devlete vergi vermeyeceklerini" söylemişler ve bu şartların kabul edilmesi halinde barış yapabileceklerini bildirmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir onları, malsız mülksüz bırakan savaşı (el-harbü'l-müclî) ya da alçaklık ve itaate dūcâr eden barışı (es-silmü'l-muhzî) seçmek konusunda muhayyer bırakmıştır. Bunun üzerine delegeler harb-i mücliyi anladık ama silm-i muhzinin ne demek olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Hz. Ebû Bekir onlara, silm-i muhziyi şöyle açıklamıştır: "Silahlarınızı, zırhlarınızı, atlarınızı ve tüm savaş malzemelerinizi almamız; Allah ve Rasûlü'nün Halifesi'yle birlikte bütün müslümanların sizi dosdoğru görmesine kadar, develerin arkasında sürüklenen bir kavim olarak terkedilmenizdir. Ayrıca sizden elinizdeki herşeyi ganimet olarak almamız, sizlerin ise bizden ele geçirdiklerinizi iade etmek zorunda kalmanızdır;

²⁰ et-Taberî, Tarih, III, 230; Caetani, VIII, 284.

²¹ et-Taberî, ay. e., a.y.

bizden öldürdüklerinizin diyetini ödeyeceksiniz; sizin ölümlerinizi ise ateşte (cehennemde) yanacaklardır."²²

Tuleyhâ'nın delegeleri bu sözleri işittikten sonra yurtlarına dönmüşler ve bu olaydan üç gün gibi kısa bir süre sonra Medine'ye saldırıya geçmişlerdir. Halife daha önceden böyle bir saldırı olacağını tahmin ettiğinden, almış olduğu tedbirler sayesinde onları püskürtmeyi başarmış ve Zül-Kassâ'ya kadar ordunun başında ilerlemiştir.²³

Halife bundan sonra 27 Cemaziyelahir 11. yılda (18 Eylül 632) Hâlid b. Velîd'e Tuleyhâ ve taraftarlarının üzerine yürümesi için emir vermiştir. O sırada Tuleyhâ Benû Esed'den Sa'd b. Hüzeyme oğullarının suyu olan "Büzâha"da bulunuyordu.²⁴

Halife, Hâlid'i Esedler'e gönderirken başta ona verdiği talimatlar arasındaki şu söz dikkatimizi çekmektedir: "Ey Hâlid! Şereften kaç ki, sana şeref verilsin, ölümü arzula ki, sana hayat verilsin."²⁵ Bundan sonra Halife, Hâlid'e şu uyarılarda bulunmuştur:

"Ey Hâlid!

Esed, Ğatafân, Tayy ve Fezâreler'den Tuleyhâ'ya tabi olanlara karşı yola çık. Onların yurduna vardığında ezan sesini dinle. İslâm'a davet etmeden hiç kimseyi öldürme. Onların önde gelenleri ve amirleri arasında söz taşıyıp iftirlarda bulunma. Onlardan vergi alırken hiç kimseyi gücünün üstünde vergi ver-

²² Ebû Ubeyd, 254-5; İbn Hubeyş, I, 46-7; el-Kelâ'î, 90-1.

²³ et-Taberî, Tarih, III, 224-5; el-Kelâ'î, 90 vd.

²⁴ el-Belâzurî, I, 114 vd.; el-Kelâ'î, 69.

²⁵ İbn Abdi Rabbih, I, 21; İbn Kuteybe, Uyûn, I, 125 vd.

meye zorlama. Ordunun durumunu öğrenmemeleri için onların yurtlarına geceleyin varmaya çalış. Sonra develerinizi otlatın, silahlarınızı hazırlayın ve elinizden geldiği kadar düşmanı korkutmaya çalışın."²⁶

Halife Hâlid'e bu talimatları verdikten sonra, onun gideceği Benû Esed halkına hitaben bir de genelge yayınlamıştır. Halife bu genelgede, inananları dinde sebat etmeye çağırılmış ve daha sonra Rasûlüllâh'ın risaletinin hak olduğuna; Peygamberin bir insan olduğuna ve ölümün onun için de geçerli olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla o öldükten sonra irtidad etmenin yersizliğine değinmiş ve irtidad edenleri yeniden inanmaya, devlete itaat etmeye çağırmıştır. Aksi halde üzerlerine Hâlid b. Velîd'in gelmekte olduğunu hatırlatarak içine düştükleri hata-dan dönmeleri için uyarılarda bulunmuş ve daha sonra şöyle devam etmiştir:

"... İçinizde müslüman olduktan sonra dinden dönenlerin (irtidad) haberlerini almış bulunuyorum...

Şimdi ben sizlere Ensar ve Muhacirlerden oluşan ordunun başında Hâlid b. Velîd'i gönderiyorum. Ona İslâm'a davet etmeden hiç kimseyle savaşmamasını emrettim. Her kim kötülüklerden vazgeçip yaptığına pişman olur, tevbe ederse o bağışlanır ve ona yardım edilir. Aksi halde daveti kabul etmeyip, devlete isyankar tutumunu devam ettirenlere karşı şiddetle savaşmasını komutanıma emrettim. Unutmayın ki ateşte yanmak hariç (hayatta olanlar) hiç kimse kendi haline bırakılmayacaktır. Asilerin kadınları, çocukları esir edilecek ve mallarına el konulacaktır. Bu uyarıyı dinleyen herkesin bağışlanacağından hiç kimse şüphe

²⁶ el-Vâkidî, K. Ridde, 41; Bu talimatlar hakkında geniş bilgi için bak. el-Kelâ'î, 63 vd.; İbn Hubeyş, 28 vd.

etmesin. Kurtuluş Allah'a inanan kulları içindir. Zira onun üstünde hiçbir güç ve kuvvet yoktur."²⁷

Hâlid b. Velîd Halife'den aldığı emirle Benû Esed yurduna giderek, Tuleyhâ ve taraftarlarını, isyandan vazgeçirmeye çalışmıştır. Tuleyhâ ve taraftarları bu çağrıya olumlu cevap veremeyince onlara savaş ilân edilmiştir.²⁸ Neticede çıkan savaşta Tuleyhâ ve taraftarları bozguna uğratılmıştır. Tuleyhâ eşini yanına alarak Ğatafânlar'ın bir soppu olan "Cefne"lere sığınmıştır.²⁹

Tuleyhâ'nın kaçmasıyla Benû Esed ve tâbileri yeniden İslâm Devleti'nin himayesine girmişlerdir. Hâlid onlardan elde ettiği ganimetlerden beşte birini çıkararak esirlerle birlikte Medine'ye göndermiş ve böylece Benû Esed isyanı halledilmiştir.³⁰

Benû Esed'le yapılan savaş sona erdikten sonra, Eba' b. Kays adında birisi Hâlid'e Esed Oğulları hakkında nasıl bir hüküm vereceğini sormuştur. Hâlid de ona, namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse yurtlarına dönebileceklerini ve her kim bunu yaparsa, bu davranışın onun yararına olacağını söylemiştir. Bu teminat üzerine Benû Esed'den pek çok kimse Hâlid'in öne sürdüğü şartları kabul etmiştir. Hâlid ise bu kurallara uyanlara "Her kim gelip vergisini öder, namazını kıalarsa o bizim güvencemizdedir." diye teminat vererek insanların kafasındaki şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Hâlid'in bu uygulamasını duyan başta Benû Amr Oğulları

²⁷ el-Vâkidî, K. Ridde, 41 vd.; el-Kelâ'î, 63 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 346 vdd.; Bu genelgenin biraz farklılıklar içeren daha geniş şekli, et-Taberî'de yer almış ve bütün mürtedlere hitaben gönderildiği belirtilmiştir. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 226 vd.; Bustî, 430.

²⁸ el-Vâkidî, ay.e., 49; el-Belâzurî, 114-5; et-Taberî, Tarih, III, 228; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 347; el-Kelâ'î, 69 vd.

²⁹ el-Belâzurî, I, 115; Krş., Türkçeye Çev., 138 vdd.

³⁰ el-Vâkidî, K. Ridde, 53.

olmak üzere etraftaki bazı kabileler isyandan vazgeçmişler ve Medine Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.³¹

2-Tayy Kabilesi

Ana yurtları Yemen olan Tayylılar'ın bir kısmı Necid bölgesinde, bir kısmı da orta Arabistan'da, özellikle bu bölgede yer alan "Selma" ve "Ece" dağları arasında yaşamaktaydılar.³²

Tayylar ile müslümanlar arasında 9/631 yılına kadar herhangi bir ilişki bulunmuyordu. Fakat bu yılda diğer Arap kabilelerinde olduğu gibi, Tayylar da Medine'ye bir heyet göndererek İslâm'ı kabul ettiklerini ve İslâm Devleti'ne tâbi olduklarını bildirmişlerdir. Medine'ye gelen Tayy delegelerinin başkanlığını Zeyd el-Hayl (At Zeyd) lakaplı birisi yapıyordu. Zeyd İslâm'ı kabul ettikten sonra, Rasûlüllâh onun adını Zeyd el-Hayr (Hayırlı Zeyd) olarak değiştirmiş ve hakkında güzel sözler söylemiştir.³³

Tayy kabilesinin önemli isimlerinden olan, özellikle irtidad olaylarında müslümanlara büyük yararlılıkları dokunan Adiy b. Hâtim et-Taî'nin müslüman olmasıyla ilgili kaynaklarda ilgi çekici malumatlar yer almaktadır. Hz. Peygamber H. 9. yılda (m.631) Hz. Ali komutasında bir müfrezeyi Tayylar'ın putu olan "Fils"i (Fels) yıkmak için göndermiştir. Hz. Ali'nin gelmekte olduğunu haber alan Adiy b. Hâtim eşini de yanına alarak Filistin yoluna doğru kaçmış ve bu kaçı sırasında kız kardeşi Süfâne'yi yanına almayı ihmal etmiştir. Hz. Ali ani bir bas-

³¹ el-Kelâ'î, 80.

³² Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 518.

³³ İbn Sa'd, I, 321; Hamidullah, Ay.e., I, 519.

kınla putu imha ettikten sonra bazı kişileri esir alarak Medine'ye getirmiştir. Bu esirler arasında Adiy'in kız kardeşi de bulunuyordu. Sûfâne Hz. Peygamber'e durumunu anlatmış ve ondan af dilemiştir. Rasûlüllâh da ona iyi davranmış ve kendisini serbest bırakmıştır. Daha sonra bu kadın kardeşinin peşine giderek onu bulmuş ve Rasûlüllâh'ın kendisine güzel muamelesinden bahsetmiştir. Neticede Adiy, kızkardeşinin telkiniyle Medine'ye gelerek, Hıristiyan iken müslümanlığı kabul etmiştir. Bundan sonra Adiy'in İslâm Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunduğunu görüyoruz.³⁴

Hz. Peygamber Tayylar'ın müslüman olmasından sonra üzerinde yaşadıkları toprakları kendilerine bırakmış ve topraklarından geçen ticaret yollarının güvenliğini onlara devretmiştir.³⁵ Bunun yanında Rasûlüllâh'ın Tayylar hakkında çeşitli vesilelerle yazmış olduğu vesikalar da bulunmaktadır.³⁶

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Tayylar'ın bir kısmı irtidat etmiş ve Tuleyhâ'ya tabi olmuşlardır. Hâlid b. Velîd Tuleyhâ üzerine yürüdüğü sırada, Tayylar'dan bir grup Tuleyhâ'nın karargâhında bulunuyordu.³⁷

Tayylar'ın ileri gelenlerinden Adiy b. Hâtim ve Zeydül-Hayr, kabilelerini irtidaddan vazgeçirmek için çaba sarfetmişlerdir. Onlar halklarını Hz. Peygamber vefat ettikten sonra yerine Ebû Bekir'in halife olduğunu, dolayısıyla zekâtlarını eskiden olduğu gibi aynı devlete ve onun yeni başkanına (Halife'ye) vermeleri

³⁴ İbn Sa'd, I, 322; el-Buhârî, 67/73, (IV, 1596) nr. 4133; el-Vâkidî, *Kitabü'l-Megâzi*, Thk. M. Jones, Beyrût, 1984, III, 984 vd.; İbn Kesîr, es-Sîre, IV, 123 vd.; İbn Kayyîm, III, 517 vdd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 286.

³⁵ Hamidullah, el-Vesaik, 300.

³⁶ Hamidullah, el-Vesaik, 301 vd.

³⁷ et-Taberî, Tarih, III, 230.

gerektiğine ikna etmeye çalışmışlardır. Hatta Zeyd onlara, Hz. Ebû Bekir'in zekât-larını vermeyen Ğatafân ve Esedler üzerine Hâlid'i gönderdiğini hatırlatarak aynı akıbeta uğramamaları için kendilerini uyarılmışlardır.³⁸

Bu girişimlerden bir sonuç alamayan Adiy ve Zeyd halklarında İslâm'da kalanların zekâtlarını toplayarak Medine'ye getirmişlerdir. Adiy Hz. Ebû Bekir'i görünce, ona kendisini tanıyıp tanımadığını sormuş; Ebû Bekir ise ona şöyle cevap vermiştir: "Evet sen Adiy b. Hâtim'sin. Halkın küfürde iken sen İslâm'ı seçtin. Şimdi onlar irtidad ettiler, sen ise dinde sebat ettin. Seni ve arkadaşın Zeyd'i tanı-maz olur muyum? Hem ben sizi tanımasam da, zaten Allah tanımaktadır."³⁹

Bundan sonra Adiy Halife'ye bağlılığını tekrarlamış ve özellikle halkından irtidad edenlere karşı savaşmak istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Halife onu Hâlid'den önce Tayylar'a siyâsî temsilci (elçi) olarak göndermiş ve onları Adiy vasıtasıyla yeniden İslâm Devleti'ne itaat etmeye çağırmıştır. Halife Adiy'in peşin-den Hâlid b. Velîd'i göndererek, ona şayet Tayylar itaat etmezlerse, bu kabileden başlayarak Tuleyhâ'nın bulunduğu yere doğru ilerlemesini söylemiştir.⁴⁰

Halife Adiy'i kabilesine elçi sıfatıyla göndererek, onları daha kolay ikna e-debileceğini düşünmüştür. Şayet onlar itaat ederlerse bu durum müslümanları hem maddi hem de manevi açıdan daha güçlü duruma getirecektir. Aynı zamanda on-ların savaşmadan itaat altına alınması, tereddüt içinde bekleyen diğer kabilelerin, İslâm Devleti'nden yana tavır almalarına vesile olacaktır. Bunun yanında Halife,

³⁸ el-Vâkidî, K. Ridde, 37-8; İbn Hubeyş, I, 32; İbn A'sem, I, 14.

³⁹ el-Vâkidî, Ay.e., 39.

⁴⁰ et-Taberî, Tarih, III, 227; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 346; Şibli, VI, 80 vd.

Tuleyhâ'ya tabi pek kabilenin varlığının ve onun büyük bir güce sahip olduğunun farkındadır. O, Tuleyhâ'ya tabi olanları kendi yanına çekmek suretiyle, onun gücünü ve prestijini sarsmak istemiştir.

Halife bu amacını gerçekleştirmek için de, Adiy'in arkasından derhal Hâlid'i göndererek bir anlamda onları devlete itaate mecbur etmiştir. Nitekim, Adiy kabilesini irtidad etmekten vazgeçirmek için uğraşırken başlangıçta redde uğramış; fakat o halkına, arkasından Hâlid'in gelmekte olduğunu hatırlatarak barış yapmalarının kendileri için daha hayırlı olacağını söylemiştir. Başlangıçta Adiy'in davetine kulak asmayan Tayylılar'ın büyük çoğunluğu "Biz Ebû Fusayl'e asla biat etmeyiz," diye karşılık vermişler ve İslâm Devleti'ne itaat etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Adiy de onları korkutarak teslim zorlamak için peşinden gelen orduyu kasdederek, "Üzerinize öyle bir ordu geliyor ki, onlar ailelerinizi ve çocuklarınızı kendilerine mübah sayacaklardır," diye karşılık vermiştir.⁴¹

Adiy'in bu uyarısı karşısında Tayylar isyandan vazgeçmişler ve ona şunu söylemişlerdir: "O halde sen Hâlid'in yanına git ve üzerimize gelmesini engelle. Bu arada biz de Tuleyhâ'nın yanında bulunan kardeşlerimizi geri getirmeye çalışalım. Çünkü şu anda biz ona muhalefet edersek halkımızdan yanında olanları ya öldürür ya da rehin alır."⁴²

Tayylar'ı isyan etmekten vazgeçirmeyi başaran Adiy, onların isteklerini bildirmek üzere Hâlid b. Velîd'e giderek, durumu izah etmiş ve bu konuda

⁴¹ Ebû Fusayl, Hz. Ebû Bekir'e verilen bir künyedir ve sütten kesilmiş dananın babası anlamına gelmektedir. Bak. İbn A'sem, I, 14.

⁴² et-Taberî, Tarih, III, 228.

Hâlid'in onayını aldıktan sonra tekrar halkına dönmüştür. Bu arada Tayylar da Tuleyhâ'nın yanında bulunanlara haber vermişler; şüphe uyandırmamak için de, Hâlid'e karşı yardım etmek için döndükleri intibainı uyandırmışlar ve Tuleyhâ'nın yanından ayrılmışlardır. Ardından Adiy de Hâlid'in onayını aldığını halkına bildirmiştir. Böylece Adiy halkından biat alarak Hâlid'in yanına dönmüştür. Tayylar'ın yeniden itaat altına alınması müslümanlar arasında büyük bir hoşnutluğa yol açmış, aynı zamanda onların irtidaddan vazgeçmeleri, diğer kabilelerin de yeniden İslâm Devleti'ne itaat etmelerine vesile olmuştur. Nitekim Tayylar'ın Cedîle sopu bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Şöyle ki:

Adiy b. Hâtim, Taylar'dan biat aldığını bildirince Hâlid b. Velîd, Tulayha'ya destek veren Cedîleler üzerine yürümeye karar vermiştir. Fakat Adiy, Hâlid'e acele etmemesini söyleyerek onlar hakkındaki kanaatini şu sözlerle belirtmiştir: "Tayylar uçan kuş gibidir. Cedîleler ise onların kanatlarıdır. Bir kaç gün bana müsaade et. Allah Gavslar'ı⁴³ kurtardığı gibi umulur ki Cedîleler de kurtulmuş olur."⁴⁴

Bu konuşmadan sonra Adiy Cedîleler'e giderek onlara Tayylar'ın durumunu örnek göstermiş ve irtidad etmekten vazgeçmelerinin kendileri için daha yararlı olacağını söylemiştir. Adiy'in uyarılarını dikkate alan Cedîleler, Tayylar'ın da yeniden İslâm'a dönmelerinden etkilenererek irtidad etmekten vazgeçmişlerdir. Onlar

⁴³ Gavslar Tayylar'ın bir sopudur ve Adiy'in çabaları sonucu irtidaddan vazgeçerek Tulayha'nın yanından ayrılanlardır.

⁴⁴ et-Taberî, Tarih, III, 228; İbn Hubeys, I, 32; İbn A'sem, 69; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 346.

sadece bununla da kalmayıp Hâlid'in ordusuna bin kişilik bir kuvvetle destek vermişlerdir.⁴⁵

Bu katılımla hem maddi hem de manevi yönden çok daha güçlü olan İslâm Ordusu, büyük bir kararlılıkla Tuleyhâ üzerine yürümüştür. Tayylar ve Cedîle sopunun iltihakı, şüphesiz müslümanları büyük oranda rahatlatmış ve Tuleyhâ taraftarlarının dağılmasında etkili olmuştur. Adiy b. Hatim de halkına yaptığı bu iyiliklerden dolayı onlar arasında "Tayylar'ın en hayırlı ve bereketlisi olarak anılmıştır."⁴⁶

Tayy kabilesinin itaat altına alınmasından sonra Medine Hükümeti'yle iyi ilişkiler kurduklarını görüyoruz. Nitekim Şam'a ordu gönderilmesi gündeme gelince, bu kabileden beş-altıyüz kişilik bir heyet Milhan b. Zennâr başkanlığında Medine'ye gelerek, heyet başkanı Milhan'ın komutası altında savaşmak istediklerini bildirmişlerdir. Fakat Halife onların bu teklifini kabul etmemiş ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı komutan atamıştır.⁴⁷

3-Ğatafânlar

Ğatafânlar Arabistan'ın en güçlü kabilelerinden birisi olarak tanınmışlardır. Bu kabîle Benû Süleym ve Hevâzînliler ile birlikte cahiliye devrinden beri devam eden taşkınlıklarından dolayı, Araplar arasında "Esafi" (yani üç saç ayağı) olarak

⁴⁵ et-Taberî, Tarih, III, 228; İbn Hubeys, I, 32.

⁴⁶ et-Taberî, Ay. y.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 347.

⁴⁷ İbn Hacer, VI, 311.

adlandırılmışlardır. Onlar aynı taşkınlıklar ve hırçınlıklarını müslümanlara karşı da sürdürmüşlerdir.⁴⁸

Ğatafânlar Hayber yakınlarından başlayarak Mekke'nin güneyine kadar Necid üzerinde uzanan topraklarda yaşamaktaydılar. Hz. Peygamber'in İslâm'ı davete başladığı yıllarda Gatafânlar'ın başında Uyeyne b. Hısn bulunuyordu.⁴⁹

Ğatafânlar'ın Fezâre, Eşca', Muhâsib, Sa'lebe ve Mürr gibi çeşitli soplaları vardır. Bunlar arasında en güçlü sop Ferâzeler'dir. Ğatafânlar'ın başkanları olan Uyeyne b. Hısn da bu sopa mensuptur.⁵⁰

Ğatafânlar 9/631 yılında Uyeyne b. Hısn başkanlığında bir heyetle Medine'ye gelerek, Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu heyette Uyeyne'nin yakın akrabası Hârice b. Hısn da yer almıştır. Ğatafânlar bağlılıklarını bildirdikten sonra Hz. Peygamber Amr b. el-As'ı onlara "zekât âmili" olarak göndermiştir.⁵¹

Ğatafânlar ile müslümanlar arasındaki ilişkiler, İslâm Devleti'nin kurulmasıyla birlikte başlamıştır. Hz. Peygamber Medine Site-Devleti'ni kurduktan sonra, devletin sınırlarını güvenlik altına almak; Mekkeliler'e İslâm Devleti'nin nüfuz alanını hissettirmek için, onların ticaret yolu üzerindeki bir çok kabîle ile dost-

⁴⁸ İbn Habîb, 234-5; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 482, 508.

⁴⁹ Uyeyne b. Hısn, başlangıçtan itibaren İslâm'a karşı büyük düşmanlık beslemiş birisidir. Uzun süre Hz. Peygamber'e karşı amansız bir mücadele sürdürmüş ve neticede sonuç alamayınca İslâm'ı kabul etmek zorunda kalmıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Ğatafânlar'ın başına geçerek irtidat etmiş ve Tulayha'ya tabi olmuştur. Bak. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 508 vd.

⁵⁰ el-Kelâ'î, 75.

⁵¹ İbn Sa'd, I, 297; İbn Kayyîm, III, 653; İbnü'l-Cevzi, 749-50; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 517.

luk ve ittifak andlaşmaları yapmıştır. Andlaşma imzalanan bu kabileler arasında, Ğatafânlar'ın bir soppu olan Eşca'lar da bulunuyordu.⁵²

Eşca'lar ile yapılan ittifaktan sonra, onlar İslâm Devleti ile sürekli iyi ilişkiler içinde olmuşlar ve müslümanlara büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Nitekim 5/627 yılında yapılan Hendek Savaşı'nda beşyüz kişinin üzerinde bir kuvvetle Medine'ye gelmişler ve muhtemelen daha önce yapılan ittifak andlaşmalarının da etkisiyle geri dönmüşlerdir. Onların bu dönüşü diğer saldırganları endişelendirmiş ve düşmanın dağılmasına yol açmıştır.⁵³

Tuleyhâ b. Hüveylîd'in ortaya çıkmasıyla birlikte, Hz. Paygamber, Eşca' sopunun başkanı olan Nuaym'a bir yazı göndererek, ondan irtidad edenlere karşı savaşmasını istemiştir.⁵⁴

Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte irtidad eden Ğatafânlar içinde sadece Eşca' soppu dinde sebat etmiştir.⁵⁵

Uyeyne b. Hısn başkanlığındaki Ğatafânlar Hz. Peygamber zamanında olduğu gibi Hz. Ebû Bekir zamanında da müslümanları hayli uğraştırmıştır. Hz. Ebû Bekir mürtedlerle mücadeleye başladığı zaman, ilk önce onlarla savaşmıştır. Hatırlanacağı gibi, Uyeyne'nin yakın akrabası olan ve Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul eden Hârice b. Hısn el-Fezârî, Hz. Peygamber'in Fezâreler'e gönderdiği zekât amili Nevfel b. Muaviye'nin elindeki mallara el koyarak kabilesine dağıtmıştır. Ardından da etrafına topladığı birliklerle Medine'ye doğru hücumla geçmiş ve

⁵² Hamidullah, el-Vesâik, 268.

⁵³ İbn Sa'd, I, 306, II, 69.

⁵⁴ Hamidullah, el-Vesâik, 268; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 512 vd.

⁵⁵ et-Taberî, Tarih, III, 222.

müslümanlara ani bir baskın yapmak istemiştir. Fakat Harice'nin bu girişimi aleyhine sonuçlanmış ve taraftarları müslümanlar tarafından dağıtılmıştır.⁵⁶

Uyeyne b. Hısn, Hz. Peygamber vefat edince irtidad etmiş ve Ğatafanlar'ın başına geçerek yalancı peygamber Tuleyhâ'ya tabi olmuştur. Onun Tuleyhâ'ya tabi olmasıyla Ğatafânlar'ın büyük çoğunluğu da irtidad etmiştir. Uyeyne irtidad ettikten sonra Tuleyhâ'ya uyarak şöyle söylemiştir: "Ben Esedler ile aramızdaki eski ittifakın bozulduğundan beri Ğatafân yurdunun şu anki mevcut sınırlarını tanımıyorum. Şimdi Esedler ile aramızda eskiden varolan anlaşmayı yenileyeceğim⁵⁷ ve Tuleyhâ'ya yardımcı olacağım. Yemin ederim ki, Kureysli bir Peygamber'e tabi olmaktan ise, müttefikimiz olan kabilenin Peygamberi'ne tâbi olmayı tercih ederim. Üstelik Tuleyhâ yaşıyor, Muhammed ise ölmüştür."⁵⁸ Böylece Uyeyne, Esedler ile eskiden varolan andlaşmayı yenilemiş ve Tuleyhâ'ya tâbi olmuştur. Yanına da yediyüz kişilik bir kuvvet alarak Tuleyhâ'nın askerlerine katılmıştır.⁵⁹

Hz. Ebû Bekir, Tuleyhâ ve taraftarları üzerine Hâlid b. Velîd'i gönderirken ona şu tavsiyelerde bulunmuştur: "...Esed ve Ğatafân kabileleriyle karşılaşınca dikkatli ol. Çünkü onlardan bir kısmı lehine, diğer kısmı aleyhinedir. Bunların dışında üçüncü bir grup daha var ki, bunlar ne yapacaklarına henüz karar ver-

⁵⁶ Bak. s.94 vd.

⁵⁷ Ğatafân ve Esedler İslâm'dan önce, Tayyılar'a karşı bir araya gelerek bir ittifak yapmışlar; Tayyılar'ın soplaları olan Cedîle ve Gavsı'ları yurtlarından atmışlardır. Zü'l-Himereyn Avf bu duruma karşı çıkmış ve yurtlarından sürülen Cedîle ve Gavs halkına haber göndererek onların topraklarına dönmelerini sağlamıştı. Bu soplaların yeniden yurtlarına dönmesi Ğatafânlar'ı kızdırmıştı. Bu gelişmelere baktığımızda Zü'l-Himereyn Avf'ın Tayy kabilesine mensup olduğunu tahmin ediyoruz. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 230.

⁵⁸ et-Taberî, Ay.e., III, 230; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 342.

⁵⁹ el-Belâzurî, I, 115; Krş. Türkçeye Çev., 138 vdd.; et-Taberî, Ay.e., III, 229; İbnü'l-Esîr, Ay.e., II, 347 vd.

memişlerdir. Onlar yapılacak savaşın neticesine göre üstün olan tarafın yanında yer alacaklardır."⁶⁰

Hâlid'e yapılan bu tavsiyelere baktığımızda, Halife'nin Tuleyhâ'ya tâbi olan kabilelerin durumunu yakından bildiğini görüyoruz. Gerçekten de bu kabileler irtidad ettiğinde içlerinde pek çok müslüman dinlerinde sebat etmişlerdir.⁶¹ Bunun yanında, ilerde değinecek olduğumuz, Hevâzîn, Benû Amr b. Sa'sa'a gibi kabileler tereddüt içindeydiler. Onlar, Tuleyhâ'nın bozguna uğramasından sonra, irtidad etmekten vazgeçerek Hâlid b. Velîd'e itaatlerini bildirmişlerdir.⁶²

Hâlid b. Velîd ile Tuleyhâ arasındaki savaş devam ederken, ona destek olan Uyeyne, Tuleyhâ'ya vahiy gelip gelmediğini sormuş ve aldığı saçma cevaplarla onun yalancı olduğunu anlamış ve taraftarlarını yanına alarak Tuleyhâ'dan desteğini çekmiştir. Uyeyne'nin savaştan çekilmesi Tuleyhâ'ya tabi olan diğer isyancıları da etkilemiş ve neticede onların dağılmasına yol açmıştır.⁶³

Böylece Tuleyhâ ve ona tabi olanların dağılmasıyla bu yörelerdeki halk yeniden itaat altına alınmıştır. Uyeyne b. Hısn da yakalanarak diğer esirlerle birlikte Medine'ye gönderilmiştir. Uyeyne sorgulandıktan sonra Halife'den af dilemiş ve bundan sonra samimi müslüman olacağını ısrarla vurgulamıştır. Neticede Halife tarafından affedilerek serbest bırakılmıştır.⁶⁴

⁶⁰ el-Kelâ'î, 67.

⁶¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 42.

⁶² İbn Hubeys, I, 45.

⁶³ el-Belâzurî, I, 115; Krş., Türkçeye Çev., 138 vd; İbn A'sem, I, 15-6; İbn Hubeys, I, 36 vd.; el-Kelâ'î, 75 vd.

⁶⁴ el-Vâkidî, Ay.e., 53 vd.; el-Ya'kûbî, II, 219; İbn Kuteybe, el-Meârif, Beyrût, 1970, 132; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 348.

Ğatafânlar'ın diğer kabilelere oranla farklı bir özellikleri bulunmaktadır. Bu kabilenin içinden oldukça savaşçı kadınların çıktığını görüyoruz. Bunlar arasında Uyeyne'nin kız kardeşi Umm Kurfe Fâtıma ve onun kızı Selmâ Umm Ziml en meşhurlarıdır.⁶⁵

Ğatafânlar Uyeyne b. Hısn'ın esir edilmesinden sonra, tamamen bozguna uğramışlar ve isyankârlar etrafa dağılmışlardı. Dağılanların bir kısmı "Zafer" denen yerde toplanmışlar ve başlarında Umm Kurfe'nin kızı Selmâ Umm Ziml bulunuyordu.⁶⁶ Bu kadın yanında bulunanlara aşağılayıcı sözler söyleyerek, onları yeniden savaşa teşvik etmeye çalışmıştır. Etrafa dağılanlar için adamlar göndererek onları bir araya getirmiştir. Onun çağrısına sadece Ğatafânlar değil, Tuleyhâ'nın yanında yer alan kabilelerden kurtulabilen pek çok kişi katılmıştır. Hâlid bu haberi alınca derhal harekete geçmiş ve kadının karargâhının bulunduğu yere gelerek Selmâ Umm Ziml ve beraberindekileri, çıkan çatışmada öldürmüştür. Bu olaydan sonra isyankârların bir araya gelecek güçleri kalmamış ve buralardaki merkezi otoriteye isyan eden güçler bir bir ortadan kaldırılmıştır. Hâlid ise, geride kalanların biatını aldıktan sonra, zafer müjdesini bildirmek üzere Halife'ye adam göndermiştir.⁶⁷

⁶⁵ İbn Habîb, 460 vd., 490.

⁶⁶ Bu kadın Hz. Peygamber zamanında, Uyeyne b. Hısn'ın Medine yakınlarında otlayan Müslümanların develerini yağma ettiği zamanda esir edilmiş ve Hz. Aişe'nin eline düşmüştü. Aişe bir süre sonra onu azad etmiş ve kadın yurduna dönmüştü. Bir gün Hz. Peygamber, Aişe'nin kadınla birlikte oturduğu sırada içeri girmiş ve "İçinizden birisi Hav'ab köpeklerini havlatacak" demişti. Selmâ irtidad ettikten sonra, Hâlid tarafından dağıtılan Ğatafânlar'ı bir araya toplamak için "Zafer ve Hav'ab"denen yerler arasına adamlar göndermiş ve asileri bir araya toplayarak Hâlid'den öç almak istemiştir. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 233 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 350.

⁶⁷ et-Taberî, Ay.e., III, 233 vd.

Ğatafânlar'ın isyanı basdırıldıktan sonra bu bölgeyle ilişkiler devam etmiştir. Burada asayiş sağlandıktan sonra, Uyeyne b. Hısn ve Ekra' b. Habis Medine'ye gelerek, Hz. Ebû Bekir'e verimsiz arazilerinin bulunduğunu belirtmişler ve bu arazinin gelirini vergiden düşürmesini istemişlerdir. Halife bu konuda yazılı bir belge vererek kendilerini Hz. Ömer'e göndermiştir. Hz. Ömer onların bu isteğini reddederek ellerindeki belgeyi yırtıp atmıştır.⁶⁸

4-Benû Amr b. Sa'sa'alar

Süleym ve Hevâzîn kabilelerinin komşuları olan Âmir Oğulları 9/631 yılında Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Âmir Oğulları heyeti yurtlarına döndüklerinde, bu heyet arasında bulunan Alkame b. Ülâse, daha önce İslâm'ı kabul etmesine rağmen irtidad ederek Suriye'ye doğru kaçmıştır.⁶⁹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidad olayları patlak verince, Alkame Şam'dan dönerek mensubu bulunduğu Kilâb sopunun başına geçmiş ve Medine Hükümeti'ni tanımadığını ilân etmiştir. Her ne kadar Alkame Âmir Oğulları içerisinde isyanı başlattı ise de, bu kabileden pek çok kimse irtidad edip etmemede kararsız davranmışlardır. Bunların bir çoğu, Esedler ile yapılacak savaşın neticesine göre durumlarını netleştireceklerdi.⁷⁰

Hz. Ebû Bekir Alkame'nin durumunu haber alınca, Ka'ka' b. Amr komutasında bir birliği onun üzerine sevk etmiştir. Alkame sürekli yer değiştirdiğinden

⁶⁸ Hamidullah, el-Vesaik, 375.

⁶⁹ İbn Sa'd, I, 310 vd.; İbn Kayyîm, III, 602-4; İbnü'l-Cevzi, 755 vdd.

⁷⁰ et-Taberî, Tarih, III, 322-3; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 349.

yakalanamamış ve Ka'ka', Âmir Oğulları'ndan bir grubu esir alarak Medine'ye dönmüştür. Fakat bu esirler Alkame'ye itaat etmediklerini, onun yaptıklarından dolayı kendilerinin cezalandırılmasının haksızlık olacağını belirtmeleri üzerine, Hz. Ebû Bekir'in emriyle serbest bırakılmışlardır.⁷¹

Benû Amirler'den tereddüt içinde bekleyenler, Hâlid b. Velîd'in Büzâha Savaşı'nı kazanmasından sonra, irtidad etmekten vazgeçmişlerdir. Bu zaferden sonra Hâlid'in üzerlerine gönderdiği Hişâm b. el-As'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca Hişâm'a ezan okuduklarını ve müslüman olduklarını söyleyerek bu iddialarını isbatlamaya çalışmışlardır.⁷² Bazı kaynaklarda Büzâha zaferinden sonra, Âmir Oğulları temsilcilerinin Hâlid'e gelerek, devlete bağlılıklarını bildirdikleri nakledilmektedir.⁷³

Benû Esed'in isyanının bastırılması ve Tuleyhâ'nın kaçmasından sonra, Benû Amirler'le Ğatafânlar kendi akıbetlerinden korkmuşlar, Hâlid'e gelerek müslüman olduklarını, namaz kılıp zekâtlarını ödeyeceklerini, devlete itaat edeceklerini belirtip ondan eman istemişlerdir.

Hâlid de onlara, sözlerinde samimi olduklarına dair kadınları, çocukları, gece ve gündüz adına yemin ettirmiştir. Benû Amirler'in bunu taahhüt etmeleri üzerine kendilerine emân verilmiştir.⁷⁴

Benû Amirler itaatlerini bildirdiklerinde, Hâlid onlara, gerek kendi kabilelerinden, gerekse diğer kabilelerden olup, daha önce müslümanlara işkence eden-

⁷¹ et-Taberî, Tarih, III, 233; Caetani, VIII, 276-7.

⁷² el-Belâzurî, I, 116; Krş., Türkçeye Çev., 140 vd.; et-Taberî, Ay. E., III, 233.

⁷³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 350; İbn Hubeyş, I, 41 vd.

⁷⁴ İbn Hubeyş, I, 45.

ler ile Kurre b. Hubeyre'nin teslim edilmemesi halinde kendilerinden hiç bir şeyin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Aslında Hâlid bu tehdid ile -gerçekte böyle olmasa da- asilerin yakalanması için kendisine yardımcı olmalarını amaçlamıştır. Bunun üzerine Âmir Oğulları yakaladıkları asileri Hâlid'e teslim etmişlerdir.⁷⁵ Daha sonra Hâlid bu konuda Halife'ye şöyle bir yazı göndermiştir: "Benû Amirler başlangıçta komşu kabilelerin durumlarına bakarak tereddüt içindeydiler. Fakat Büzâha Savaşı'nın kazanılmasından sonra müslüman olduklarını bildirdiler. Ben de, onlar arasında daha önce müslümanlara işkence eden asilerin yakalanıp teslim edilmediği halinde kendilerinden hiç bir şeyin kabul edilmeyeceğini açıkladım. Bunun üzerine onlar asileri getirip teslim ettiler. Ben bu isyankarları kendilerinin müslümanlara yaptığı şekilde cezalandırdım. Kurre b. Hubeyre ve diğer asileri size gönderiyorum."⁷⁶

Hâlid'in Kurre b. Hubeyre'den özellikle söz etmesinin sebebine gelince; bu zat, devlete zekât vermekten imtina etmiştir. Bu tavrını Uman'dan Medine'ye dönerken kendisine misafir olan Amr b. el-As'a⁷⁷ söylediği şu sözlerle ortaya koymuştur:

"Sizler Araplar'dan böyle bir vergi almakla onları hoşnut etmiyorsunuz. Şayet onlardan bunu almazsanız, size daha samimiyetle itaat eder, emirlerinizi daha iyi dinlerler. Aksi halde sözlerinize pek kulak asmazlar."⁷⁸

⁷⁵ İbn Hubeyş, I, 41-5; el-Kelâ'î, I, 83.

⁷⁶ et-Taberî, Tarih, III, 233; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 350.

⁷⁷ el-Kelâ'î, 84 vd.

⁷⁸ et-Taberî, Ay.e., III, 322; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 302.

Kurre'nin zekâta karşı açıkça tavır alması Halife tarafından biliniyordu. Hâlid Kurre'yi yakalayınca bu davranışından dolayı onu Halife'ye göndermiştir.⁷⁹

Halife onu sorguya çekip kendisini öldüreceğini açıklaması üzerine, Kurre müslüman olduğunu ısrarla savunmuş ve Amr b. el-As'ı da buna şahid göstermiştir. Neticede, Amr'ın onun müslümanlığına şahitlik etmesi üzerine bağışlanarak serbest bırakılmıştır.⁸⁰

Hiz. Ebû Bekir Hâlid'den yukarıda zikrettiğimiz mektubu aldıktan sonra, ona şu cevabi yazıyı göndermiştir: "Ey Hâlid! Allah sana verdiği hayırlı nimetlerle seni yüceltti. Yapacağın kötülüklerden Allah'a sığın ve ondan kork. Çünkü o, kendisinden korkanlar ile birlikte. Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda ciddi ol ve taviz verme. Bu konuda en ufak bir zaaf gösterme. Müslümanlara işkence edenleri yakaladığında, onları diğerlerine ibret olsun diye cezalandır. Fakat bunu yaparken aşırıya kaçma. Şayet işkence edenlerin öldürülmesinde bir yarar görürsen, o zaman onları cezalandırabilirsin. Aksi halde bundan uzak dur."⁸¹

Böylece Benû Amirler öteden beri devam eden taşkınlıklarına, Tuleyhâ'nın yenilmesiyle birlikte son vermek zorunda kalmışlar ve İslâm Devleti'ne tabi olmuşlardır. Halife, tekrar böyle bir taşkınlığa kalkışmamaları için Hâlid'e gönderdiği yazıyla bir anlamda onlara gözdağı vermek istemiştir. Daha sonraki zaman-

⁷⁹ İbn Hubeyş, I, 45; el-Kelâ'î, 87.

⁸⁰ el-Vâkidî, K. Ridde, 55 vd.; el-Belâzurî, I, 116; Krş., Türkçeye Çev., 141; el-Bustî, 433; İbn Hubeyş, I, 41 vd.; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 303; el-Kelâ'î, 87 vd.

⁸¹ et-Taberî, Tarih, III, 233.

larda bu bölgede herhangi bir taşkınlığın olduğuna dair kaynaklarda söz edilmemesi, onların devlete bağlılıklarına sadık kaldıklarını göstermektedir.

Hâlid, Benû Amirler'in itaat altına alınmasından sonra, onlardan biat almış ve ellerindeki silahları alarak düşman saldırılarına karşı koymak için ihtiyaç sahibi olanlara dağıtmış ve bir kısmını da Medine'ye göndermiştir.⁸²

5-Benû Süleym

Arap kabileleri içerisinde özellikle Ğatafânlar ve Benû Süleymler, sürekli İslâm Devleti için endişe kaynağı olmuştur. Zira bu iki kabîle İslâm'dan önceki taşkınlıklarından dolayı Araplar tarafından kendileri için söylenen "üç saç ayağı" tabirinin ikisini oluşturuyorlardı.⁸³

Süleym Oğulları İslâm'dan önce de Mekke'ye karşı sürekli kin beslemişler, hatta Mekke'yi kuşatmaya gelen meşhur Ebrehe Ordusu'na destek bile vermişlerdir.⁸⁴

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre, Benû Süleym'den Kuded b. Amr Rasûlüllâh'a gelerek müslüman olmuş ve yurduna dönmüştür. Yine aynı kaynaktaki bilgiye göre Kuded Medine'ye doğru beraberinde aldığı birlikle gelirken yolda vefat etmiştir. Bu birliklerin daha sonra vuku bulan Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşlarına katıldıkları bildirilmektedir.⁸⁵

⁸² el-Kelâ'î, 90.

⁸³ İbn Habîb, 234 vd.

⁸⁴ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 469.

⁸⁵ İbn Sa'd, I, 307 vdd.

İbn Habîb Benû Süleymler'in Mekke fethine yakın bir zamanda Rasûlüllâh'a gelerek bağlılıklarını bildirdiklerini söylemektedir.⁸⁶ Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Benû Süleymler'in büyük bir kısmı irtidad etmiş,⁸⁷ geri kalanlar dinde sebat ederek Halife'nin kendilerine vâli atadığı Ma'an b. Hâciz etrafında toplanmışlardır.⁸⁸

Ebû Bekir buradaki isyanı haber alınca Ma'an b. Hâciz'e bir yazı gönderecek, kendisine tabi olanların başında görevine devam etmesini bildirmiştir.⁸⁹

Hâlid b. Velîd Tuleyhâ üzerine yürüdüğü zaman, Ma'an b. Hâciz'e haber göndererek, beraberindeki müslümanlarla birlikte kendisine destek olmasını istemiştir. Ma'an da yerine kardeşi Tureyfe'yi bırakarak Hâlid'e katılmıştır.⁹⁰

Bu arada Benû Süleymler'den Fücâe Ma'an b. Vesîle adındaki bir zat Hz. Ebû Bekir'e gelerek, kendisinin müslüman olduğunu ve mürtedlerle savaşmak istediğini söyleyerek Halife'den kendisine silah vermesini talep etmiştir. Fücâe gerekli desteği aldıktan sonra yurduna dönmüş ve fikrini değiştirerek, etrafına topladığı kuvvetlerle hem müslümanlara hem de mürtedlere saldırmaya başlamıştır. Kendisine karşı koyanları yakalayarak inanılmaz işkenceler yapmıştır.⁹¹

Fücâe'nin zulmüne uğrayan müslümanlar Medine'ye gelerek, onun yaptığı vahşeti halifeye anlatmışlardır.⁹² Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Tureyfe b. Hâciz'e

⁸⁶ İbn Habîb, 500.

⁸⁷ el-Kelâ'î, 181.

⁸⁸ et-Taberî, Tarih, III, 235.

⁸⁹ el-Kelâ'î, 182.

⁹⁰ et-Taberî, Ay.e., III, 235; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 301; el-Kelâ'î, 182.

⁹¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 85; el-Belâzurî, I, 117; Krş., Türkçeye Çev., 142; et-Taberî, Ay. e., III, 234; el-Ya'kûbî, II, 134; İbn A'sem, I, 7-8; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 150 vd.; el-Kelâ'î, 183.

⁹² İbn A'sem, I, 8 vd.; el-Kelâ'î, 183.

bir yazı göndererek ona, başlangıçta Fücâe'nin kendisine gelip hangi maksatla silah aldığına dair bilgi vermiş ve Fücâe'nin üzerine yürümesini, onu ölü ya da diri olarak kendisine göndermesini istemiştir.⁹³ Halife Tureyfe'ye yardım amacıyla da Abdullâh b. Kays ile takviye birlik göndermiştir.⁹⁴

Tureyfe Hz. Ebû Bekir'in emrini alınca, Fücâe'nin üzerine yürümüş ve Süleym topraklarındaki "el-Cive" denen yerde onu yakalayarak Medine'ye getirmiştir.⁹⁵

Fücâe'nin sebep olduğu bu olumsuz durum ortadan kalktıktan ve Hâlid'in Büzâha'da aldığı başarıdan sonra, Benû Süleym'den tereddüt içinde bekleyenler, irtidad etmekten vaz geçerek Medine Hükûmeti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁹⁶

6-Kudâalar

Güney Arabistan kökenli Kudâalar, Hz. Peygamber'in büyük dedesi Kusay b. Kilâb'ın annesinin mensup olduğu kabiledir. Dolayısıyla bu kabîle ile Hz. Peygamber arasında akrabalık bağları bulunmaktadır.⁹⁷

Kudâa kabilesinin Cüheyne, Kelb, Balî ve Üzra gibi güçlü soplaları bulunuyordu. Bu soplardan önce Üzra ile Rasûlüllâh arasında sürekli iyi ilişkiler olmuştu.⁹⁸

⁹³ et-Taberî, Tarih, III, 234. İbn Hubeyş, I, 107; el-Kelâ'î, 183-4. el-Vâkidî, Halife'nin Hâlid'e haber göndererek Fücâe üzerine yürümesini istediğini; Hâlid'in de onun üzerine, daha önce kendisine katılan Ma'an b. Haciz'i gönderdiğini bildirmektedir. Bak. el-Vâkidî, K. Ridde, 45.

⁹⁴ et-Taberî, Ay.e., III, 234.

⁹⁵ et-Taberî, Aye., III, 235; İbn Hubeyş, I, 108; el-Kelâ'î, 184.

⁹⁶ İbn Hubeyş, I, 45.

⁹⁷ İbn Habîb, 251.

⁹⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 523 vd.

Üzra'ya mensup bir heyet 9/631 yılında Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul ettiklerini ve Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber de heyet başkanı olan Zemîl b. Amr'ı halkına idareci olarak atamıştır.⁹⁹

Yine Kudâalar'ın Balî sopu aynı yıl Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu kabîle Tebûk seferi sırasında müslümanlara büyük yararlılıklar göstermiştir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kudâalar'ın bir kısmı irtidad etmiş, bir kısmı da tereddüt içinde kalmışlardır. Bu insanların çoğunluğu Rasûlüllâh'ın vefatından sonra Medine Hükûmeti'ne vergi vermek istememişlerdir. Hatta bu isteklerini bildirmek üzere, Medine'ye temsilciler göndermişlerdir. O sırada, Ebû Bekir'in ilk diplomatik girişimi diye niteleyebileceğimiz Üsâme Ordusu, Kudâalar'ın yurduna ulaşmış bulunuyordu.¹⁰¹ Dolayısıyla Üsâme'nin Kudâalar'a gönderilmesini, Ebû Bekir'in siyasal anlamda ilk diplomatik ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Taberi'nin verdiği başka bir malumatta, Üsâme Kudâalar'a doğru sefere giderken, onların Medine'ye gönderdikleri temsilciler yolda Üsâme'ye rastlamış ve Üsâme bu temsilcileri Medine'ye getirmiştir. Onlar diğer kabîle temsilcileri gibi namaz kılacaklarını fakat devlete vergi ödemek istemediklerini halifeye bildirmişlerdir.¹⁰²

⁹⁹ İbn Sa'd, I, 331 vd.; İbn Kayyîm, III, 657; Hamidullah, el-Vesaik, 283.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, 330; İbn Kayyîm, III, 657 vd.; Hamidullah, Ay.e., 134 vd.

¹⁰¹ et-Taberî, Tarih, III, 230.

¹⁰² et-Taberî, Ay.e., III, 230 vd.

H. Peygamber vefat ettiği sırada Kudâalar'ın emiri İmriu'l-Kays idi.¹⁰³ Buradaki idarecilerden sadece İmriu'l-Kays dinde sebat etmiştir. Diğer emirler yeni oluşan merkezi otoriteyi tanımadıklarını bildirmişler ve etrafına topladıkları halk ile birlikte isyan etmişlerdir. Bu isyancılardan birisi de Vediatü'l-Kelbî'dir. O Kelb sopunun başına geçerek halkı isyana teşvik etmiştir.¹⁰⁴

H. Peygamber İmriu'l-Kays'a bir yazı göndererek, Vedia el-Kelbî ve H. Peygamber'in, Kayn sopuna vâli tayin etmiş olduğu Amr b. el-Hakem üzerine yürümesini emretmiştir. Bunların yanında Sa'd b. Hüzeyme¹⁰⁵ sopunun valisi olan Muaviye el-Valibi de isyancılar kervanına katılmıştır. Bu karışıklıkta Üsâme de Kudâa yurduna gelmiş ve İmriu'l-Kays ile birlikte isyancılar üzerine yürüyerek onlardan pek çok ganimet almışlardır.¹⁰⁶ Böylece Kudâa yurdundaki isyan denetim altına alınmıştır.

Kudâa'daki isyan denetim altına alındıktan sonra, Velîd b. Ukbe ile Amr b. el-As'ın bu bölgedeki zekâtları toplamakla görevlendirildiğini görüyoruz. Ebû Bekir Şam'a ordu göndermeye karar verdiğinde, onlara aşağıdaki mektubu göndermiş ve kendilerine bu savaşa katılma çağrısında bulunmuştur:

"Gizli ve açık bütün işlerinizde Allah'tan korkun. O kendisinden korkanlara kurtuluş kapısını aralar ve onu rızıklandırır. Bunun yanında Allah, kendisinden korkanların kusurlarını örter. Allah kullarının birbirlerine yapacakları en

¹⁰³ İmriu'l-Kays, H. Peygamber'in torunu olan H. Hüseyin'in kızı Sükeyne'nin dedesidir. Bak. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 343.

¹⁰⁴ et-Taberî, Tarih, III, 222.

¹⁰⁵ Bu kabile H. 9. yılda (M.631) Medine'ye bir heyet göndermiş ve İslâm Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Gelen heyetlerin yurtlarına dönmesiyle birlikte Sa'd b. Hüzeymeler'in tamamı İslâm'ı kabul etmişlerdir. Bak. İbn Sa'd, I, 329-30.

¹⁰⁶ et-Taberî, Ay.e., III, 222; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 343.

güzel tavsiye, şüphesiz Allah korkusu ve takvadır. Sen Allah yolunda bir insansın. O yolda kendi menfaatine göre davranman veya gevşeklik göstermen doğru değildir. Bunun yanında dinin ayakta durması ve idarenin düzgün bir şekilde yürütmesi içi azami dikkat göstermeniz gerekir. Zayıflık ve gevşeklik göstermeyin."¹⁰⁷ Ayrıca Halife, onlara bu bölgeden ayrılırken, yerlerine vekil bırakmalarını bildirmiştir.¹⁰⁸

Kudâa'daki isyanın bastırılmasından sonra Ebû Bekir'in bölgeye devletin temsilcilerini göndermesi ve onlardan vergilerini toplaması, bu kabilenin İslâm Devleti ile olumlu ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Halife'nin Şam'a ordu göndermeye karar verdiğinde, Kudâa'daki idarecilerini Rumlar'la yapılacak cihada çağırması, bölge halkının İslâm Devleti'ne herhangi bir sorun çıkarmadığını ve burayla olumlu ilişkilerin geliştirildiğini göstermektedir.

7-Benû Sakîf (Tâifliler)

Tâif bölgesiyle münasebetlerin Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başladığı günlere, hatta Hz. Muhammed'in çocukluk yıllarına kadar dayandığını görmekteyiz. Bilindiği gibi Hz. Muhammed'in çocuk yaşta iken verildiği süt annesi Halime, Tâif bölgesinde ikamet eden Benû Sakîf (Hevazin) kabilesine mensuptur. Hz. Muhammed İslâm'ı tebliğe başladığı günlerde Mekkeliler'in aşırı baskısından kurtulmak için, burada yaşayan ve dayılarının kabilesi olan Abdu Yâlel kabilesin-

¹⁰⁷ et-Taberî, Tarih, IV, 30; İbn Hubeyş, I, 177.

¹⁰⁸ et-Taberî, Ay.e., IV, 30.

den sığınma talebinde bulunmuş, fakat ne yazık ki redde uğramış ve geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber Tâif yolu üzerindeki Nahle'de bulunan "el-Uzza" putunu tahrib etmek için Hâlid b. Velîd başkanlığında bir müfreze birlik göndermiş ve bu putu yıktırmıştır.¹¹⁰ Bu olayı içlerine sindiremeyen Hevazinliler müslümanlara karşı harekete geçmişler ve neticede Huneyn Savaşı yapılmıştır. Savaşın müslümanların lehine sonuçlanmasından sonra, Hevazin kabilesi, esirlerini kurtarmak için bir heyetle Medine'ye gelmişlerdir. Burada Rasûlüllâh'ın samimi yaklaşımından etkilenmişler ve tüm esirleri karşılıksız serbest bırakılmıştır.¹¹¹ Bu muameleden memnun kalan Sakîf kabilesi H. 9. yılda (M.631) bütün Tâif'i temsilen bir heyetle tekrar Medine'ye gelerek bazı şartlar öne sürmüşler ve İslâm Devleti'ne bağlanacaklarını bildirmişlerdir.¹¹² Hz. Peygamber onların durumunu anlayışla karşılamış ve kendileriyle uzun bir andlaşma metni imzalamıştır.¹¹³ Onlar yurtlarına dönerken yine Sakîf kabilesinden Osmân b. Ebi'l-As, İslâm'a karşı gösterdiği gayretinden dolayı Ebû Bekir'in de tavsiyesi üzerine Tâif iline Hz. Peygamber tarafından İslâm Devleti'nin valisi atanmış ve Ebû Bekir döneminde de aynı görevini sürdürmüştür.¹¹⁴

Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidad olayları başlayınca Tâif ilindeki bazı kabilelerin bir kısmı isyana katılmışsa da fazla bir etkinlik gösterememişler-

¹⁰⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 487.

¹¹⁰ İbn Sa'd, II, 145 vd.

¹¹¹ Ay.e., I, 312 vd.; İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 29 vd.

¹¹² İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 29 vd.; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 497.

¹¹³ Hamidullah, el-Vesâik, 274 vd.; Ay. mlf., İslâm Peygamberi, I, 499 vdd.

¹¹⁴ İbn Sa'd, V, 508 vd.; İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 30 vd.

dir. Ebû Bekir bu duruma müdahale etmek, aynı zamanda bölgedeki müslümanlardan destek almak için, valisi Osmân b. Ebi'l-As'a bir yazı göndermiş ve ondan, Tâif yurdundaki her kabileden nüfusları oranında asker toplamasını, topladığı bu kuvvetlerin başına da güvendiği birisini getirmesini istemiştir. Vali bu haberi alınca, her kabileyi yirmi asker vermekle mükellef kılmış ve topladığı bu kuvvetleri, Halife'den gelecek emri beklemek üzere hazır kıta halinde tutmuştur.¹¹⁵

Tâif halkı diğer kabilelere oranla daha geç ve biraz daha zor İslâm'ı kabul etmelerine rağmen, kısa zamanda devlete ısınmışlar, hatta görüldüğü gibi onlar, isyancılara karşı mücadele etmek için Halife'ye destek bile olmuşlardır. Oysa onlar başlangıçta İslâm Devleti'ne tabi olurken Rasûlüllâh'a "Tâif halkının mecburi askerlikten (cihâd) muaf tutulmasını" şart koşmuşlardı.¹¹⁶ Onlar kısa zamanda İslâm Devleti'ne samimiyetle bağlanmışlar ve Halife'ye askerî kuvvet vermek suretiyle başlangıçtaki isteklerinden vazgeçmişlerdir. Tâif halkının kısa bir zamanda İslâm Devleti'ne karşı samimi olmasında, gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ebû Bekir'in onlara karşı uyguladıkları muamelenin şüphesiz önemli bir rolü olmuştur. Yine Tâifliler'in Şam'da Rumlar'a karşı mücadele ettiklerini görüyoruz. Ebû Bekir Rumlar'a karşı ordu göndereceği zaman Arabistan'daki diğer bölgelere olduğu gibi, Tâife de cihada davet için yazı göndermiş ve bölge halkı bu davete uyarak dört yüz kişilik kuvvetle İslâm Ordusu'na destek vermişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁵ et-Taberî, Tarih, III, 266; Hamidullah, el-Vesaik, 288 vd., 343.

¹¹⁶ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 497.

¹¹⁷ el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, I, 7.

B- BENÛ TEMÎM KABİLESİYLE İLİŞKİLER

Arabistan'ın en doğusunda ikamet etmelerine rağmen, Temîm Oğulları'nın İslam'dan önceki Mekke idârî yapısında belli bir ağırlıklarının bulunduğunu görüyoruz. İslam'dan önce Kabe'yi ziyaret eden hacıların Arafat'taki dini görevlerinin yürütülmesi imtiyazını bu kabîle elinde bulunduruyordu.¹¹⁸

Temîm Oğulları İslam'a girinceye kadar İran (Sâsânî) İmparatorluğunun sömürgesi altındaydılar. Bu kabilenin İslam'a girişi diğer Arap kabilelerine göre, biraz daha farklılık arz etmektedir. Hz. Peygamber H. 9. Yılda (M.631) Zatu'l-Aştat gölü etrafında otlayan hayvanların zekatını toplamak üzere bir görevliyi Huzâalılar'a gönderilmiştir. Bu arada muhtemelen kuraklıktan olsa gerek, başta Benû Anbârlar olmak üzere Temîmler'den bazı soplarda hayvanlarını o bölgede otlatıyorlardı. Rasûlullâh'ın amili Huzâalar'dan vergilerini aldıktan sonra, orada misafir bulunan diğer soplardan da vergi almak isteyince, onlar buna karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine görevli Medine'ye gelerek durumu haber vermiş ve Rasûlullâh buraya bir müfreze göndermiştir. Bu arada, Huzâalar, misafirlerinin zekât amiline kötü davranmalarının kendilerine de zarar getirebileceği düşüncesiyle onları kendi yurtlarını terk etmeye zorlamışlardır. Neticede Rasûlullâh'ın gönderdiği birlik Temîm kabilesinin bu sopundan bazı kişileri esir alarak Medine'ye getirmiştir. Bunun üzerine Temimliler, Medine'ye bir heyet göndermiş; Hz. Peygamber'le görüşmelerde bulunmuş ve esirler ile ilgili bir dostluk anlaşması imzalayarak yurtlarına dönmüştür.¹¹⁹ Bundan sonra Temimliler ile ilişkiler sürdü-

¹¹⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 389; VİDA, L. , "Temîm" Mad., M.E.B.İ.A., I, 154.

¹¹⁹ İbn Sa'd, I, 293-5; el-Buhârî, 67/64, (IV, 1587)nr. 4107.

rlm ve Hz. Peygamber onlara arazi iktasıyla ilgili bazı yazılı emirler göndermiştir.¹²⁰

Hz. Peygamber Benû Temîm'in İslam Devleti'ne tabi olmasından sonra, bu bölgeye bazı idareciler göndermiştir. Bunlar arasında, Zibrikân b. Bedr, Vek' b. Mâlik, Kays b. sım, Safvn b. Safvn, Sebra b. Amr ve Mâlik b. Nveyre başta gelenlerdir.¹²¹

Rasûlullah'ın vefatından sonra bu valiler arasında karşılıklı çıkara dayalı bazı anlaşmazlıklar zuhur etmiştir. Bu valilerin bir kısmı Hz. Ebû Bekir başkanlığındaki yeni hükümete vergi vermek istememiler, hatta topladıkları vergileri halka geri dağtmılardır.¹²²

Bu valilerden Safvn sorumlu olduğu bölgenin vergilerini toplayarak, Medine'ye göndermiştir. Kays b. sım ile Zibrikân'ın araları açık bulunuyordu. Bu yüzden Zibrikân ne yaparsa Kays tam onun aksini yapacaktı. Neticede Zibrikân vergilerini toplayıp Medine'ye getirmiş ve ahdini yerine getirdiğine dair bir de şiir nazmederek, Kays'ın durumuna işaret etmek istemiştir.¹²³

Zibrikân zekât vermek istemeyen halkına, halifenin zekât vermeyenlerin zerine Hld b. Velîd'i gönderdiğini; aynı şekilde zekât vermek istemeyen Tayy kabilesinin başına gelenleri hatırlamı ve onları isyan etmemeleri ve devlete vergi vermeleri konusunda uyarmıtır.¹²⁴

¹²⁰ Hamidullah, el-Vesâik, 141 vd.

¹²¹ et-Taberî, Tarih, III 236; İbnü'l -Esîr, el-Kâmil, II,303

¹²² et-Taberî, Ay. y.

¹²³ et-Taberî, Ay.e., III, 273; İbn Kuteybe, el-Mearif, 131; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II,303 vd.; İbn Hacer, II, 551.

¹²⁴ el-Vâkidî, K. Ridde, 40

Yine bu bölgede İslâm Devleti'nin valisi olan Mâlik b. Nûveyre de, devlete vergi vermek istememiş ve topladığı malları, halka dağıtmıştır. Bu konuda halka şu sözleri söylemiştir: “O adam (Hz. Muhammed) öldü. Şayet onun yerine Kureyş'ten biri geçer'de, bizden zekât istemezse hep birlikte ona tabi oluruz. Sizler daha önceden mallarınızı başkalarına dağıtmıyordunuz. Aslında bu mallar sizin hakkınızdır.”¹²⁵

Benû Temîm'de bu tür karışıklıklar yaşanırken, bu durumdan faydalanmayı düşünen Ümmü Sadr es-Seccâh birden bire Peygamberlik iddiasıyla ortaya atılmıştır.¹²⁶ Onun ortaya çıkmasıyla birlikte dayılarının kabilesi olan Benû Tağlibler de ona tabi olmuşlardır. Böylece Seccâh bu karışıklıkları iyi değerlendirerek, bir anda beklenmedik bir güce ulaşmıştır.¹²⁷

Seccâh'ın ortaya çıkmasıyla, Mâlik b. Nûveyre de ona tabi olmuş, hatta ona akıl hocalığı yaparak, Medine üzerine yürümek isteyen es-Seccâh'a önce Benû Temîm soplalarını denetim altına almasını önermiştir. es-Seccâh bunun mantıklı olduğunu düşündüyse de, üzerlerine saldırdığı soplardan bir sonuç alamayınca, ordusuyla birlikte Yemâme'ye doğru hareket etmiştir. Burada ileride değinecek olduğumuz bir başka Mütenebbi Müseylime ile evlenerek, onun peygamberliğe daha çok hak sahibi olduğunu söylemiş ve ona tabi olmuştur¹²⁸. Bu davranışıyla

¹²⁵ el-Belâzurî, I, 117; Krş. Türkçeye Çev. 143; Fayda, Hâlid b. Velîd, 266.

¹²⁶ es-Seccâh, Evs b. Hakk b. Usâme b. El-Ğuneyr b. Yebu' b. Hanzala b. Mâlik b. Zeydi Menât b. Temîm'in kızı olup, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bak. el-Belâzurî, I, 118; Krş., Türkçeye Çev. 144; Geniş bilgi için bak. Üçok, 70.

¹²⁷ el-Belâzurî, I, 118; Krş. Türkçeye Çev. 144 vd.

¹²⁸ et-Taberî, Tarih, III, 273; Vâkidi, K. Ridde, 62; el-Kelâ'î, 109

elindeki tüm siyâsî, dini ve askerî gücünü kaybetmiş ve böylece Seccâh olayı kendiliğinden sona ermiştir.

Hız. Ebû Bekir Temîm'deki bu durumu ve özellikle de Mâlik b. Müveyre'nin davranışını duyunca buna çok sinirlenmiş ve Hâlid b. Velîd'e Tuleyhâ'nın isyanını bastırdıktan sonra Butâh'ta bulunan Mâlik üzerine yürütmesi için yazılı talimat göndermiştir¹²⁹

Hâlid Tuleyhâ isyanını halledip taraftarlarını itaat altına aldıktan sonra, aldığı emir gereği orduyu Mâlik b. Nûveyre üzerine sevk etmeye karar vermiştir¹³⁰. Onun bu kararına ordunun Ensâr kanadı Halife'nin bizimle böyle bir anlaşması bulunmuyor gerekçesiyle başlangıçta tepki gösterip, ordudan ayrılmışlarsa da daha sonra bu davranışlarının yanlış olduğu kanaatine varmışlar ve Hâlid'e haber göndererek, orduya katılacaklarını bildirmişlerdir. Böylece onların katılmasıyla Hâlid Benû Temîm yurduna doğru yoluna devam etmiştir¹³¹.

Hâlid Butâh üzerine geldiğinde orada hiç kimseyle karşılaşmamıştır. Çünkü, Mâlik b. Nûveyre yaptığına pişman olmuş ve taraftarlarını dağıtmıştır. Kendisi de konağına çekilmiştir. Hâlid onu yakalamak için etrafa çeşitli birlikler göndermiş ve neticede içlerinde Ebû Katâde'nin bulunduğu birlik Mâlik'i yakalayarak, Hâlid'e getirmiştir.¹³²

¹²⁹ el-Vâkidî, K. Ridde, 62 vd.; Kandelevi, I, 447 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 348 vd.

¹³⁰ İbn A'sem, I, 20; İbn Hubeyş, I, 47

¹³¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 58; et-Taberî, Tarih, III, 241; el-Bustî, 433; İbn Hubeyş, I, 47; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 307; el-Kelâ'î, 92

¹³² et-Taberî, Ay.e., III, 241 vd.; İbn A'sem, I, 21 vd.; İbn Hubeyş, I, 48 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 308; el-Kelâ'î, 92; ez-Zehebî, Tarih, 37.

Hâlid onu sorguya çekip öldürmeye karar verdiğinde, Mâlik müslüman olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hatta Ebû Katâde de bu konuda Hâlid'e şahitlik yapmıştır. Fakat Hâlid verdiği kararı uygulayarak onu öldürmüştür. Hâlid'in onu öldürmesinde, onun müslüman iken mürted olması, devletin vergisine el koyması, hatta halka vergi verdirmemesi; bundan da öte yalancı peygamber es-Seccâh'a tabi olarak halkı kötü yola sürüklemesi gibi sebeplerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu arada Hâlid öldürdüğü Malik'in hanımıyla da evlenmiştir.

Hâlid'in bu davranışına tepki gösteren Ebû Katâde, Medine'ye gelerek halifeye şikayette bulunmuştur.¹³³ Bunun üzerine Halife, Hâlid'i Medine'ye çağırması ve sorguya çekmiştir. Fakat onun mazeretini dinledikten sonra serbest bırakmış ve kendisini tekrar ordunun başına göndermiştir. M. Fayda Halife'nin Hâlid'i sırf bu davranışından dolayı değil, aynı zamanda, Yemâme'de Müseylime'nin gittikçe güçlenmesi üzerine, bu konuda onunla istişare etmek için çağırması olabileceğini; gelmişken de bu meselenin konuşulduğuna dikkat çekmiştir.¹³⁴

es-Seccâh'ın Müseylime'ye katılması ve Malik b. Nüveyre olayının da halledilmesiyle, Benû Temîm'deki isyan yerini sükunete bırakmış ve onlar yeniden İslâm Devleti'nin denetimine girmişlerdir. Hâlid b. Velîd de Butâh'ta karar-gahını kurarak, Ebû Bekir'den gelecek emri beklemeye başlamıştır.¹³⁵

¹³³ el-Kelâ'î, 97.

¹³⁴ Fayda, Hâlid b. Velid, 271-2.

¹³⁵ el-Vâkidî, K. Ridde, 90.

Benû Temîm'deki isyan bastırıldıktan sonra onların İslâm Devleti ile iyi ilişkiler içinde olduklarını görmekteyiz. Nitekim, Temîm Oğulları Bahreyn'deki isyanın bastırılması için Ebû Bekir tarafından bu bölgeye gönderilen Alâ b. Hadramî'nin ordusuna asker vermişler ve buradaki isyanın bastırılmasında Halife-ye destek olmuşlardır.¹³⁶

Temîm Oğulları ile iyi ilişkiler kurulduğunu Hz. Ebû Bekir'in bu bölgeye gönderdiği yazılı talimatlardan da anlamak mümkündür. Benû Temîm'den olan Temîm ed-Dârî, Rasûlüllâh'ın sağlığında ona giderek, şayet Filistin toprakları fethedilirse, bu bölgede yaşayan akrabalarına yakın olan bazı köyleri kendisine hibe etmesini istemiştir. Rasûlüllâh onun istediğini reddetmemiş ve buralar fethedildiği takdirde istediği yerleri kendisine vereceğini va'd etmiş ve bu va'di yazılı bir belge haline getirerek kendisine vermiştir.¹³⁷

Rasûlüllâh'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Filistin bölgesi fethedilince Temîm ed-Dârî, Halifeye gelerek Hz. Peygamber'in kendisine verdiği belgeyi göstermiştir. Ebû Bekir bu belgeyi görünce Hz. Peygamber'in va'dini yerine getirmiş ve bu konuda kendisine şöyle bir yazılı belge vermiştir:

“Bu Rasûlüllâh'ın emîni ve ondan sonra yeryüzünde Halife seçilen Ebû Bekir'den Dârîler'e ait bir yazıdır:

Ellerinde bulunan Ceyrûn ve Aynûn köylerine kesinlikle müdahale edilmeyecek ve az ya da çok ellerinde neleri varsa kendilerinden alınmayacaktır.

¹³⁶ el-Vâkidî, K. Ridde, 89.

¹³⁷ Ebû Yûsuf, 234.

Allah'ın emrini dinleyip itaat edenler bu yerleri korusunlar ve buraları fesada uğratmasınlar. Dârîler buralarda güvenle ikamet edebilirler.”¹³⁸

Ebû Bekir, Temîm ed-Dârî'ye bu yazılı belgeyi verdikten sonra o sırada bölgeden sorumlu olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a da bir yazı göndererek yukarıdaki belgenin gereğinin yerine getirilmesini istemiş ve ona şu tavsiyelerde bulunmuştur.

“Bu Ebû Bekir'den Ebû Ubeyde el-Cerrâh'a yazıdır:

Allah'ın selamı üzerine olsun. Bir olan Allah adına sana teşekkür ederim.

Bu iki kabileden Allah'a ve ahiret gününe inananları kötülüklerden koru. Şayet yurtlarını terkedip geri dönmek isteyenler varsa; ve onlar şayet topraklarına ziraat yapmak ve oraya dönmek isterlerse onlara müsaade et. Çünkü buna onlar daha çok hak sahibidirler.”¹³⁹

Görüldüğü gibi Benû Temîm'deki kargaşa sona erdikten sonra bu bölgeyle iyi ilişkiler kurulmuş ve Halife hem kendisi, hem de bölgedeki sorumlu valisine talimatlar göndererek halkın haklarını korumuştur.

C- BENÛ HANİFE İLE İLİŞKİLER

Benû Hanife Arabistan'ın o dönemlerdeki güçlü kabilelerinden birisidir. Bugünkü Riyâd yakınlarında kurulu olan, fakat günümüzde yeri net olarak belli olmayan Yemâme şehri, Hanife Oğullarının baş yerleşim merkeziydi. Necid'in

¹³⁸ Ebû Yûsuf, 235; Kettânî, I, 143-4; Hamidullah, el-Vesâik, 132.

¹³⁹ Kettânî, I, 144 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 133.

güney doğusunda ve Bahreyn'in batısında yer alan bu bölge, oldukça geniş, aynı zamanda da münbit topraklara sahip olup o devirde Arabistan'ın zaire anbarı durumundaydı.¹⁴⁰

İslam'ın ortaya çıktığı dönemlerde Yemâme bölgesinde sâsânî hakimiyeti devam ediyordu. Aynı zamanda Yemâme İslâm'dan kısa bir zaman öncesine kadar Kinde Devleti'nin hükümdarlarından olan Muâviye b. Hucr'un ikamet ettiği başşehirdir. Yine Yemâme'deki Muşakkarda her yıl periyodik olarak kurulan ve 10 Muharremde başlayıp 20 gün süren panayır, bölgenin önemini daha da cazip bir hale getirmekteydi.¹⁴¹ Bu sebeple Mekke'den ticari maksatla gelip buraya yerleşen Mekkeliler bile bulunuyordu.¹⁴²

Benû Hanife'nin İslâm ile tanışması, Hz. Peygamber'in Necid gönderdiği bir seriyyenin, Havza b- Ali ile birlikte buranın başkanlarından olan Sümâme b. Üsâl'i yakalayıp Medine'ye getirmesiyle başlamıştır. Bu zat daha önce de Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber onu İslam'a davet etmiş fakat, bu daveti kabul etmemiştir. Bu kez Sümâme esir olarak Medine'ye getirilmiş ve Rasûlullah'ın davetini kabul ederek Müslüman olmuştur. Sümâme, müslüman olduktan sonra yurduna dönmüş ve bundan sonra Benû Hanife'de Medine hükümetinin bir anlamda müttefiki olarak kalmıştır.¹⁴³

Bu olaydan sonra Hz. Peygamber 6-7/628-9 yılında Sâbit b. Kays vasıtasıyla Yemâme'nin diğer başkanı olan Havza'ya İslâm'a davet için bir yazı gönder-

¹⁴⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 402; Fayda, Hâlid b Velîd, 273; Üçok, 80.

¹⁴¹ İbn Habîb, 365.

¹⁴² İbn Habîb, 168.

¹⁴³ el-Buhârî, 67/66, (IV, 1589-90)nr. 4114 -5; Diyarbekrî, Tarihu'l - Hâmîs, Beyrût, t.y., II,3; İbn Kesîr, es- Sîretü'n- Nebeviyye, Thk; Mustafa Abdülvahid, Beyrût, 1976, IV, 92 vd.

miştir.¹⁴⁴ Bu arada şunu da belirtelim ki, Sümâme müslüman olup Yemâme'ye döndükten sonra, İranlılar Sümâme'ye cephe almışlar ve dolayısıyla Havza İran İmparatoru "Şosres" in daha yakın müttefiki konumuna gelmiştir.¹⁴⁵ Havza Rasûlüllâh'ın mektubunu alınca şu cevabi yazıyı göndermiştir: "Senin beni kabule davet ettiğin şey ne kadar güzel ve ne kadar fevkalâde. Ben ise halkımın şairi ve hatibiyim. Bu sebeple Araplar bana hürmet gösterirler. O halde sen elinde bulundurduğun (siyâsî-mülkî) kuvvetin bir kısmına beni ortak yap ki, ben de senin yolunda gideyim."¹⁴⁶

Havza Hz. Peygamber'e gönderdiği bu cevabi yazıdan kısa bir süre sonra ölmüş 8/629 ve bundan iki yıl sonra, Hz. Peygamber'in davetine inananların sayısının artması üzerine, Hanife Oğulları İslâm Devleti'nin kuvvet ve kudretinden çekinmeye başlamışlardır. Neticede onlar Medine'ye bir heyet göndermeye karar vermişlerdir. Bu hey'ette Müseylime, Mucâe b. Mürâre, Reccâl b. Unfüve, Sümâme b. Kebîr b. Habîb gibi, Hanife Oğulları'ndan önde gelen isimler yer almış ve hey'etin başkanlığını da Müseylime yapmıştır.¹⁴⁷ Benû Hanife heyeti Medine'de Remle bintü Hârise'nin evinde konaklamıştır. Bu heyette bulunan Reccâl b. Ünfüvve, daha önceden Medine'ye gelerek müslüman olmuş; Kur'an'ı ve İslam'ı öğrenmiş, Rasûlüllâh da onu İslâm'ı öğretmek için halkına göndermiştir.¹⁴⁸

Müseylime, Yemâme reisi Havza b. Ali'nin ölümü üzerine Benû Hanife'nin emirliğini elde etmiş ve dolayısıyla büyük bir gücün de sahibi olmuş-

¹⁴⁴ İbnü'l- Cevzî, 738; Hamidullah, el-Vesâik, 156 vd.

¹⁴⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 405

¹⁴⁶ İbnü'l- Cevzî, 738; İbn Kayyîm el-Cevziyye, III, 696; Hamidullah, el-Vesâik, 157

¹⁴⁷ Belâzuri, I, 105; el-Buhârî, 67/66, IV, 1589 vdd., nr. 114-5; İbn Kayyîm, III, 610 vdd.

¹⁴⁸ et-Taberî, II, 244; İbnü'l- Esîr, el- Kâmil, II, 361

gamberlikte sana ortak edildim. Yeryüzünün yarısı bize yarısı da Kureyş'e aittir. Fakat Kureyşliler adaletle hükmetmezler.”¹⁵¹

Hiz. Peygamber, Müseylime'nin elçilerine, “Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?” diye sormuş; onlar da aynı fikirde olduklarını beyan edince, Hiz. Peygamber, “Şayet elçilerin öldürölmesi caiz olsaydı, sizi öldürürdüm.” demiştir.¹⁵²

Daha sonra Hiz. Peygamber Müseylime'ye şöyle bir cevabî yazı göndermiştir: “Allah'ın Rasûlü Muhammed'den yalancıların yalancısı (Kezzâb) Müseylime'ye; Allah'ın dosdoğru yolu üzerinde olanlara selâm olsun... Hemen ilâve edeyim ki, yer yüzü Allah'a aittir. Kulları arasında kimi isterse onu mülke sahip kılar. Bütün işlerin sonunda selâmet, Allah'tan korkup çekinenlerindir”.¹⁵³

Hiz. Peygamber vedâ Haccı'ndan döndükten sonra, hastalanmasına rağmen bu konuyla yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Bir anlamda İslâm Devleti'nin Yemâme'deki müttefiki olan Sümâme b. Üsâl'a Fûrât b. Hayyân'ı İclî'yi göndererek, ona dikkatli olmasını tavsiye etmiştir.¹⁵⁴ Rasûlullâh'ın hastalığı ve ardından da vefat haberinin yayılması, Müseylime'nin durumunu büsbütün güçlendirmiş ve bu durum taraftarlarının bir o kadar daha artmasına yol açmıştır.

Rasûlullâh'ın vefatından sonra, Arabistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Yemâme'den de isyan ve irtica sesleri daha şiddetli bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Yeni devlet başkanı olan Hiz. Ebû Bekir, bütün uygulamalarında Hiz.

¹⁵¹ el-Belâzurî, el-Fûtûh, I, 106; el-Ya'kûbî, II, 130; el-Kelâ'î, 101 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 305

¹⁵² el-Kelâ'î, 102; Bak. s. 43.

¹⁵³ el-Belâzurî, el-Fûtûh, I, 106; Krş; Türkçeye Çev; 126 vd.; el-Kelâ'î, 102; Hamidullah el-Vesâik, 305; Ay. mlf; İslâm Peygamberi, I, 407

¹⁵⁴ Üçok, 85.

Peygamber'in yolunu takip ettiği gibi, Benû Hanîfe olayını da, Rasûlullâh'ın bıraktığı yerden aynı kararlılıkla sürdürmeye devam etmiştir.

Ebû Bekir iktidara geldiğinde merkezi otoriteye karşı ayaklanan topluluklarla amansız bir mücadele'ye tutuşmuş ve bunlar arasında özellikle Benû Hanife'ye ayrı bir önem vermiştir. Yemâme'deki isyanın büyümemesi için Habîb b. Abdullâh'ı Benû Hanîfe yurduna göndererek duruma müdahale etmeye çalışmıştır. Fakat Habîb buradaki faaliyetlerine başladığı sırada Müseylime tarafından öldürülmüştür.¹⁵⁵

Bu arada Rasûlullâh'ın vefatından sonra İslâm'da sebat eden Sümâme, Müseylime'ye bir yazı göndererek ona yanlış yolda olduğunu ve halkı felakete sürüklediğini hatırlatmıştır. Ayrıca bu yanlıştan vazgeçmediği takdirde de üzerine Hâlid'in gelmekte olduğunu hatırlatmış ve onu tehdit etmiştir.¹⁵⁶

Halife başlangıçta Benû Hanife üzerine, İkrime b. Ebî Cehil'i göndermiştir. Fakat İkrime şöhret peşinde koştuğu için arkasından gelmekte olan Şurahbîl b. Hasene komutasındaki birliği beklemeden, Müseylime üzerine saldırmış ve neticede geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁷

Halife İkrime'nin bu davranışını duyunca, onu azarlayıcı mahiyette bir yazıyı kendisine göndererek, müslümanların kalbine korku salar endişesiyle, Hadramavt'da bulunan Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin yanına varana kadar yoluna devam etmesini emretmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ İbn Abdilberr, I, 319 vd.; Üçok, 95.

¹⁵⁶ el-Vâkidî, K.Ridde, 76; Hamidullah, el-Vesaik, 349.

¹⁵⁷ et-Taberî, Tarih, III, 243; İbnü'l- Esîr, el-Kamil, II, 360.

¹⁵⁸ İbn A'sem, I, 28.

Bu olaydan sonra Halife, Butâh'ta bulunan Hâlid'e Şerîk el-Fezârî ile bir yazı göndererek, kendisini yemâme bölgesindeki isyanı bastırmakla görevlendirdiğini bildirmiştir.¹⁵⁹

Hâlid Halife'den aldığı bir emir gereği Benû Hanife yurduna gitmeye karar verdiğinde Hassân b. Sabit Müseylime'nin yardımcısı Muhakkîm b. Tufeyl'e bir yazı göndererek, Müseylime ve ona tabi olanları tehdit etmiştir. Muhakkîm bu yazıyı alınca, durumu derhal Müseylime'ye, ardından da halka bildirmiş ve bu konuda hazırlıklar yapmaya başlamıştır.¹⁶⁰

Benû Hanife halkı Hâlid'in üzerlerine gelmekte olduğunu haber alınca, içlerinden bir grup, Müseylime'ye karşı olan ve İslâm'da sebat eden Sümâme b. Ūsal'in yanına gelerek, ondan bilgi almışlardır. Sümâme'nin Hâlid ile birlikte olacağını açıklaması üzerine, onlar da, Sümâme'ye katılmışlar ve İslâm Devleti'ne bağlı kalmışlardır.¹⁶¹

Neticede Müseylime ile İslâm ordusu Yemâme topraklarındaki "Akrabâ" mevkiinde karşılaşmış ve şiddetli çarpışmalardan sonra Müseylime ve taraftarları öldürülerek bu bölgedeki isyan bastırılmıştır.¹⁶²

Akrabâ savaşı sona erdikten sonra Hâlid, Mucâe'yi yanına alarak kendisine, onun cesedini göstermesini istemiştir. Mucâe Müseylime'nin cesedini görünce; "İşte adamınız! Ondan kurtuldunuz". diye Hâlid'e seslenmiştir. Bundan sonra

¹⁵⁹ İbn A'sem, I, 28 vd.

¹⁶⁰ el-Belâzûrî, Fütûh, I, 106; Krş; Türkçeye Çev; 127 vd.

¹⁶¹ el-Vâkidî, K. Ridde, 67; el-Belâzûrî, Ay.e. I, 106; et-Taberî, Tarih, III, 246; el-Kelâ'î, 118 vd.

¹⁶² el-Belâzûrî, Fütûh, I, 106; et-Taberî, Ay.e., III, 247; İbn A'sem, I, 23 vd.; İbnü'l- Esîr, el-Kâmil, II, 363; el-Kelâ'î, 124 vd. Ayrıca bak. Fayda, Hâlid b. Velîd, 272 vd.

kaleye sığınmış olan halkını kurtarmayı kafasına koyan Mücâe, oldukça çetin geçen ve İslam ordusunun hayli zayıflamasına sebep olan bu savaşın sonucunda, Hâlid'in durumundan yararlanmak istemiş ve kurduğu sinsî plan ile buna muvafak olmuştur. O bu planını uygulamak için, Hâlid'e Benû Hanife'nin asıl gücünün arkada olduğunu, aceleye geldiği için bu savaşa Hanife Oğulları'ndan fazla kimsenin katılamadığını söylemiştir.¹⁶³

Hâlid bu sözleri duyduktan sonra hayrete düşmüştür. Mücâe de gerçeğin bu olduğu, fakat isterse kavmiyle barış yapması için aracı olabileceğini söylemiştir. Onu bu masum teklifine inanan Hâlid, zaten hayli yıpranmış olan orduyu daha da çok yıpratmamak için, Hanîfe Oğullarıyla sulhu kabul etmiştir. Bunun üzerine Mücâe Benû Hanife halkı adına Hâlid ile şöyle bir andlaşma imzalamıştır:

“Bu Hâlid b. Velid'in Mücâe b. Mürâre, Seleme b. Umeyr ve Fülân b. Fülân... hakkındaki hükmüdür:

1-Benû Hanife'nin elinde bulundurduğu altın, gümüş, zırhlar ve esirlerin yarısını müslümanlara (İslâm Hükümeti'ne) vereceklerdir.

2- Yemâme topraklarındaki her köyden etrafı sarılmış bir tarla (bahçe) müslümanlara tahsis edilecektir.

3- Bu şartları yerine getirdiğiniz takdirde, Allah'ın himayesi (güvencesi) altındasınız.

¹⁶³ el-Vâkidî, K.Ridde, 77; el-Kelâ'î, 155 vd.

4- Başta Rasûlüllâh'ın Halifesi olmak üzere, Hâlid b. Velîd ve bütün müslümanlar; andlaşma hükümlerine bağlı kalacaklardır; bunlar sizin her türlü sorumluluğunuzu üzerlerine almışlardır”¹⁶⁴

Mücâe bu yazıyı Hâlid'den aldıktan sonra, kaleye sığınmış olan halkına gitmiş ve onlardan kadın erkek bütün herkesin silahlanarak kalenin surlarına çıkmasını istemiş,¹⁶⁵ bunu yaptıktan sonra da Hâlid'e gelerek halkının andlaşma şartlarını ağır bulduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hâlid anlaşıma hükümlerinde yer alan “esirlerin yarısının müslümanlara devredilmesi” şartından vazgeçmiş ve “esirlerin dörtte biri müslümanlara verilmek üzere” andlaşma yeniden imzalanmıştır.¹⁶⁶

Mücâe ile barış görüşmeleri devam ederken Halife Seleme b. Selâm b. Vakş ile bir yazılı talimat göndermiş ve Benû Hanife'den eli silah tutan herkesin öldürülmesini istemiştir. Halife'yi böyle sert karar almaya iten bazı sebepler vardır. Bunların başında, Benû Hanife'nin Medine Hükümeti'ni tehdid edecek bir gücünün bulunması, bu savaşın o zamana kadar verilen mücadelelerin en kanlısı olması ve savaşta pek çok değerli sahabinin öldürülmesi, Halife'yi böyle bir karar almaya zorlamıştır. Hatta savaş devam ederken müslümanlar büyük bir umutsuzluğa düşmüşlerdir. Öyle ki zafer müjdesi Medine'ye geldiğinde, hemen her evden bir kişinin şehid edilmesi müslümanları sevinç yerine üzüntüye boğmuş, Halife

¹⁶⁴ et-Taberî, Tarih, III, 253; Hamidullah, el- Vesaik, 159.

¹⁶⁵ el-Kelâ'î, 158.

¹⁶⁶ Vâkidî, K.Ridde, 77; el-Belâzurî, Fûtûh, I,108; Krş. Türkçeye Çev. 130-1; el-Ya'kûbî, esirlerinin yarısının müslümanların alması şartıyla andlaşma imzalandığını bildirmektedir. Bak. Yakubi, II, 130; Ayrıca bu andlaşmanın bazı farklı şekilleri için bak. et-Taberî, Ay.e., III, 252 vd.

dahil bütün müslümanlar ölenlerin yasını tutmuşlardır.¹⁶⁷ İşte Halife müslümanlar arasındaki, bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak ve bu olayı kesin bir çözüme kavuşturmak için böyle sert karar almak zorunda kalmıştır.

Hâlid halifeden aldığı emri, orduda bulunan bazı komutanlarında uyarılarına rağmen uygulamamıştır.¹⁶⁸ Ebû Bekir'e neden emire riayet etmediği konusunda detaylı bir şekilde bilgi vererek, sonuna kadar mücadele ettiğini, bu uğurda pek çok değerli askerinin öldüğünü ve bu nedenle ordunun zayıf düştüğünü belirtmiş ve neticede onlarla sulh yaptığını bildirmiştir.¹⁶⁹

Ebû bekir Hâlid'den barış imzaladığına dair haberi alınca, derhal yazılı bir emirle, yaptığı anlaşmanın şartlarına kesinlikle bağlı kalmasını ve verdiği sözden dönmek suretiyle onları mağdur etmemesini istemiştir.¹⁷⁰

Benû Hanife ile barış andlaşması yapıldıktan sonra, bölgedeki kargaşa yerini sukunete bırakmış ve İslâm Devleti'ni tehdid eden en önemli unsurlardan biri ortadan kaldırılmıştır. Burada ki asayiş sağlandıktan sonra Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'i Irak (Sevâd) topraklarında Sâsânîler'e karşı mücadele etmek üzere bu bölgeye göndermiştir.¹⁷¹

Hâlid b. Velîd'in Yemâme zaferinden sonra, Halifeden, içeriği diğerlerinden farklı olan bir yazı daha aldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hâlid Mucâe ile Benû Hanife adına andlaşma imzaladıktan sonra, ondan kızını istemiş;

¹⁶⁷ İbn Hubeyş, I, 91 vd.; el-Kelâ'i, 159, 175.

¹⁶⁸ İbn Hubeyş, I, 91.

¹⁶⁹ İbn A'sem, I, 41.

¹⁷⁰ el-Vâkidî, K.Ridde, 78 vd.; İbn A'sem, I, 41; Hamidullah, el-Vesaik, 351.

¹⁷¹ İbn Hubeyş, II, 383.

fakat Mucâe bu evliliğin hemen gerçekleşmesinin sakıncalı olacağını söylemişse de Hâlid'in ısrarı üzerine evlilik olayı gerçekleşmiştir. Hâlid'in bu davranışı müslümanlar arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açmış, Hassân b. Sâbit bu durumu manzum bir ifade ile Halife'ye bildirmiştir.¹⁷²

Hz. Ebû Bekir Hâlid'in bu davranışını haber aldıktan sonra derhal bir yazı göndererek onu yaptığı bu kötü fiilden dolayı şiddetli bir şekilde azarlamış ve kendisine şu yazıyı göndermiştir:

“Ey Hâlid! Sen kalbi boş bir insansın. Kadınlarla evlenmekten nefsin alamıyorsun. Halbuki evinin etrafında (Yemâme savaşında ölen müslümanları kast ederek) yetmiş tanesi hafız olmak üzere, binikiyüz müslümanın kanı akıyor. Oysa sen bu kanlar kurumadan Mucâe ile hileli bir andlaşma yaptığın için onu bozmadın. Allah'ın gücü onlara yetecektir. Bu ne biçim davranıştır Ey Hâlid! Bu Mâlik b. Nüveyre'nin yaptığı gibi çirkin ve kötü bir davranıştır. Senin bu çirkin davranışın kabilen Benû Mahzum'a da bulaşmıştır.”¹⁷³ Hâlid b. Velîd halife Ebû Berze ile gönderdiği cevabi yazıda, Benû Hanife ile niçin sulh yapmak zorunda kaldığının sebeplerini anlatmış ve kendisinin haklı olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.¹⁷⁴

Hâlid b. Velîd Yemâme savaşını sona erdirdikten sonra andlaşma gereği alınan ganimetlerin taksimiyle ilgilenmiştir. Elde edilen bu ganimetlerin beşte birini ayırdıktan sonra geri kalanını askerler arasında dağıtmış ve ayrılan payı esir-

¹⁷² Hamidullah, el-Vesâik, 351 vd.

¹⁷³ el-Vâkidî, K.Ridde, 81 v d.; el-Ya'kûbî, II, 131; İbn Hubeyş, I, 92; İbn A'sem, I, 44; el-Kelâ'î, 163 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 352. et-Taberî'de bu vesikanın biraz daha kısa bir şekli yer almaktadır. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 254.

¹⁷⁴ el-Kelâ'î, 162 vd.

lerle birlikte Medine'ye göndermiştir.¹⁷⁵ Hz. Ebû Bekir Hanife Oğullarıyla karşılaştığı zaman, onlara şu soruyu sormuştur:

“Ey Hanife Oğulları ! Sizi Müseylime'nin peşinden sürükleyen ne idi?”

Daha sonra onlarla konuşarak Müseylime ve onun iddiaları hakkında bilgi almıştır. Bu görüşmelerden sonra esirleri karşılıksız salıvermiştir.¹⁷⁶

Burada belirtmekte yararını düşündüğümüz ve etkisi günümüze kadar devam eden Yemâme savaşının önemli sonuçlarından birisi de şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in toplatılıp bir kitap haline getirilmesi hadisesidir. Bu savaşta pek çok hafızın şehid edilmesi, müslümanları endişeye düşürmüştür. Bunun üzerine Hz. Ömer'in devreye girmesiyle, Zeyd b. Sabit başkanlığında bir kurul oluşturulmuş ve Kur'an-ı Kerim'in dağınık şekillerde yazılı olan metinleri bir araya toplanmış, Kur'an bir kitap haline getirilmiştir.¹⁷⁷

D- NECRÂN HİRİSTİYANLARI'YLA İLİŞKİLER

İslâm Devleti ile Nocrânlıların arasındaki ilişkilerin Hz. Peygamber'in sağlığından beri var olduğunu görmekteyiz. Rasûlullâh H. 10. Yılda (M631) Nocrânlılar'a hitaben şöyle bir yazı göndermiştir:

“Muhammed'den Nocrân piskoposuna! İbrahim, İshâk ve Ya'kûb'un Tanrısının adıyla! Gerçekten de ben sizi yaratıklara tapmaktan Allah'ın kulluk ve ibadetine davet ediyorum. Sizi yaratıklarla yapılan ittifak andlaşmalarının (velâyetü'l-ibâd) ötesinde, Allah ile ittifak andlaşması (velâyetü'l-ilâh) yapma-

¹⁷⁵ el-Kelâ'î, 165 vd.

¹⁷⁶ el-Vâkidî, Ay.e., 80 vd.; İbn Abdi Rabbih, II, 66; İbn A'sem, I, 42; el-Kelâ'î, 109 vd.

¹⁷⁷ el-Ya'kûbî, II, 135; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 366; Cerrahoğlu, 69 vd.

ya çağırıyorum. Bu duruma göre reddedecek olursanız cizye gerekir; şayet cizyeyi de reddederseniz, size harp ile ederim. Vesselâm.”¹⁷⁸

Necrânîlilar bu yazıyı alınca, durumlarını görüşüp müzakere etmek için ileri gelenlerini toplamışlardır. Karşılıklı müzakerelerden sonra, bir rivayete göre ondört, bir rivayete göre de altmış kişilik bir heyetle Medine’ye temsilciler göndermeyi kararlaştırdıklarını görmekteyiz.¹⁷⁹ Necrân delegeleri Medine’ye geldiklerinde Rasûlüllâh Mescid’de bulunuyordu. İbadet vakitleri geldiğinden, elçiler Rasûlüllâh’dan ibadet etmek için izin istediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü onlara, doğuya yani Kudüs’e doğru dönerek kendi usullerine göre Mescid’de ibadet etmelerine müsaade etmiştir.¹⁸⁰

Necrân temsilcileri karşılıklı müzakerelere başladıklarında uzun tartışmalar yaşanmıştır. Neticede onlar müslüman olmayacaklarını; bunun yanında cizye ödemeye razı olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Necrân halkı için uzun bir muahade metni yazdırmıştır.¹⁸¹

Necrân delegeleriyle andlaşma metni imzalandıktan sonra, onlar kendi aralarında çıkan mâlî konularla ilgili anlaşmazlıkları hakem sıfatıyla çözebilecek, güvenilir birisini Rasûlüllâh’tan istemeleri üzerine, Hz. Peygamber “Bu ümmeti-

¹⁷⁸ el-Ya’kûbî, II, 81; İbn Kesir, es-Sîre, IV, 101; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 631; Hamidullah, el-Vesâik, 174; Ay. mlf. İslâm Peygamberi, I, 169.

¹⁷⁹ İbn Sa’d, I, 357-8; el-Ya’kûbî, II, 82; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 629 vd.; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 619 vd.; Sönmez, Rasûlüllâh’ın Diplomatik Münasebetleri, 176.

¹⁸⁰ İbn Sa’d, I, 357; el-Ya’kûbî, II, 82; İbn Kesir, es-Sîre, IV, 102; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 629 vd.; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 620.

¹⁸¹ Muahade metni için bak. el-Belâzurî, Futûh, I, 77 vd.; Krş. Türkçeye Çev. 94; Ebû Yûsuf, 77 vd.; Ebû Ubeyd, 244 vd.; İbn Kayyım el-Cevziyye, III, 634 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 175 vd.; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 622 vd.; Fayda, İsl. Gün. Arb. Yay., 29 vd.

min emini” (Emînü hezihi’l-ümme) diye vasıflandırdığı Ebû Ubeyde b. El-Cerrah’ı bu heyetle birlikte Nocrân’a göndermiştir.¹⁸²

Nocrânlılar andlaşmayı imzalamalarından sonra, İslâm Devleti ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkinin Hz. Ebû Bekir’in halifeliği yıllarında da devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Rasûlullâh vefat ettikten sonra, Arabistan’daki pek çok kabilenin yeni hükümeti tanımayarak devlete isyan etmelerinin aksine, Nocrânlılar Ebû Bekir halife olduktan sonra, Rasûlullâh ile yaptıkları andlaşmayı yenilemek ve İslâm Devleti’ne bağlılıklarını bildirmek üzere Medine’ye elçiler göndermişlerdir.¹⁸³

Elçiler Halifenin huzuruna çıkmışlar ve Medine hükümeti’ne bağlı kalacaklarını bildirmişlerdir. Bu görüşmeler sonucunda Hz. Ebû Bekir onlarla şu anlaşmayı imzalamıştır:¹⁸⁴

Bismillâhirrahmânirrahîm

Bu Rasûlullâh’ın halifesi Abdullâh b. Ebî Bekir’den Nocrânlılar’a yazıdır:

1- Ebû Bekir, Allah ve Rasulü’nün adına, Nocrân halkının canlarını, mallarını, arazilerini, kendilerine bağlı olan kimseleri (milletini ve halkını),

¹⁸² İbn Sa’d, III, 411 vd.; el-Buhârî, 67/68 (IV, 1592) nr. 4119-20; İbn Abdîberr, IV, 1711 vd.; Halebî, es-Sîretü’l-Halebiyye, Beyrût, 1980 III, 236 vd.

¹⁸³ et-Taberî, Tarih, III, 265.

¹⁸⁴ Ebû Yusuf, 79; Hamidullah, el-Vesâik, 191 vd.; et-Taberî’deki metinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar arasında önemli sayılabilecek ve fazladan yer alan madde şudur: “Nocrân halkı vergilerini ödedikleri sürece yurtlarından çıkarılmazlar.” Bunun dışında kalan metin, yukarıda verdiğimizle muhteva olarak aynı sayılabilir. Krş. et-Taberî, Tarih, III, 265 vd.; Bazı kaynaklar ise, Nocrânlılar’ın yeni devlet başkanıyla Rasûlullâh’ın yaptığı andlaşma metnine benzer bir andlaşma yaptıklarından söz etmişler, fakat metne yer vermemişlerdir. Bak. İbn Sa’d, I, 358; el-Belâzurî, Fütûh, I, 78; Ebû Ubeyd, 246; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, III, 375.

ibadetlerini, piskopos ve rahiplerini, ticaretlerini, orada hazır bulunanlarını ve bulunmayanlarını, ellerinin altında olan az ya da çok neleri varsa bütün bu şeylerini korumayı teminat altına almıştır.

2- Onların psikopos ve rahiplerinden hiç birisi değiştirilmeyecek ve bu konuda Rasûlüllâh'ın kendilerine verdiği teminata bağlı kalınacaktır.”¹⁸⁵

3- Bu yazıda yer alan hükümler için Allah ve Rasulünün zimmeti (garantisi) vardır.

4- Nocrân halkına düşen vazife ise, andlaşma hükümlerine uymaları ve kendilerine gerekli görülen vecibeleri yerine getirip, haklara riayet etmeleridir.”

Bu yazıya Müstevrîd b. Amr ile Kayn oğullarından bir şahıs ve Ebû Bekir'in mevlası (azadlısı) Amr, Râşid b. Huzeyfe ve Muğîre b. Şu'be şahitlik ettiler. Ebû Bekir bu şekilde yazdı.¹⁸⁶

Hiz. Peygamber vefat ettiği sırada Amr b. Hazm ile Ebû Süfyân b. Harb, Nocrân valisi olarak görev yapıyorlardı. Amr halka namaz kıldırarak, Ebû Süfyân ise zekat ve sadakaları toplamakla görevliydi.¹⁸⁷ Amr b. Hazm, Ebû Bekir zamanında da aynı görevi sürdürmüştür.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Hz. Peygamber Nocrânlılar'la andlaşma imzaladıktan sonra, onların din adamlarına hitaben gönderdiği bir yazıda kendilerine dokunulmayacağını ve her türlü dini ibadetlerinde serbest olacaklarını bildirmiştir. Bak. Hamidullah, el-Vesâik, 179.

¹⁸⁶ Ebû Yûsuf, 79; Hamidullah, el-Vesâik, 192.

¹⁸⁷ et-Taberî, Tarih, III, 263.

¹⁸⁸ Akyüz, “A'lâ b. Ukbe” Mad., T.D.V.İ.A., II, 311.

Necrân bölgesinde, Benû Harise b. Ka'b(Belharis)¹⁸⁹ Becîle ve Has'am.¹⁹⁰ Murâd ve Zübeyd,¹⁹¹ Ezd ve Cûrâş¹⁹² gibi çeşitli kabileler ikamet etmekteydiler.

Bu kabileler muhtelif zamanlarda Medine'ye gelerek İslâm Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunların yanında Necrân'da ikamet eden Ans kabilesinden olan Esvedü'l-Ansî henüz Rasûlüllâh hayatta iken Yemen'de büyük bir fitne çıkardığını biliyoruz.¹⁹³

Necrân'daki bu kabilelerin bir kısmı irtidat ederek Medine hükümetini tanımadıklarını bildirirken, bir kısmı da İslâm'da sebat etmiş ve İslâm Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁹⁴

Rasûlüllâh'ın vefatından sonra irtidat eden Becîle kabilesi, 10/631 yılında Medine'ye Cerîr b. Abdullâh'ın başkanlığında bir heyetle gelerek, müslüman olduklarını bildirmiştir.¹⁹⁵ Bu heyetin başkanı olan Cerîr, bundan sonra samimi bir müslüman olmuş ve Rasûlüllâh ve Ebû Bekir dönemlerinde İslâm Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber onu bu kabilenin putu olan Zû'l-Halasa'yı tahrip etmek için göndermiş ve Cerîr kendisine verilen görevi başarıyla tamamlamıştır.¹⁹⁶

Hz. Ebû Bekir devlet başkanı olduktan sonra Hz. Peygamber'in yaptığı gibi Cerîr'i irtidat eden kabilesine göndererek, İslâm'da sebat edenleri derleyip

¹⁸⁹ İbn Sa'd, I, 339 vd.; İbn Kayyîm, III 621 vd.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, I, 347 vd.

¹⁹¹ İbn Sa'd, I, 327 vd.

¹⁹² İbn Sa'd, I, 337 vd.; İbn Kayyîm, III 620 vd., 672.

¹⁹³ Bak. s.147 vd.

¹⁹⁴ Fayda, İsl. Gün. Arb. Yay., 118.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, I, 347; İbn Esîr, es-Sîre. IV. 159 vd.

¹⁹⁶ İbnü'l-Kelbî, Putlar Kitabı, Çev. Berya Düşüngen, Ankara, 1969, 40 vd.

toparlamasını, onlarla birlikte mürtedlerle savaşmasını istmiş ve bu bölgedeki isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca halife onu, Rasûlullâh'ın Zû'l-Halâsa putunu yıktırmasını içlerine sindiremeyen ve onun vefatıyla birlikte irtidat ederek putlarını tekrar ihya etmeye çalışan Has'am kabilesindeki isyanı bastırmakla da görevlendirmiştir.¹⁹⁸

Cerîr, halifeden aldığı talimatlar doğrultusunda bu bölgeye giderek, buradaki siyanı bastırmış ve onları yeniden itaat altına aldıktan sonra Necrân'a geçerek Ebû Bekir'den gelecek ikinci emri beklemeye başlamıştır. Daha sonra Cerîr b. Abdullâh'ın Hâlid b. Velîd ile birlikte Irak topraklarında mücadele ettiğini görüyoruz.¹⁹⁹

Ans kabilesinden Esvedü'l-Ansî'nin başlattığı isyan ve fitne hareketine Zübeyd kabilesinden Amr b. Ma'dikerîb'in de katıldığını görüyoruz. Bu zat Zübeyd kabilesinin başkanıydı ve Medine'ye gelerek Rasûlullâh'a bağlılığını bildirmişti. Fakat Rasûlullâh daha önce Medine'ye gelerek müslüman olan Ferve b. Müseyyek'i Zübeydler'in yurduna vâli atamış ve Hâlid b. Saîd'i de aynı yerde zekat memuru olarak görevlendirmiştir.²⁰⁰

Bu arada Murâd kabilesinden olan Kays b. Mekşûh da yeni halife Ebû Bekir tarafından kendisine San'a valiliği verilmeyince Yemen'de isyan başlatmış, fakat Ebû Bekir'in San'a'ya vâli atadığı Fîrûz ed-Deylemî'nin başarılı mücadelesi sonucu, kaçarak Necrân'daki kabilesi Murâd'a sığınmak zorunda kalmıştır.

¹⁹⁷ et-Taberî, Tarih, III, 266.

¹⁹⁸ et-Taberî, ay. e., III, 266; Fayda, İsl. Gün. Arb. Yay., 57.

¹⁹⁹ Bak. s. 189.

²⁰⁰ İbn Kesîr, es-Sîre, IV, 136 vdd.; Ayrıca bak. Fayda, İsl. Gün. Arb. Yay., 60 vd.

Buraya geldiğinde Amr b. Ma'dikerib ile birleşmiş fakat bir süre sonra araları açılmıştır. Daha sonra her iki asî de yakalanarak Medine'ye gönderilmiş ve bu isyancılar Halife tarafından affedilmişlerdir.²⁰¹

Zübeyd ve Murâd kabilelerinin isyanı bu şekilde halledildikten sonra, Necrân'daki karışıklık sona ermiştir. Zaten Necrânlılar'ın pek çoğu daha önce de belirttiğimiz gibi, Medine'ye gelerek andlaşmayı yenilemişler ve Medine Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu olaydan sonra, Hz. Ebû Bekir zamanında bu bölgede herhangi bir karışıklığın olup olmaması konusunda kaynakların suskunluğu, bize Necrânlılar ile İslam Devleti arasında iyi ilişkilerin olduğunu göstermektedir.

E- YEMEN İLE İLİŞKİLER

Arabistan'ın güneyinde bulunan Yemen'in²⁰² başşehri bu dönemde San'a'dır.²⁰³ İslam Devleti ile Yemen arasındaki münasebetlerin Hz. Peygamber ile birlikte başladığını görüyoruz. Hz. Muhammed Hudeybiye sulhundan sonra (6/628) komşu devletlere İslam'a davet mektupları göndermeye başlamış ve bu mektuplardan birisini de İran İmparatoru II. Hüsrev Prevîz'e (M.590/628) göndermiştir.²⁰⁴ Fakat İmparator mektubun kendisi için bir hakaret olduğunu telakki etmiş ve tamamının huzurunda okunmasına bile müsaade etmeden yırtıp atmıştır. Ayrıca bu yazıyı getiren Hz. Peygamber'in elçisi Abdullâh b. Huzâfe'yi öldürmüş-

²⁰¹ et-Taberî, Tarih, III, 270; İbn Kesîr, es-Sîre, IV, 138 vd.;

²⁰² Kehhâle, Coğrafyay-ı Mufasssal, İstanbul, 1886/1304, 589.

²⁰³ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 413.

²⁰⁴ el-Ya'kûbî, II, 77; Hamidullah, el-Vesâik, 139 vd.; Bu vesikanın aslı için bak. Hamidullah, Hz. Pey. Altı Orjn. Dip. Mek. 133 vdd.

tür.²⁰⁵ İmparator bu yaptığıyla da yetinmeyerek o dönemdeki kendi sömürgesi altında bulunan Yemen'deki valisi Râzâm'a (Bâzân) bir yazı göndererek Hz. Muhammed'in cezalandırılmasını istemiştir.²⁰⁶ Ya'kûbî, İran Kısırâsının bizzat Hz. Muhammed'e bir yazı gönderdiğinden bahsetmiştir, fakat mektubun metnine yer vermemiştir.²⁰⁷

Bâzâm İmparatorunun bu isteği üzerine iki elçi göndermiştir. Böylece Yemen ile İslâm Devleti ile ilişkilerin başlamış olduğu görülmektedir. Medine'ye gelen Bâzâm'ın elçisi, Hz. Peygamber'le görüşmüştür. Karşılıklı müzakerelerden sonra elçiler Hz. Muhammed'in sözlerinden etkilenmişler ve İslâm'ı kabul etmişlerdir. Elçiler Yemen'e döndükten sonra Hz. Peygamber'in sözlerinde Bâzâm'a bahsetmişlerdir. Neticede Bâzâm bu sözlerden etkilenecek Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanmış ve İslâm'ı kabul etmiştir. Bâzâm'ın İslâm'ı kabul etmesinden sonra burada yaşayan Ebnâlar'ın çoğu müslüman olmuştur.²⁰⁸

Ebnâ arasında İslâm'ın giderek yayılmasından sonra bunlardan bazı kişiler Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etmişler ve geri döndüklerinde İslâm'ı anlatmışlardır.²⁰⁹

Böylece Yemen ile İslâm Devleti arasındaki münasebetler Kısırâ'ya yazılan İslâm'a davet mektubuyla başlamış ve Yemen valisi Bâzâm'ın müslüman olmasından sonra Yemen'in İslâm Devletine tabi olmasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁰

²⁰⁵ el-Ya'kûbî, II, 77.

²⁰⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 413, 360; II, 1028 vd.; Fayda, İsl. Gün. Arb. Yay., 69.

²⁰⁷ el-Ya'kûbî, II, 77.

²⁰⁸ Fayda, Ay. e., 69 vdd..

²⁰⁹ İbn Sa'd, V, 533.

²¹⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 360, 413; Fayda, Ay.e., 75.

Bâzâm'ın müslüman olmasından sonra Hz. Peygamber onu Yemen'in tamamına "umûmî vali" atamış ve Bâzâm vefat edene kadar bu görevde kalmıştır.²¹¹ Ayrıca Yemen'in İslâm Devletine tabi olmasıyla buradaki İran hakimiyeti de doğal olarak sona ermiştir.

Belâzurî'nin verdiği malumata göre, Hz. Peygamber'in davetinin hak olduğunu öğrenen Yemenliler Medine'ye elçiler göndermişler ve bu temsilciler Rasûlullâh ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Elçiler geri dönerken Hz. Muhammed onlarla birlikte halkına hitaben bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Yemen halkının müslüman oldukları takdirde ellerindeki toprakları, malları ve hazinelerinin kendilerine bırakılacağı taahhüt altına alınmıştır.²¹² Bu davetten sonra Yemen ahalisinden pek çok kimse İslâm'ı kabul etmiş ve Rasûlullâh da onları bazı görevlere atamıştır.²¹³

Hz. Muhammed'in vefatına yakın Yemen'de Esvedü'l-Ansî adında yalancı bir peygamber ortaya çıkmış ve çok kısa bir zamanda büyük bir güce ulaşmış ve neredeyse Yemen'in tamamını ele geçirmişti. Esvedü'l-Ansî'nin zulmünden kaçan idareciler sağa sola dağılmışlardır. Neticede Esvedü'l-Ansî Rasûlullâh'ın vefatından bir gün önce öldürülmüştür. Bu haber Medine'ye geldiğinde Rasûlullâh ölüm döşeğindeydi. Esvedü'l-Ansî'nin öldürüldüğünü duyması onun duyduğu en son sevindirici haber olmuştur.²¹⁴

²¹¹ et-Taberî, Tarih, III, 213; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 336.

²¹² el-Belâzurî, Futûh, I, 82; Krş. Türkçeye Çev. 99; el-Buhârî, Yemen'den Medine'ye bir heyetin geldiğini ve Rasûlullâh'ın onlara Yemenliler hakkında güzel sözler söylediğini bildirmektedir. Bak. el-Buhârî, 67/70, (IV, 1594) nr. 4126 vd.

²¹³ el-Belâzurî, Futûh, I, 82; et-Taberî, Ay.e., 263 vd.

²¹⁴ et-Taberî, Ay.e., III, 218, 264; el-Kelâ'î, 213 vd.; Brockelmann, 39 vd.

Ebû Bekir devlet başkanı olduktan sonra Esvedü'l-Ansî'nin zulmünden kaçıp sağa sola dağılan idareciler bir bir görevlerinin başına dönmüşler ve Yemen'de yeniden sukunet hakim olmuştur. Ne yazık ki, bu sükûnet fazla uzun ömürlü olmamış ve bu sefer Yemen'de ikinci bir isyan yaşanmıştır. Dolayısıyla yeni halife bu bölgeyle henüz normal ilişkilerini sürdürmeye fırsat bulamadan Yemen'deki isyana müdahale etmekle karşı karşıya kalmıştır.

Hiz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığının henüz ilk günlerindeki bu ikinci isyanı daha önce Fîrûz ve Dâzaveyh ile birlikte Esvedü'l-Ansî'ye karşı mücadele eden ve onun öldürülmesinde önemli bir payı bulunan Kays b. Mekşûh el-Murâdî'nin başlattığını görüyoruz. Oysa Hiz. Peygamber onun bizzat Esvedü'l-Ansî'ye karşı mücadele etmesi için görevlendirmişti.²¹⁵ Kays'ın başlattığı isyanın altında yatan gerçek, kendisinin San'a valiliğine getirilmesini istemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat yeni devlet başkanı, onu beklediği göreve atamayınca Kays isyan bayrağını çekmiştir. Bilindiği gibi Ebû Bekir halife seçilince Fîrûz ed-Deylemî'yi San'a valiliğine atamıştır.²¹⁶ Fîrûz'un atamasından sonra bu görevin kendisine verilmesini bekleyen Kays bu olayı içine sindirememiş ve amacına ulaşmak için değişik çareler aramaya başlamıştır. Kays bu maksatla Yemen'in yerli halkını kendi yanına çekmeyi hedeflemiş; A'klılar ile Ehâbişlere'e haberler göndererek Ebnâ'ya karşı birlikte hareket etme ve onları Yemen'den sürme çağrısında bulunmuştur.²¹⁷ Aynı zamanda Kays Himyerli Meliklere de şu yazıyı göndermiştir: "Ebnâ sizin yurdunuzda yabancı bir muhacirdir. Onları kendi haline

²¹⁵ el-Belâzurî, Futûh, I, 126; Krş. Türkçeye Çev. 153; İbn Abdilberr, III, 1264 vd..

²¹⁶ et-Taberî, Tarih, III, 266; Hamidullah, el-Vesâik, 342.

²¹⁷ Hamidullah, el-Vesâik, 342.

bırakırsanız daima saltanat sürecektir. Ben onların başkanlarını öldürüp geri kalanlarını yurdumuzdan sürüp çıkarmaktan yanayım.”²¹⁸

Ebnâ (oğullar) Arapça’daki İbn (oğul) kelimesinin çoğuludur. Vaktiyle Habeşliler Yemen’i istila edince, Yemenli başkan Seyf b. Zi Yezen, Sâsânî İmparatorluğu’ndan yardım istemiş ve İmparator Seyf’in talebi üzerine Yemen’e asker göndermiştir.

Yemen’e gelen askerlerin buradaki yerli kadınlarla evlenmeleri sonucu Fars-Arap karışımı yeni bir ırk ortaya çıkmış ve bunlara “Ebnâ” denilmiştir. Hz. Ebû Bekir’in San’a’ya vâli atadığı Fîrûz da Ebnâ’ya mensuptur.²¹⁹ Dolayısıyla bu durum Kays’ın işne gelmemiş ve onları İran’a gönderme bahanesiyle kendi amacına ulaşmaya çalışmıştır. Fakat Kays’ın bu çağrısına Himyerli meleklerden destek gelmemiştir. Bunun üzerine Kays, Esved öldürüldükten sonra Necrân ile Aden arasında dağılmış olan taraftarlarının başına geçmiş ve kendisine katılan diğer isyancılarla birlikte Ebnâ’yı Yemen’den sürmek için harekete geçmiştir.²²⁰

Kays bu faaliyetlerde bulunurken halife onun hakkında bilgi alınca derhal Himyerli meliklere şu yazıyı göndermiştir: “Siz kendisine zulmedilen Ebnâ’ya karşı yardımcı olun. Onları koruyun ve Fîrûz’a itaat edin. Çünkü ben onu size vâli tayin ettim.”²²¹ Bu yazıdan önce Himyerîler’in Medine’ye Zur’a b. Ebî Akabe’yi göndererek yeni devlet başkanına bağlılıklarını bildirdiklerini görmekteyiz.²²²

²¹⁸ et-Taberî, Tarih, III, 266; Hamidullah, el-Vesâik, 242-3.

²¹⁹ el-Belâzürî, Futûh, I, 126.

²²⁰ et-Taberî, Ay.e., III, 264.

²²¹ et-Taberî, Ay.e., III, 266; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, II, 376; Hamidullah, el-Vesâik, 343.

²²² İbn Hacer, II, 635.

Bu arada Kays istediği desteği alamayınca kendi başına hareket etmeye karar vermiş ve Fîrûz'u öldürmek için bir ziyafet hazırlamıştır. Dâzeveyh ile Fîrûz'u bu ziyafete davet etmiştir. Neticede Kays Dâzeveyh'i öldürmeye muvaffak olmuş; fakat Fîrûz bunu haber alınca Havlan'daki akrabalarının aynına sığınmış ve Kays'ın yaptıkları hakkında Medine'ye bir yazı göndererek yardım talep etmiştir.²²³

Fîrûz kaçtıktan sonra Kasy Ebnâ'yı Yemen'den sürmeye çalışırken, Fîrûz Kays'a karşı tekrar harekete geçmiş ve topladığı kuvvetlerle onu mağlub etmiştir.²²⁴ Bu olaylar gelişirken halife Mekke'de bulunan Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi Fîrûz'un çağrısı üzerine Yemen'e göndermeye karar vermiş ve buradaki asayişî düzenlemek için, onu devletin yetkili temsilcisi (vali, idareci) sıfatıyla görevlendirmiştir.²²⁵ O sırada Muhâcir Mekke'de bulunuyordu. Halife Mekke valisi Attâb b. Esîd'e de bir yazı göndererek, Muhâcir'in ordusunu güçlendirmek için Mekke'deki her kabileden beşyüz kişilik kuvvet toplamasını ve topladığı kuvvetlerin başına da güvendiği birini getirmesini emretmiştir. Attâb bu emirden sonra topladığı kuvvetlerin başına Hâlid b. Erîd'i getirerek her birliğin komutanını sefere hazır duruma getirmiştir. Askerler de halifeden gelecek emiri ve Muhâcir'in kendilerine gelmesini, hazır kıta halinde beklemeye başlamışlardır.²²⁶

²²³ İbn Sa'd, V, 534 vd.; et-Taberî, Tarih, III, 266 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 376; ez-Zehebî, Tarih, 31.

²²⁴ İbn Sa'd, V, 535; et-Taberî, Ay.e., III, 268; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 376.

²²⁵ el-Belâzurî, Futûh, I, 83; el-Kelâ'î, 219. Yine el-Belâzurî'de yer alan diğer malumatta Muhâcir'i San'a'ya Rasûlûllâh vali olarak atamıştır. Bak. el-Belâzurî, Futûh, I, 83; Krş. Türkçeye Çev. 99 vd.

²²⁶ et-Taberî, Ay.e., III, 266; Hamidullah, el-Vesâik, 343.

Ebû Bekir aynı maksatla Taif'e de bir yazı göndermiş ve buradaki valisi Osmân b. Ebi'l-As'dan her kabilenin gücü oranında asker toplamasını istemiştir.

Muhâcir, Ebû Bekir'in kendisini görevlendirmesinden sonra, Mekke'de toplanan askerlerin başına geçerek orduyu Yemen'e doğru sevk etmiştir.

Muhâcir'in Yemen'e gelmesinden önce Kays'ın faaliyetleri, Fîrûz tarafından durdurulmuş ve Kays Negrân'daki kabilesi Murâd'a sığınmak üzere Amr b. Ma'dîkerîb'in²²⁷ yanına gitmiştir. Muhâcir Yemen'e giderken Kays ve Amr'ı yakalayarak Medine'ye göndermiştir.²²⁸

Hiz. Ebû Bekir halife olduğunda, ilk önce A'klılar ve Ehâbişler Yemen'deki isyanı başlatmışlardır. O sırada A'klılar'ın valisi Tâhir b. Ebî Hâle idi. Tâhir onların isyanı hakkında halifeye bir yazı göndermiştir. Bunun ardından beraberindeki müslümanlarla birlikte onların üzerine saldırmış ve asileri dağıtmıştır.²²⁹

Halife Tahir'in zafer kazandığını haber almadan, kendisine gönderilen mektuba şu mahiyetteki bir yazıyla cevap vermiştir: "Mektubunu almış bulunuyorum. Alâba'da (Burası asilerin toplandığı yerdir.) toplanan kuvvetlerin üzerine yürüyeceğini bildirmişsin. Bu konuda gerçekten doğru bir karar vermişsin. Onların peşini bırakma. İsyan etmelerinden dolayı onları cezalandır. Ehâbişler'in geçit yollarını güvenceye alıncaya kadar Alâba'dan ayrılma."²³⁰

²²⁷ Amr daha önce müslüman olmuş ve Rasûlullâh'ın vefatı üzerine irtidat ederek Esved'in peşine takılmıştır. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 269.

²²⁸ el-Belâzurî, Futûh, I, 127; Krş. Türkçeye Çev. 155; et-Taberî, Ay.e., III, 269; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 377; et-Taberî'deki bir başka malumatta Kays ile Amr'ın araları açılması sonucu Amr'ın Muhâcir'e teslim olduğu bildirilmektedir. et-Taberî, Ay.e., III, 270.

²²⁹ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 375.

²³⁰ et-Taberî, II, 265

Halife, Tâhir b. Ebi Hâle'ye sorumlu olduğu bölgedeki isyanın bastırılması için talimatlar gönderirken, Yemen'in başka bir bölgesi olan Havlân'daki isyanın bastırılması için de Ya'lâ b. Münye'yi bu bölgeye göndermiştir. Ya'lâ Yemen'e geldikten sonra, buradaki isyanı bastırmış ve asileri dağıtarak bölgeyi yeniden İslâm Devletinin denetimine sokmuştur.²³¹ Bilindiği gibi Havlân'lılar 10/632 yılında on kişilik bir heyetle Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.²³²

Görüldüğü gibi Ebû Bekir halife olduktan sonra bu bölgede ortaya çıkan isyanı, gerek oradaki idarecilerine yazılı talimatlar göndererek, gerekse bizzat Medine'den devletin temsilcilerini göndererek bastırmaya çalışmıştır.

Kays b. Mekşûh Yemen'de ikinci kez isyan başlattığı zaman Necrân'da bulunan Abdullâh b. Meddân Ebû Bekir'e bir yazı göndererek, Yemen'deki isyanı bastırmak üzere bu bölgeye gitmek için, kendisine izin verilmesini istemiştir. Fakat hemen askerî güç kullanma taraftarı olmayan halife, Yemenlilere önce bir uyarı yazısı gönderme gereğini duymuştur. Hamidullah'ın tespit ettiği bu vesika'nın üslup ve içeriğine baktığımızda burada Ebû Bekir'in dış politikada takip ettiği siyasetin önemli ipucunu görmemiz mümkündür. Ebû Bekir, söz konusu yazıda başlangıçta oldukça yumuşak ve aynı zamanda da zengin ifadeleri içeren cümleler kullanarak, Yemen halkını bu isyandan vazgeçirmeye çalışmıştır. Aksi halde askerî güç kullanacağını da hatırlatarak bir anlamda onları devlete itaate zorlamıştır. Halife'nin Yemen halkına hitaben gönderdiği yazısı şudur:

²³¹ el-Belâzurî, Futûh, I, 119; Krş. Türkçeye Çev. 145; Ceatani, VIII, 279.

²³² İbn Sa'd, I, 324.

“Bismillâhirrahmânirrahîm

Rasûlullâh'ın halifesi Atık (Ebû Bekir) b. Osmân'dan San'alı Kafirlerle!

Hidayete erenlere esenlikler dilerim. Biz sizlere hüsn-ü niyetle bakıyoruz. Şunu iyi bilin ki, Allah elçisini, hidayet ve hak din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da onu bütün dinlere üstün getirsinsin(Kur'an,61/9). Hiç şüpheniz olmasın ki bu kesin bir sözdür. Şayet insanlar Allah'ın dinini terketseler de o dininin tamamlayıcısıdır.

Her toplum için üzerinde etraflıca düşünemeyeceği bir özür söz konusu olabilir. Bazıları bundan kurtulur, bazıları da helak olur gider.

Sizler İslâm'a davete icabet ettiğiniz ve bu konuda gönüllü olduğunuz için, benim nazarımda lehine (lehinize) ehl-i ridde ile savaşılacak, aleyhine (aleyhinize) de savaşılmayacak; lehine yardım edilecek, aleyhine yardım edilmeyecek kimselerdensiniz.

Sizlere Esvedü'l-Ansî'nin fitnesi bulaşmış bulunuyor. Allah onun şerrinden sizleri korusun. Sonra Muâz b. Cebel size geldi ve onun İslâm'a davetini kabul ettiniz. Daha sonra da Muhâcir b. Ümeyye geldi ve sizlere Rasûlullâh'ın sünnetine (yaşantısına) uygun bir hayat nizamı sundu. Hal böyleyken, Rasûlullâh'ın vefat haberi size ulaştığı zaman Muhâcir'e harp notası verdiniz ve onu ölümle tehdit ettiniz.

Geçmişteki iyi durumunuz beni üzerinize Abdullâh b. Meddân'ı musallat etmekten alıkoydu. Sizin durumunuza üzülsem de, Allâh mutlaka hükmünü tamamlayacaktır. Şayet isyandan vazgeçip yeniden dine dönerseniz, Allâh sizi

bununla mükâfatlandıracaktır. Aksi halde Allah'ın yanında zalimlerin kökünü kurutacak muzaffer bir ordunun var olduğunu unutmayın.”²³³

Görüldüğü gibi halife, oldukça calibi dikkat bir üslûp ve aynı zamanda önemli anlamları ihtiva eden bir yazıyı Yemen halkına göndererek, onların isyana kalkışmasına engel olmaya çalışmıştır. Halife, bu yaklaşımıyla Yemen halkını İslâm Devletinden yana tavır takınmalarını sağlamış ve onların gönüllerini fethe ederek yeniden itaat altına almaya muvaffak olmuştur. Yemen halkına yönelik ortaya konan bu samimi yaklaşımın olumlu neticesini, aşağıda değinecek olduğumuz, Halife'nin Şam'a ordu göndermeye karar verdiği zaman, onlara yaptığı cihada çağrısına tereddütsüz iştirak etmelerinde görmekteyiz.

Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir irtidat ve isyan hareketlerini bastırıp Arap Yarımadası'nı İslâm Devleti'nin denetimine aldıktan sonra Şam'a ordu göndermeye karar vermiş ve cihada davet için çeşitli yerlerden asker toplamaya çalışmıştır. Bu maksatla halife, Enes b. Mâlik'i Yemenliler nezdinde elçi olarak görevlendirilmiş ve onunla Yemen halkına hitaben şu yazıyı göndermiştir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm

Ben bir olan Allah'a hamdeder ve onun Peygamberi olan Muhammed'e (a.s.) hürmet ederim.

Kafirleri kendi ellerinizle yakalamanız için sizleri Şam'a doğru cihada göndermeye karar verdim. Sizden cihada katılmak ve savaşmak isteyen herkes, Yüce Allah'ın şu emrine koşsun: Gerek hafif gerekse ağır olarak (Binekli-

²³³ Hamidullah, el-Vesâik, 341 vd.

bineksiz, kolay-zor hangi halde olursa olsun topluca) savaşa çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allâh yolunda cihad edin. (Kur'an, 9/41)²³⁴

Halife'nin cihada davet için Yemen halkına gönderdiği yukarıdaki yazının daha geniş şekli kaynaklarda yer almaktadır. Buna göre Halife, onlara şu yazıyı göndermiştir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm

Rasûlullâh'ın Halifesi Ebû Bekir'den kendisine bu yazımın okunduğu bütün Yemenli müslümanlara:

Selâm sizlere olsun. Sizin adınıza kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamdederim.

Unutmayın ki, Allâh müminlere cihadı farz kılmıştır. Onlara yaşlı-genç topyekün savaşmalarını, can ve mallarıyla Allâh yolunda cihâd etmelerini emretmiştir. Cihad bizlere farzdır ve Allâh katında sevabı büyüktür. Biz bütün müslümanlara Rumlara karşı cihad etmek üzere seferberlik ilân etmiş bulunuyoruz. Onlar bu çağrıya halisane niyetle koştular ve orduya katıldılar. Ey Allah'ın kulları, sizler de onlar gibi Rabbinizin emrine koşun. Bu hususta niyetiniz samimi olsun. Çünkü sizler iki güzellikten birine çağrılıyorsunuz. Bu da ya şehitlik, ya da fetih ve ganimettir.

Şüphesiz Allâh kullarının amelsiz sözlerine rıza göstermez. Hak dini kabul edinceye ve Kur'an'ın hükmüne rıza gösterinceye kadar, düşman kendi

²³⁴ el-Vâkidî, Futûhu's-Şam, 2; Hamidullah, el-Vesâik, 396; Saffet, I, 193.

haline bırakılmayacaktır. Şayet bunu kabul etmezlerse, kendi elleriyle cizyele-rini, alçalmış olarak getirinceye kadar onlara cihad devam edecektir.

Allâh dininizi korusun, gönüllerinize hidayet nasip etsin. Amellerinizi halis kulsın ve mücahidlerin ecrini artırsın”²³⁵

Yemen halkı Ebû Bekir’den aldıkları bu davet üzerine derhal hazırlıklara başlamışlar ve pek çok mücahid silahlarıyla birlikte çeşitli kabîle mensuplarının başkanlığında Medine’ye gelerek orduya katılmışlardır. Halife, onların gerek insan gücünü ve gerekse getirdikleri at, silah ve savaş malzemelerini görünce ziyadesiy-le memnun olmuş ve Allah’a şükretmiştir.²³⁶

Yemenliler’in halisane duygularla Hz. Ebû Bekir’in cihâd çağrısına uy-malarında kuşkusuz Halife’nin bölge halkına yönelik uyguladığı siyaset ve samimi yaklaşımın önemli oranda etkisi olmuştur. Yemenliler merkezi hükümetin hayli uzağında bulunuyorlardı. Daha yeni itaat altına alınmalarına rağmen tereddütsüz devlet başkanının emrini kabul etmişler ve İslâm Devleti ile bağlarını koparma-mışlardır. Bunda da kuşkusuz Ebû Bekir’in başlangıçtan beri, onlara yönelik uy-guladığı yumuşak siyasetin önemli etkisinin olduğunu söylemeliyiz.

F- HADRAMAVT BÖLGESİYLE İLİŞKİLER

Hadramavt bölgesindeki kabilelerden birisi olan Kindeliler 9/631 yılında Eş’as b. Kays’ın başkanlığında bir heyetle Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’e bağlılıklarını bildirmişlerdir.²³⁷ Bu heyetle görüşmeler sırasında muhtemelen

²³⁵ İbn Asâkir, I, 139 vd.; Kandehlevî, I, 451 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 396 vd.

²³⁶ el-Vâkidî, Futûhu’s-Şam, 3; Saffet, I, 194.

²³⁷ İbn Sa’d, I, 328; İbn Kayyîm, III, 617 vd.; İbn Kesir, es-Sîre, IV, 140 vd.

Kindeliler ile akrabalık ilişkisi kurulmak istenmiş ve Eş'as'ın kız kardeşi Kuteyl b. Kays ile Rasûlüllâh'ın evliliği konuşulmuştur. Eş'as bu evliliğin gerçekleşmesi için yurduna döndüğünde kardeşini yanına alarak Medine'ye gelmek üzere yolda iken Rasûlüllâh'ın vefat haberini öğrenmiş ve geri dönmüştür.²³⁸

Bu evlilik girişimi sayesinde Kinde kabilesiyle kurulmak istenen akrabalık ilişkisi, daha sonra Eş'as'ın Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlenmesiyle neticelenmiştir.²³⁹

Rasûlullâh vefat ettiği sırada Ziyâd b. Lebîd Hadramavt; Ukkâşe b. Mih-sân da bu bölgedeki Sekâsik ve Sekûn kabilelerinin valileriydiler.²⁴⁰

Hız. Peygamber Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi de Kinde valisi atamış, fakat Muhâcir henüz görevine gitmeden Rasûlullâh vefat etmiştir.²⁴¹ Ebû Bekir devlet başkanı olduktan sonra onu önce Yemen'deki isyanı bastırmak üzere bu bölgeye sevk etmiş ve oradaki görevini tamamladıktan sonra hem Ziyâd b. Lebîd'e yardım etmek hem de eski görevine dönmesi için Hadramavt'a göndermiştir.²⁴²

Hız. Peygamber vefat ettiğinde bu bölgeye vâli tayin edilen Ziyâd b. Lebîd, Muhâcir b. Ebî Ümeyye gelene kadar aynı göreve devam edecekti. Fakat

²³⁸ İbn Sa'd, VIII, 147 vd.; İbn Habîb, 94 vd.; Kuteyl b. Kays ile Ebû Bekir'in hilafeti zamanında Hadramavt bölgesindeki isyânı bastırmak için Ziyâd b. Lebîd'e yardımcı olarak gönderilen Muhâcir b. Ümeyye evlenmiştir. Halife bu olayı duyunca çok sinirlenmiş ve ikisinin de öldürülmesi gerektiğini savunmuştur. Ebû Bekir'in bu öfkesini Hz. Ömer araya girerek yatıştırmaya çalışmıştır. Bak. İbn Sa'd, VIII, 147 vd.; İbn Habîb, 95; el-Ya'kûbî, II, 85; İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 298.

²³⁹ Bak. s.164.

²⁴⁰ et-Taberî, Tarih, III, 270.

²⁴¹ Muhâcir, Kinde'ye vâli atandığı zaman hastalanmış ve bir süre götrevine gidememiştir. Bu arada Ziyâd b. Lebîd'e bir yazı göndererek kendisi gelinceye kadar yerine vekâlet etmesini istemiştir. Bak. et-Taberî, Ay.e., III, 270 vd.

²⁴² et-Taberî, Ay.e., III, 270; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 378.

Rasûlullâh'ın vefatı üzerine yeni devlet başkanı Ziyâd b. Lebîd'e Ebû Hind ile bir yazı göndererek Rasûlullâh'ın vefat ettiğini haber vermiş ve kendisinin eskisi gibi bu bölgede vâli olarak kalıp, halktan vergileri toplayacağına dair yazılı talimat göndermiştir.²⁴³

Ziyâd, Ebû Bekir tarafından Kinde'ye vâli atanınca yine eskisi gibi halktan vergileri toplamaya devam etmiştir. Bir kısım halk vergileri öderken, bir kısmı da yeni hükümete vergi ödemek istememiştir. Fakat Ziyâd onları cezalandırmış ve zekâtları toplamaya devam etmiştir. Bu arada Kindeli bir genç Ziyâd'a zekât malı olarak bir deve vermiş, fakat daha sonra pişman olmuş, Ziyâd'a gelerek verdiği devenin yerine bir başka deve teklif ederek önceki devesini geri istemiştir. Vali Ziyâd deveye zekât damgası vurduğu gerekçesi ile gencin isteğini geri çevirmiştir. Bunun üzerine o da Eş'as b. Kays'a giderek durumu izah etmiş ve yardım istemiştir. Eş'as b. Kays Ziyâd'a giderek deveyi zorla almış ve gence iade etmiştir. Bu olaydan sonra zaten zekât vermede tereddüt içinde olanlar zekâtlarını vermek istememişler ve Kinde'de karışıklık ve isyan sesleri yükselmeye başlamıştır.²⁴⁴ Ziyâd b. Lebîd bir taraftan bu karışıklıkları yatıştırmaya çalışırken, bir taraftan da vergileri topluyor ve vergi vermede direnenleri esir alıp cezalandırıyordu. Eş'as b. Kays başlangıçta bu olaya pek katılmak istememiş, fakat alınan esirler arasındaki akrabalarının bağırımlarına dayanamayınca etrafında topladığı

²⁴³ İbn Hubeyş, I, 131 vd.; el-Kelâ'î, 222 vd..

²⁴⁴ el-Vâkidî, K. Ridde, 106-7; el-Belâzurî, Futûh, I, 120; Krş. Türkçeye Çev. 146; el-Ya'kûbî, II, 132; İbn A'sem, I, 56 vd.; İbnü'l-Esr, el-Kâmil, II, 389 vd.; el-Kelâ'î, 226 vd.; et-Taberî bu olaylara oldukça geniş ve bazı farklılıklarla nakletmektedir. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 271 vd. Ya'kûbî'un verdiği bilgiye göre ise Ebû Bekir halife seçilince Ziyâd halktan beyat istemiştir. Başlangıçta Eş'as buna pek sıcak bakmamış ve ardından da Kindeli gencin deve olayı ile birlikte isyan etmiştir. Bak. Yâkût, II, 270.

kuvvetlerle Ziyâd'a saldırmış ve onu şiddetli bir şekilde muhasara altında tutmuştur.²⁴⁵

Ziyâd b. Lebîd muhasara edilince endişeye kapılmış ve Ebû Hind ile Medine'ye bir yazı göndererek hem bölgede olup bitenler hakkında Ebû Bekir'e bilgi vermiş hem de ondan yardım talep etmiştir.²⁴⁶ Bu arada Ebû Bekir, henüz Ziyâd b. Lebîd'in elçisi Medine'ye gelmeden Muğire b. Ş'ube ile Hadramavt'a bir yazı göndermiş ve Ziyâd'ın isyancılara karşı savaşmasını istemiştir. Ebû Bekir Ziyâd'ın elçisi Ebû Hind'i görünce ona yolda Muğire b. Şu'be'ye rastlayıp rastlamadığını sormuştur. Bu konuşma sırasında Muğire b. Şu'be Medine'de görünmüş ve Ebû Bekir'e yolunu şaşırdığı için geri dönmek zorunda kaldığını söylemiştir. Daha sonra Ebû Bekir, Ebû Hind'den Eş'as'ın durumu ve Hadramavt'ta olup bitenler hakkında bilgi almıştır. Ebû Hind'ini Ziyâd'ın muhasara altında olduğunu söylemesi üzerine Ebû Bekir, Muhâcir b. Ümeyye'ye mektup yazdığını ve onu Hadramavt'a Ziyâd'a yardıma gönderdiğini söylemiştir.²⁴⁷

Ziyâd b. Lebîd'in yardım talebi üzerine Ebû Bekir başlangıçta Hz. Ali'yi bu bölgeye göndermek istemiş ve bu konuda ashapla istişare ettikten sonra Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine İkrime b. Ebi Cehil'i göndermeye karar vermiştir.²⁴⁸ Ebû Bekir bu karar doğrultusunda İkrime'ye bir yazı göndermiş ve etrafındaki kuvvetlerle derhal Hadramavt'a gitmesini istemiştir. Kindeliler'in akrabaları olan Debâlılar İkrime'nin Kinde üzerine yürümekte olduğunu haber alınca, yolda

²⁴⁵ el-Vâkidî, K. Ridde, 95 vd.; el-Belâzurî, Futûh, I, 120; Krş. Türkçeye Çev. 147.

²⁴⁶ İbn A'sem, II, 55; İbn Hubeyş, I, 133 vd.; el-Kelâ'î, 230.

²⁴⁷ el-Kelâ'î, 230 vd.

²⁴⁸ İbn A'sem, I, 56 vd. Ayrıca bak. el-Vâkidî, K. Ridde, 112 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 335.

İkrime'yi oyalamaya çalışmışlardır. Ebû Bekir bunu duyunca İkrime'ye ikinci bir yazı göndererek, ona Debâ halk üzerine yürümesini, bu görevini tamamladıktan sonra Hadramavt'a hareket etmesini bildirmiştir. Halife ayrıca İkrime'ye yazdığı mektupta, topladığı esirleri ve ganimetlerin beşte birini Medine'ye göndermesini de istemiştir.²⁴⁹ Ebû Bekir Yemen'de bulunan Muhâcir'e Hadramavt'a gitmesi için haber gönderdiği sırada Ziyâd b. Lebîd de Muhâcir'e aynı doğrultuda bir yazı göndererek yardım talep etmiştir.²⁵⁰

Bu arada Ebû Bekir oldukça gizlilik içerisinde Benû Kuteyre'den bir elçiyle Ziyâd'a bir yazı daha göndererek Kinde'de olup bitenleri takip ettiğini, kendine yardımcı kuvvet gönderdiğini, yardıma geleceklerin onun emrinde olacaklarını hatırlatmış, şayet mektubu aldığı anda zafer kazanmışsa Nuceyr Kalesi'nin tahrip etmesini, topladığı ganimetlerle esirleri Medine'ye göndermesini istemiştir.²⁵¹

Ebû Bekir Kinde'deki isyanın bastırılması için bu tedbirleri aldıktan sonra isyancıların önderi olan Eş'as b. Kays'a da bir mektup göndererek, onu bulunduğu yanıştan vazgeçirmeye çalışmış ve kendisine şu uyarıda bulunmuştur:

“... Boş şeylere aldanıp Allah'ın yolundan sapmayın. Şayet sizler, valim Ziyâd'ın yaptıklarından dolayı isyana kalkışırsanız kendisinden razı olacağınız birisini sizlere vâli atayabilirim. Uyarılarımı dikkate alarak isyandan vazgeçerseniz, yazımı getiren elçime Ziyâd'ın sizden elini çekmesine dair emrimi, ona iletmesini söyledim. Yaptığınız yanıştan derhal vazgeçin ve tevbe ederek hakka

²⁴⁹ Vakidî, K. Ridde, 114; Hamidullah, el-Vesâik, 355 vd.

²⁵⁰ et-Taberî, Tarih, III, 273.

²⁵¹ el-Kelâ'î, 233 vd.

dönün. Unutmayın ki, Allâh sizleri ve bizi razı olduğu her şeyde muvaffak kılacaktır.”²⁵²

Eş’as halifeden gelen mektubu okuduğunda, elçiye şunları söylemiştir: “Sahibin kendisine muhalefetimizden dolayı bizleri küfürle suçluyor da kavmim ve amca oğullarımın katlinden kendini niçin sorumlu tutmuyor?” Bu sözler üzerine elçi ona: “Evet, Ey Eş’as! Sana küfrü yakıştırmasının sebebi, Allâh katında müslüman topluluğu muhalefetinden kaynaklanmaktadır.” dedi. Bunun üzerine Eş’as’ın amcasının oğlu elçiye saldırarak onu katletmiştir. Eş’as bu olaydan duyduğu menuniyeti söylediği şu sözlerle ifade etmiştir “ Babana rahmet! Onun cezasını erkenden verdin.” Eş’as’ın bu çirkin tavrı karşısında etrafında bulunan pek çok kişi onu terk etmiştir.²⁵³ Bunun yanında Eş’as’ın haksızlıklarını gören ve Ebû Bekir’in bölgeye yardımcı kuvvetler gönderdiğini duyan Kinde halkından bir grup yaptıkların pişman olmuşlar ve içlerinden birisi Ebû Bekir’e bir yazı göndererek isyandan vazgeçtiklerini, namaz kılıp zekâtlarını ödeyeceklerini ve devlete itaat edeceklerini bildirmiştir.²⁵⁴

Ebû Bekir’in Ziyâd’a yardıma gönderdiği Muhâcir b. Ümeyye ve İkrime b. Ebî Cehil Hadramavt’a varmışlar ve Ziyâd’ı muhasaradan kurtararak, bu sefer Eş’as b. Kays ve taraftarlarını Nuceyr Kalesi’ne sığınmaya zorlamışlardır. Eş’as kurtulamayacağını anlayınca kendisiyle birlikte bazı kişiler için emân istemek zorunda kalmıştır.²⁵⁵ Bu konuda kendisine mücade edilmiş ve Ziyâd’ın yanına ge-

²⁵² el-Vâkidî, K. Ridde, 108; İbn A’sem, I, 68.

²⁵³ el-Vâkidî, K. Ridde, 109 vd.

²⁵⁴ İbn A’sem, I, 62.

²⁵⁵ el-Vâkidî, K. Ridde, 121; et-Taberî, Tarih, III, 275; İbn Hubeys, I, 138; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 381 vd.

lerek emân istediği kişilerin ismini zikretmiştir. Ziyâd da onun bu isimleri yazması için kaleye göndermiş ve yazılı belgeyi mühürlemek üzere tekrar kendisine getirmesini Eş'as'a söylemiştir. Eş'as kaleye gittikten sonra Cehdem adındaki bir şahsın tehdidi üzerine kendi adı yerine onun ismini yazmak zorunda kalmış ve listeyi getirdiğinde Ziyâd onun ismini göremeyince kendisini de diğerleri gibi cezalandıracağını söylemiştir.²⁵⁶

Ziyâd onları cezalandırmak üzere iken Ebû Bekir'den bir yazı gelmiş ve halife, Ziyâd'a Eş'as'ın durumunu bildirdiğini, onun emân istemek zorunda kaldığından haberi olduğunu belirtmiş ve Eş'as'ı yakalayınca kendisine göndermesini emretmiştir.²⁵⁷ Ebû Bekir Nüheyk b. Evs b. Harmele ile valisine gönderdiği yazıda, şayet zafer kazanmışsa kalede bulunanları öldürmemesini bizzat belirtmiştir.²⁵⁸

Ziyâd, Ebû Bekir'den gelen haber üzerine Eş'as ve diğer esirleri Medine'ye göndermiştir. Halife, Eş'as'a emân verilenlerin listesinde ismi olmadığı için öldürüleceğini söylemiştir. Fakat Eş'as sürekli olarak müslüman olduğunu, Ziyâd'ın kendilerine haksızlık yaptığını vurgulamış; neticede halife onu bağışlamıştır. Daha sonra Eş'as vaktiyle talip olduğu Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve b. Ebî Kuhâfe ile evlenmeyi istemiş ve halife de bu evliliğe izin vermiştir.²⁵⁹

Taberi Kindeliler ile mücadele devam ederken Halife'nin Muğire b. Şu'be vasıtasıyla Muhâcir b. Ümeyye'ye şöyle bir yazı gönderdiğini nakletmektedir: "Ey Muhâcir! Zafer kazanmadan önce yazım size ulaşır ve şayet onlara galip

²⁵⁶ et-Taberî, Tarih, III, 275; el-Ya'kûbî, II, 132; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 381 vd.

²⁵⁷ el-Vâkidî, K. Ridde, 122; Hamidullah, el-Vesâik, 358.

²⁵⁸ el-Kelâ'î, 237.

²⁵⁹ el-Vâkidî, Ay.e., 123 vd.; Ebû Ubeyd, 149; et-Taberî, Ay.e., III, 225; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 381 vd.; el-Kelâ'î, 273 vd.

gelirseniz, onların savaşılanlarını öldürün. Kadınlarını ve çocuklarını esir alın ve bana gönderin. Şayet yazımı almadan önce barış yapmışsanız onları yurtlarından sürün. Çünkü bu tür çirkinlikler yapanların hala yurtlarında kalmasına gönlüm razı değildir. Böylece onları yaptıklarının kötü bir davranış olduğunu idrak etmiş olurlar ve bu davranışlarının cezasının bir kısmını çekerler.²⁶⁰

Kinde'de isyan sesleri yükselmeye başladığında, başlangıçta onlara karşı oldukça yumuşak bir politika takip eden, onları yeniden devletin denetimi altına almaya çalışan, hatta bu amacı gerçekleştirmek için görevdeki valisini azledip isyan eden Eş'as'a razı olacakları bir vâli atamayı teklif eden Halife'nin daha sonra sert bir yazı göndermesinin elbette bir sebebi olmalıdır. Bu sebeplerin başında da Rasûlullâh'ın vefatı nedeniyle Kinde'de sevinç gösterilerinin yapılmasının önemli bir yeri vardır.

Kaynaklarda Kindeliler'in yapıklarıyla ilgili birbirinden farklı bilgiler yer almaktadır. İbn Habîb'in verdiği bilgiye göre Rasûlullâh'ın vefat haberi Hadramavt'a ulaşınca Kindeli bir grup kadın ellerine kına yakarak, def çalıp Hz. Peygamber ve müslümanlar hakkında küfre varan bazı hakaret edici sözler söylemek suretiyle, bu haberlerden dolayı sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır. Bu olayı Kindeli İmriu'l-Kays ve Şeddâd b. Mâlik şiirsel bir tarzda bir yazıyla halife bildirmişlerdir. Bu duruma çok sinirlenen halife derhal Muhâcir'e bir yazı göndererek taşkınlık yapan kadınların cezalandırılmasını istemiştir. Muhâcir bu

²⁶⁰ et-Taberî, Tarih, III, 274; Hamidullah, el-Vesâik, 359.

emri aldıktan sonra, taşkınlık yapanların üzerine yürümüş ve yakaladıklarının ellerini kesmiştir.²⁶¹

Belâzurî'nin verdiği bilgi de yukarıdakilere benzemektedir. Buna göre Halife, taşkınlık yapanların haberini alınca Muhâcir'e bir yazı göndererek onların ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretmiştir.²⁶²

İşte Halife, muhtemelen yukarıda anlattığımız olayların zuhur etmesi üzerine, Muhâcir'e böyle sert talimatlar içeren bir yazı gönderme gereğini duymuştur. Böylece başka yerlerde çıkabilecek bu tür taşkınlıkların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Aslında Halife başlangıçta diğer siyâsî topluluklara olduğu gibi Kindeliler'e de yumuşak bir politika takip etmeye çalışmış, fakat bundan bir netice alamayınca askerî güç kullanarak devlete karşı yapılan isyanın önüne geçmeye çalışmıştır.

Kinde isyanı bastırılmasından sonra Ebû Bekir alınan esirleri dört yüz dirhem karşılığında serbest bırakmıştır. Başka bir rivayette de esirlerin, Eş'as b. Kays'ın affedilmesi üzerine, onun Medineli tüccarlardan aldığı borç parayla, serbest bırakıldıkları bildirilmektedir.²⁶³

²⁶¹ İbn Habîb, 186 vd.

²⁶² el-Belâzurî, Futûh, I, 121; Krş. Türkçeye Çev. 148. Bu konuyla ilgili et-Taberî'nin verdiği malumat yukarıdakilerden daha farklıdır. Buna göre Muhâcir, taşkınlık yapan iki kadını yakalamış, bunlardan biri Rasûlullâh'a küfredici sözler söylemiş ve diğeri de müslümanları küçük düşürücü ifadeler kullanmıştır. Muhâcir ceza olsun diye kadınların dişlerini sökmüş ve ellerini kesmiştir. Ebû Bekir bu cezayı duyunca Muhâcir'e bir yazı göndererek birinci kadına verilen cezayı az bulduğunu söylemiş. Çünkü Rasûlullâh'a küfredene verilecek cezanın ölüm olcağını savunmuştur. Bu olayın diğer insanlara verilecek cezadan farklı olması gerektiğini; bu nedenle ceza verilmeden haberi olsaydı onun öldürülmesini emredeceğini bildirmişti. İkinci kadın için verilen cezayı ağır bulduğunu; organları kesme cezasının kısas için geçerli olduğunu; dolayısıyla bunun uygun bir ceza olmadığını birdirmiştir. Bak. et-Taberî, Tarih, III, 277; Hamidullah, el-Vesâik, 358-9.

²⁶³ el-Belâzurî, Futûh, I, 124; Krş. Türkçeye Çev. 151.

Bu isyanın bastırılmasından sonra elde edilen ganimetler, diğer yerlerde olduğu gibi hazinenin (Beytü'l-Mal) payı olan beşte biri çıkarıldıktan sonra, geri kalan asker arasında eşit miktarda dağıtılmıştır. Hazineye ayrılan pay da esirlerle birlikte Medine'ye gönderilmiştir.²⁶⁴

G- UMÂN İLE İLİŞKİLER

Arabistan sahillerinin en güneyinde yer alan Umân ile İslâm Devleti arasındaki münasebetlerin 8/630 yılında başladığını görmekteyiz. İslâm'ın zuhur ettiği yıllarda bu bölgede İran hakimiyeti devam ediyordu.²⁶⁵ Umân'daki nüfusun ekseriyetini Ma'rib seddinin yıkılmasından sonra (M.542) Yemen'den bu bölgeye gelen Ezdler oluşturuyordu.²⁶⁶

Hiz. Peygamber Amr b. el-As vasıtasıyla 8/630 Umân Melikleri olan Ceyfer ve A'bd'a İslâm'a davet mektubu göndermiştir.²⁶⁷ Belazurî'nin verdiği bilgiye göre, Hiz. Peygamber Amr ile birlikte Ebû Zeyd el-Ensârî'yi de buraya göndermiştir. Şayet bu iki melik İslâm'ı kabul ederse, Amr emir olacak, Ebû Zeyd de halka Kur'an ve Sünneti öğretip namaz kıldıracaktı.²⁶⁸ Rasûlullâh'ın elçileri Umân'a vardıklarında mektubu Umân Meliki'ne sunmuşlar ve onlar neticede İslâm'ı kabul ettiklerini açıklamışlardır.²⁶⁹ Onların İslâm'ı kabul etmelerinden

²⁶⁴ et-Taberî, Tarih, III, 275.

²⁶⁵ Hamidullah, Hiz. Pey. Altı Orj. Mek., 160.

²⁶⁶ el-Belâzurî, Futûh, I, 92; Krş. Türkçeye Çev. 110.

²⁶⁷ İbn Sa'd, I, 202 vd., VII, 493; el-Belâzurî, Futûh, I, 92. İbn Sa'd ve Belâzurî mektubun metnine eserlerinde yer vermemişlerdir. M. Hamidullah, bu vesikayı orijinal haliyle bulup yayınlamıştır. Bak. İbnü'l-Cevzi, 741 vd.; İbn Kayyım, III, 693; Halebî, III, 301; Hamidullah, el-Vesâik, 162; Ay. mlf. Hiz. Pey. Altı Orj. Mek., 151 vd.; Sönmez, Hiz. Peyg. İsl. Dav. Mektub., 154 vd.

²⁶⁸ el-Belâzurî, Futûh, I, 92; Krş. Türkçeye Çev., 110 vd.

²⁶⁹ Ay. e., ay.y.

sonra Umân, İslâm Devleti'nin egemenliğine girmiştir. Böylece bu bölgedeki İran hakimiyeti de sona ermiştir.

Ceyfer ve Abd'ın İslâm'ı kabul etmelerinden sonra Rasûlüllâh'ın elçileri bu bölgede kalmışlar ve Amr'ın adlî konular ve vergi toplama işiyle meşgul olduğunu; bunun dışındaki işlerin muhtemelen yerli meliklere bırakıldığını görüyoruz.²⁷⁰ Aynı şekilde Ebû Zeyd de bu bölgedeki dini işlerin yürütülmesiyle ilgili görevleri üstlenmiştir.²⁷¹

Umân meliklerinin İslâm'ı kabul etmelerinden sonra, Ezdler Medine'ye elçiler göndermişler ve Hz. Peygamber de onlara bazı idareciler atamıştır.²⁷² Ezdlerin İslâm'ı kabul etmelerinden sonra, Umân'daki Debâ ve Mehra bölgelelerinden de Medine'ye heyetler gelerek İslâm Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber heyetle birlikte Medine'ye gelen Huzeyfe b. El-Yemânî el-Ezdî'yi onlara idareci olarak atamıştır. Ayrıca ona vergilerin toplanmasıyla ilgili bir de yazılı talimat vermiştir.²⁷³ Yine Mehra bölgesinden Mehra b. el-Ebyâd başkanlığında bir heyet Medine'ye gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Rasûlüllâh onlara hediyeler takdim etmiş, ayrıca onlara bir resmi yazı vererek İslâm'a bağlı kaldıkları sürece Allâh ve Rasûlü'nün himayesinde olacaklarını, kendilerine, kendilerine güçlerinin üstünde vergi yüklenmeyeceğini taahhüt etmiştir.²⁷⁴

²⁷⁰ İbn Sa'd, I, 263; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 410.

²⁷¹ el-Belâzurî, Futûh, I, 92.

²⁷² İbn Sa'd, I, 351.

²⁷³ Ay. e., V, 527, VII, 101 vd.; el-Kelâfî, 207.

²⁷⁴ İbn Sa'd, I, 355 vd.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra, Debâ ve Mehra'da irtidat olaylarının başladığını görmekteyiz. Hız. Ebû Bekir bölge halkıyla henüz bir diyaloga geçmeden, kendisini buradaki isyan ve irtidat olaylarıyla karşı karşıya bulmuştur. Debâ'da Zü't-Tâc lakaplı Lakîb b. Mâlik isyanı başlatmış ve Hız. Peygamber'in bu bölgeye vâli tayin ettiği Huzeyfe'ye karşı saldırıya geçmiştir. Huzeyfe bu durumu halifeye bildirerek kendisine yardım edilmesini istemiştir.²⁷⁵ Bunun üzerine Ebû Bekir, Yemâme'de Müseylime'ye karşı başarılı olamayan İkrime b. Ebî Cehil'e bir yazı göndermiş ve bu yazıda Umân'daki isyanı bastırmakla görevlendirildiğini, buradaki görevini tamamladıktan sonra da Hadramevt'e gitmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁶

Taberî'de yer alan malumatta bu olay daha farklı şekilde anlatılmaktadır. Buna göre, Rasûlüllâh'ın vefatından sonra Umân'da Lakîb b. Mâlik, isyanı başlatmış, Ceyfer ve Abd'ı dağlara sığınmaya zorlamıştır. Ceyfer de durumu halifeye bildirerek yardım istemiştir. Ebû Bekir bu haberi alınca Huzeyfe ve Arfece'yi ardından da İkrime'yi bölgeye göndermiş; bu üçünün Umân'da buluşmalarını, burada Ceyfer ile harberleşmelerini emretmiştir. Böylece onlar Umân'a giderek buradaki isyanı bastırmışlardır.²⁷⁷ Taberî ve İbnü'l-Esîr'deki bu bilgilerin, İbn Sa'd'ın verdiği bilgi ile çeliştiğini görmekteyiz. Çünkü Umân'da ilk isyan Debâ'da başlamıştır ve buranın valisi o sırada Huzeyfe'dir. Umân'daki Ezdler'in isyan etmediklerini, isyanın Debâ ve Mehra bölgelerinde başladığını biliyoruz.

²⁷⁵ İbn A'sem, I, 74; el-Kelâ'î, 208.

²⁷⁶ İbn Sa'd, VII, 101 vd.; İbn Abdilberr, III, 1082 vd.; Hamidullah, el-Vesâik, 165; el-Kelâ'î, 208 vd.

²⁷⁷ et-Taberî, Tarih, III, 261 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 372 vd.

Dolayısıyla isyanın Debâ'da Lakîb b. Mâlik tarafından başlatıldığına göre, Debâ valisi Huzeyfe'nin halifeden yardım istemesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

İkrime, Debâ'ya vardıktan sonra isyancı Lakîb b. Mâlik üzerine yürümüş ve kanlı bir çarpışmadan sonra bölgedeki isyanı bastırmayı başarmıştır.²⁷⁸ Savaşta elde ettiği ganimetlerin beşte biriyle birlikte yakalanan esirleri, Arfece ile Medine'ye göndermiş ve bölgeyi yeniden İslâm Devleti'ne bağlamıştır.²⁷⁹

İkrime, Debâ'daki isyanı bastırdıktan sonra Mehra üzerine yürümüştür. Bu bölgede, birbirleriyle mücadele halinde olan iki gruptan birinin başkanı Şihrit'i İkrime, yanına çekmeyi başarmış ve böylece diğer grubun başkanı Musabbih'i bozguna uğratmıştır. İkrime, Mehra bölgesini İslâm Devleti'nin denetimine aldıktan sonra, elde edilen ganimetlerin beşte biriyle esirleri, Şihrit aracılığıyla Medine'ye göndermiştir.²⁸⁰ Bu olaydan sonra İkrime bölgedeki irili ufaklı pek çok kabileyi de denetim altına almış, bir anlamda Müseylime'ye karşı başarısızlığını telafi ettiğini gösterircesine zafer müjdesini Ebû Bekir'e bildirmiştir. Bundan sonra halifeden aldığı emir gereği Hadramavt'a doğru ordusunu sevk etmiştir.²⁸¹

Umân'daki isyan girişimleri zamanında bastırıldıktan sonra, Ebû Bekir Huzeyfe'yi Umân'a vâli atamıştır. Huzeyfe, Ebû Bekir'in halifeliği zamanında bu görevde kalmıştır. Bu olaylardan sonra Umân'la ilişkiler yeniden düzelmiş ve

²⁷⁸ el-Kelâ'î, 209 vdd.

²⁷⁹ el-Belâzurî, Futûh, I, 92; Krş. Türkçeye Çev. 111; et-Taberî, Tarih, III, 262; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 373.

²⁸⁰ et-Taberî, Tarih, III, 263; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 373.

²⁸¹ el-Belâzurî, Futûh, I, 93; Krş. Türkçeye Çev., 111; et-Taberî, Tarih, III, 263.

müslümanlar zekâtlarını, zımmîler de cizyelerini muntazaman Medine Hükümeti'ne ödemeye başlamışlardır.²⁸²

Umân'la ilişkiler bölümünde değinmemiz gereken bir başka husus da şudur: Halife mürtetlerle mücadeleye başladığı zaman Amr b. el-Âs Umân'da bulunuyordu. Ebû Bekir isyancılar üzerine bizzat kendisi gitmek isteyince, bazı sahabiler onun bu kararını doğru bulmamışlar ve halifeye Umân'da bulunan Amr b. el-Âs'a haber göndererek Medine'ye gelmesini, mürtedlere karşı onu görevlendirip kendisinin Medine'ye dönmesini teklif etmişlerdir. Ebû Bekir bu teklifi olumlu bulmuş ve Amr'a bir yazı göndererek onu Medine'ye çağırmıştır.²⁸³

Amr Medine'ye geldikten sonra, halife ile görüşmelerde bulunmuş, hatta daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Amr'ın tavsiyesi üzerine Ebû Bekir Hâlid b. Velid'i başkomutan atmıştır. Daha sonra Amr'ın vaktiyle Hz. Peygamber tarafından kendisine va'd edilen bazı kabilelerin zekât amilliği görevine, Hz. Ebû Bekir tarafından atandığını görüyoruz. Şam'a ordu gönderilmesi kararlaştırılınca Halife, onu bu bölgeye göndermiş ve Filistin topraklarında Rumlar'a karşı mücadelesini sürdürmüştür.²⁸⁴

H- BAHREYN İLE İLİŞKİLER

Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ) İslâm'ın doğduğu ilk yıllarda Sâsânîlerin egemenliğindeydi. Burada, Bekr b. Vâil, Benû Temîm, Benû Tağlîb ve Abdu'l-

²⁸² el-Belâzurî, Futûh, I, 93; Krş., Türkçeye Çev., 111.

²⁸³ el-Vâkidî, K. Ridde, 33; Hamidullah, el-Vesâik, 345.

²⁸⁴ İbn Asâkir, I, 132.

Kayslar gibi güçlü kabîleler ikamet etmekteydi. Bölgede Müşrik Araplar'la birlikte Mecûsî ve Yahudîler gibi değişik inanca sahip insanlar da bulunuyordu.²⁸⁵

Hız. Peygamber zamanında Bahreyn'le yoğun ilişkilerin varlığı göze çarpmaktadır. Rasûlüllâh Mekke'nin fethinden sonra bu bölgeyi iyi tanıyan Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn emîri Münzîr b. Savâ'ya bir yazı ile göndererek (8/630), onu İslâm'a davet etmiştir.²⁸⁶

Münzîr'in İslâm Devleti'ne tabi olmasıyla birlikte buradaki İran hakimiyeti sona ermiş ve bölgedeki diğer kabîleler de İslâm Devleti'ne bağılılıklarını bildirmişlerdir. Hız. Peygamber sadece Münzîr'e değil burada yaşayan Hecer, Abdu'l-Kayslar ve Mecûsîler'in din adamı olan Sibuh'ta da aynı maksatla yazılar göndermiştir.²⁸⁷ Onların İslâm Devleti'ne tabi olmalarıyla birlikte gerek Münzîr ve gerekse diğer kabîle mensuplarıyla pek çok andlaşmalar yapılmıştır. Bunların bir kısmı Medine'ye elçiler göndererek, Hız. Peygamber'e bağılılıklarını bildirmişlerdir.²⁸⁸

Hız. Peygamber Alâ'yı Bahreyn'e gönderdiği zaman ondan, Münzîr'in İslâm'ı kabul etmesi durumunda bu bölgede, İslâm Devletinin resmi temsilcisi sıfatıyla kalmasını, bölge halkının adlî ve mâlî konularla ilgili işlerini yürütmesini de istemiştir. Hatta bu konuda kendisine vergi (zekât) oranlarını bildiren bir de

²⁸⁵ İbn Sa'd, I, 263; el-Belâzurî, Futûh, I, 95; Krş. Türkçeye Çev., 113; Yakût, I, 347 vd.

²⁸⁶ İbn Sa'd, I, 275 vd.; el-Belâzurî, Futûh, I, 95, 97 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 116 vd.; İbnü'l-Cevzî, 742; Hamidullah, bu mektubun orijinalini tespit ederek yayınlamıştır. Bak. Hamidullah, el-Vesâik, 147; Ay. mlf. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 376 vdd.; Ay. mlf., Hız. Peygamber'in Altı Orj. Dip. Mek., 83 vd.

²⁸⁷ İbn Sa'd, I, 275 vd.; el-Belâzurî, Futûh, I, 95; Krş. Türkçeye Çev., 113; el-Ya'kûbî, II, 82; Yakût, I, 348; Hamidullah, el-Vesâik, 150 vdd.

²⁸⁸ İbn Sa'd, I, 276; el-Belâzurî, Futûh, I, 97; Krş. Türkçeye Çev., 113; el-Ya'kûbî, II, 82; Hamidullah, el-Vesâik, 145 vdd.

yazı vermiştir.²⁸⁹ Münzir'in Daveti kabul etmesinden sonra Alâ burada kalmış, bölgedeki mâlî ve adlî işleri yürütmüştür. Diğer işler ve özellikle de gayr-i Müslimlerle olan münasebetler muhtemelen yerli başkana devredilmiştir.²⁹⁰

Hız. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra Bahreyn'in yerli başkanı Münzir b. Savâ da vefat edince bölgede yaşayan gayri müslimler, yeni hükümete vergi ödemek istememişler ve isyana kalkışmışlardır.²⁹¹ Bu arada Münzir'den sonra el-Hutam ve Cârud Bahreyn'in hakimi olmuşlardır.²⁹² Şunu da belirtelim ki, Hız. Peygamber henüz hayatta iken Alâ b. Hadramî'yi buradaki görevinden azlederek, yerine Ebân b. Said'i atamıştır.²⁹³

Hız. Ebû Bekir, devlete isyan edenlere karşı orduya kendisi komuta etmek istediği zaman, bazı sahabilerin tavsiyesi üzerine Ebân b. Said'i mürtedlerle mücadele etmek üzere Umân'da bulunan Amr b. el-As ile birlikte Medine'ye çağırılmıştır.²⁹⁴

Hız. Ebû Bekir devlete isyan edenlerle mücadele ederken, tıpkı diğer bölgelerde olduğu gibi Bahreyn'den de Medine'ye isyan haberleri gelmeye başlamıştır. Buradaki isyana, Abdu'l-Kayslar hariç bölgede yaşayan özellikle gayri müslimlerin ekseriyeti katılmıştır.²⁹⁵ İsyancıların öncülüğünü el-Hutam yapmaktaydı. Onlar Münzîr'in oğlu Nûmân b. Münzîr'i başkan yapmak üzere anlaşmış-

²⁸⁹ İbn Sa'd, I, 263.

²⁹⁰ Hamidullah, el-Vesâik, 149; Ay. mlf. İslâm Peygamberi, I, 378.

²⁹¹ el-Belâzurî, Futûh, I, 101; Krş. Türkçeye Çev., 121; Yâkût, I, 349.

²⁹² Bilge, "Bahreyn" Mad., T.D.V.İ.A., IV, 493.

²⁹³ el-Belâzurî, Futûh, I, 99; Krş. Türkçeye Çev., 117.

²⁹⁴ el-Vâkidî, K. Ridde, 35 vd.; el-Belâzurî, Futûh, I, 99; Krş. Türkçeye Çev., 117 vd.; Yâkût, I, 348; Hamidullah, el-Vesâik, 345.

²⁹⁵ et-Taberî, Tarih, III, 254 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 368.

lar, hatta bu konuda kendilerine Sâsânîler de destek vermiştir. Bu amaçla harekete geçen asiler, İslâm'da sebat edenlere saldırarak onları Bahreyn'in kalesi olan "el-Cüvâsâ" da şiddetli bir muhasara altına almışlardır. Abdullâh b. Hazîf, içinde bulundukları zor durumu anlatan bir şiir yazarak halifeye göndermiş ve ondan yardım istemiştir.²⁹⁶ Bu arada Irak topraklarında Sâsânîler'e karşı mücadele eden Müsennâ b. Hârîse, Abdu'l-Kaysların muhasara edildiğini öğrenince, el-Hutam'a bir yazı göndererek, onları serbest bırakması için tehdit etmiştir. Hutam ve taraftarları bu tehdidi öğrendikleri zaman Müsennâ'nın kendilerini kıskandıkları hissine kapılmışlardır.²⁹⁷

Hiz. Ebû Bekir, müslümanların içine düştükleri durumu haber alınca, daha önce Hiz. Peygamber tarafından Bahreyn valiliğinden azledilen Alâ b. Hadramî'yi tekrar eski görevine tayin etmiş ve buradaki isyanı bastırmakla görevlendirmiştir.²⁹⁸ İbn İshak'ın rivayetinde ise Bahreyn'de isyan başlayınca bölge halkının ileri gelenlerinden 14 kişilik bir heyet Hiz. Ebû Bekir'le görüşmek üzere Medine'ye gelmişlerdir. Talha ve Zübeyr elçileri Halife ile görüştürmüşlerdir. Onlar

²⁹⁶ el-Vâkidî, K. Ridde, 83 vdd.; el-Belâzurî, Futûh, I, 101 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 121 vd.; et-Taberî, Tarih, III, 254 vd.; İbn A'sem, I, 46-8; Yâkût, I, 349; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 368.

²⁹⁷ İbn A'sem, I, 47.

²⁹⁸ el-Vâkidî, K. Ridde, 86; el-Ya'kûbî, II, 131; es-Suyûtî, 76; el-Kelâ'î, 196 vd.; ez-Zehebî, Tarih, 236 vdd. Belazurî'ye göre Alâ Bahreyn'de bulunuyordu ve isyancılar onu muhasara altına almışlardır. Bak. el-Belâzurî, Futûh, I, 99; Yine kaynaklarda yer alan bilgilere göre Alâ, el-Cüvâsâ'da muhasara edilince Ebû Bekir'den yardım istemiştir. Bunun üzerine halife, Yemâme zaferinden sonra burada bulunan Hâlid b. Velid'i Alâ'ya yardıma göndermiş ve Hâlid Bahreyn'e gelerek müslümanları muhasaradan kurtarmıştır. Bak. el-Vâkidî, K. Ridde, 82 vd; el-Belâzurî, Futûh, 101-3; Krş. Türkçeye Çev., 121-3; Yâkût, I, 349. Bu bilgilerin biraz ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Zira ileride de değineceğimiz gibi, Hâlid b. Velid Yemâme'den Sâsânîler'le mücadele etmek üzere Irak'a gönderilmiştir. Ayrıca, Halid'in Bahreyn'deki faaliyetleri hakkında kaynakların suskunluğu, bizi bu konuda ihtiyatlı olmaya savk etmiştir.

halifeden Alâ b. Hadramî'yi kendi bölgelerine yeniden vâli atamasını istemişler, Ebû Bekir bu istek üzerine Alâ'yı Bahreyn'e vâli tayin etmiştir.²⁹⁹

Bazı kaynaklarda bu heyetin Medine'ye gelişi daha farklı nakledilmiştir. Buna göre Alâ b. Hadramî Bahreyn'i denetimi altına alıp buraya emîr olunca, bölgede yaşayan Mecûsîler'den 14 kişilik bir heyet Medine'ye gelmişler ve Hali-fe'den Bahreyn topraklarından herhangi bir yeri kendilerine tahsis etmesini istemişlerdir. Halife de onların isteklerini yerine getirmiş; bu talebi yazılı bir belge halinde kendilerine vererek, Hz. Ömer'e götürmelerini ve onun da onayını almalarını istemiştir. Hz. Ömer ellerindeki belgeyi görünce sinirlenmiş ve onu yırtarak isteklerini reddetmiştir.³⁰⁰ İbn Hubeyş'in Vâkidî'den aldığı rivayette, Ebû Bekir'in bu heyetin isteğini reddettiği şeklinde bir malumat yer almaktadır.³⁰¹

Alâ b. Hadramî, halife tarafından bu göreve getirildikten sonra, toplanan kuvvetlerle birlikte Bahreyn'e hareket etmiş, yolda kendisine Benû Temîm ve Benû Hanîfe'den katılanlarla birlikte, bu bölgeye gelerek müslümanları muhasaradan kurtarmıştır.³⁰² Alâ asileri dağıttıktan sonra geride kalan halkın barış talebi üzerine onlarla şu andlaşmayı imzalamıştır.³⁰³

“Bu yazı Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn halkıyla yaptığı andlaşmadır:

1-Bahreynliler yetiştirdikleri hurmaları, müslümanlarla bölüşeceklerdir.

²⁹⁹ İbn Hubeyş, I, 117 vd.; Ayrıca bak. el-Belâzurî, Futûh, I, 99; Yâkût, I, 348.

³⁰⁰ el-Kelâ'î, 203 vd.

³⁰¹ İbn Hubeyş, I, 118.

³⁰² el-Vâkidî, K. Ridde, 88 vd.

³⁰³ el-Belâzurî, Futûh, I, 95; Krş. Türkçeye Çev., 113 vd.

2-Kim bu andlaşmayı bozarsa Allah'ın, meleklerin ve bütün müslümanların laneti onun üzerinedir.

3-Gayri Müslimlerden ergenlik çağına gelmiş her erkek yıllık bir dinar cizye (baş vergisi) ödeyecektir.”

Vakidi'nin verdiği bilgiye göre, Alâ isyancıları dağıttıktan sonra, geride kalan halka emân vermiş ve onların topraklarında ziraat yapmalarına müsaade etmiştir. Ayrıca gayri müslimlere de cizye ödemelerini şart koştur.³⁰⁴

Alâ b. Hadramî bu başarıdan sonra Halife'ye bir mektup göndererek, zafer müjdesini bildirmiş ve buradaki faaliyetleri hakkında ona bilgi vermiştir. Ayrıca ganimetlerin beşte biri ve alınan esirleri de Medine'ye göndermiştir.³⁰⁵ Ebû Bekir bu haberi aldıktan sonra valisine gönderdiği cevabi yazıda Bahreyn'de kalmasını, buradaki faaliyetlerine devam etmesini ve varsa diğer asileri dağıtmasını istemiştir.³⁰⁶

Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn'deki başarılı çalışmaları sonucu isyan bastırılmış ve bölge halkı yeniden İslâm Devleti'ne tabi olmuştur. Bundan sonra Bahreyn'le ilişkilerin olumlu yönde geliştiğini görüyoruz. Nitekim Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'i buraya zekât âmili (vergi memuru) sıfatıyla göndermiş ve kendisine zekât oranlarını bildiren bir de mühürlü resmi yazı vermiştir.³⁰⁷ Enes'in Bahreyn'e gelmesinden sonra buradan Medine'ye yüklü miktarda vergilerin geldiğini

³⁰⁴ el-Vâkidî, K. Ridde, 93; Yâkût, I, 348.

³⁰⁵ el-Vâkidî, K. Ridde, 93; et-Taberî, Tarih, III, 260 vd.; İbn A'sem, I, 54; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 371; Önkâl, "Alâ b. Hadramî" mad., T.D.V.İ.A., II, 310.

³⁰⁶ el-Vâkidî, K. Ridde, 93; İbn A'sem, I, 54.

³⁰⁷ el-Buhârî, 30/36-7 (II, 527-8) nr. 1385-6; Ebû Dâvûd, 3/3 (II, 214 vd.) nr. 1567; Nesâî, K. Züh'd, V, 13-4; et-Tirmizî, 5/4 (III, 8 vd.) nr. 621; İbn Abdilberr, III, 1086; el-Kettânî, III, 70; Zeydan, I, 287 vd.

görüyoruz. Halife, bu malları ihtiyaç sahiplerine eşit miktarda dağıtmıştır. Hatta vaktiyle Rasûlüllâh'ın kendisine mal vereceğini vaad ettiği Câbir b. Abdullâh halifeye gelerek Rasûlüllâh'ın vaadini hatırlatması üzerine Ebû Bekir ona, Bah-reyn'den gelen mallardan hakkını vererek Rasûlüllâh'ın vaadini yerine getirmişti.³⁰⁸

I- SÂSÂNÎ (İRAN) İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER ve IRAK

TOPRAKLARINDA FETHEDİLEN YERLERLE YAPILAN AND-LAŞMALAR

Hız. Ebû Bekir, iç isyanları bastırıp Arabistan'ı yeniden İslâm Devleti'nin denetimine aldıktan sonra, orduyu ikiye ayırarak Sâsânîler ve daha sonra da Bizans İmparatorluğu'na karşı mücadeleye girişmiştir.

Halife'nin bu iki imparatorluğa karşı aynı anda savaşa girişmesi oldukça dikkat çekici bir girişimdir. Bu durum onun kısa bir sürede bütün olumsuzluklara rağmen devleti ne derece güçlü bir konuma getirdiğini ortaya koymaktadır. Ebû Bekir bu devletlere karşı mücadeleye başlarken, aynı zamanda devletin sınırlarını Arabistan'ın dışına taşımış ve henüz filizlenme aşamasında olan İslâm Devleti'ne doğu ve kuzeydoğudan gelebilecek tehlikeleri zamanında önleme fırsatını yakalamıştır. Böylece İslâm Devleti'ne bu sınırlardan gelebilecek tehlikeleri önlediği gibi, her iki imparatorluğun zulmü altında ezilen pek çok Arap kabilesini de İslâm Devleti'nin güvencesi altına almıştır. Ebû Bekir'in bu devletlere karşı güttüğü politikada başarıya ulaşmasında, şüphesiz günümüzde de geçerliliğini koruyan, "Dış

³⁰⁸ İbn Sa'd, II, 317 vd.; el-Buhârî, 61/15 (III, 1142) nr. 2988; 76/69 (IV, 1593) nr. 4122; Ebû Yûsuf, 45 vd.; Safvet, I, 186.

politikada başarılı olmanın temel ilkesi, içeride güçlü olmaktır," prensibinin önemli bir payı olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

İran'la ilişkilerin, Ebû Bekir'in iç isyanları bastırmakla uğraştığı andan itibaren var olduğunu görüyoruz. Hatta buraya ordu gönderilmesini Bahreyn'deki isyanın bastırılmasıyla ilgili verilen mücadelenin bir uzantısı niteliğinde olduğunu düşünmek mümkündür.

Sâsânîler'le İslâm Devleti'nin sınırları arasında Benû Bekr kabilesi ikamet ediyordu. Bu kabîle ile İran arasındaki ilişkiler, VII. asrın başlarında aralarında çıkan Zû Kâr savaşıyla bozulmuş ve Sâsânîler bu savaşta yenilgiye uğramışlardır. Bu olaydan sonra Sâsânîler, Bekr b. Vail kabilesini ikamet ettikleri bölgeden sürüp çıkarmak için yoğun bir faaliyete girişmişler ve amaçlarına ulaşmak için Benû Bekrler'i sürekli rahatsız etmeye başlamışlardır. Sâsânîler'in bu kabileye karşı izlediği politika Ebû Bekir'in iç isyanlar ile uğraştığı yıllarda da devam etmiştir. Benû Bekr kabilesinin güçlü bir sopu olan Benû Şeybân kabilesi, Müsennâ b. Hârîse önderliğinde İran'ın saldırılarına karşılık veriyor ve İran'a başarılı akınlar düzenliyordu.³⁰⁹ Halife, Müsennâ'nın faaliyetlerini haber alınca, onun hakkında bilgi edinmek istemiştir. Kendisine Kays b. Asım bu konuda şunları söylemiştir: "Bu adam meşhur olmayan, nesebi belirsiz ve evi alçak birisi değildir. O Müsennâ b. Hârîse eş-Şeybânî'dir."³¹⁰

³⁰⁹ed- Dîneverî, 111; Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, 33.

³¹⁰el-Vâkidî, K. Ridde, 126; el-Belâzurî, Fütûh, I, 295; Krş. Türkçeye Çev., 344; İbn A'sem, I, 89 vd.; Wellhausen, Ay.e., 33 vdd.; Fayda, Hâlid b. Velîd, 317 vd.

Bundan sonra Mūsennâ b. Hârise Medine'ye gelerek, Sâsânîler'e karşı mücadele etmek için Halife'den resmi izin istemiştir. Ebû Bekir onun isteğini kabul etmiş ve kendisini Sâsânîler'e karşı mücadele etmekle görevlendirmiştir.³¹¹

Mūsennâ yurduna döndükten sonra, eskisi gibi Sâsânîler'e karşı mücadelesini sürdürmüştü ve bir ara Halife'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu maksatla kardeşi Mes'ûd b. Hârise'ye bir yazı vererek onu Medine'ye göndermiştir.³¹² Ebû Bekir Mūsennâ'nın talebini öğrenince ahabla istişare etmiş ve ona yardıma Hâlid b. Velîd'i göndermeyi kararlaştırmıştır. Halife bu kararını yazılı bir belgeyle, mektubu getiren Mes'ûd'la Mūsennâ'ya bildirmiş ve ona Hâlid b. Velîd'in Irak'a gelmesinden sonra, onunla birleşmesini ve onun emirlerine itaat etmesini bildirmiştir.³¹³

Ebû Bekir'in Mūsennâ'yı görevlendirmesinden sonra, Benû Şeybânlar'dan Mez'ûr b. Adî adında birisi de, Ebû Bekir'e bir mektup yazarak kabilesinin durumu hakkında bilgi vermiş ve bu bölgeyi iyi tanıdığını belirterek, Farslar'a karşı mücadele için kendisinin görevlendirilmesini istemiştir.³¹⁴ Mez'ûr'un bu girişimini haber alan Mūsennâ, Ebû Bekir'e ikinci bir yazı daha göndererek, Halife'ye Mez'ûr hakkında bilgi vermiş ve onun kendisine muhalefet ettiğini bildirmiştir.³¹⁵ Ebû Bekir Mūsennâ'nın uyarısından sonra Mez'ûr'a haber göndererek, Hâlid b. Velîd'i bu

³¹¹ el-Vâkidî, Ay.e., 127; İbn Hubeyş, II, 384; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 384; Hamidullah, el-Vesaik, 371.

³¹² ed-Dîneverî, 111.

³¹³ el-Belâzurî, Fütûh, I, 295; Krş. Türkçeye Çev., 344 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 371.

³¹⁴ Hamidullah, el-Vesaik, 371 vd.

³¹⁵ Ay. e., ay.y.

bölgeye göndermeye karar verdiğini söylemiş ve ona itaat etmesi gerektiğini bildirerek isteğini reddetmiştir.³¹⁶

Ebû Bekir, Benû Hanife'nin isyanını bastırdıktan sonra, Halife'den gelecek emri beklemek üzere Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velîd'e Ebû Said el-Hudrî ile, yazılı bir talimat göndererek kendisini Irak'a gitmek üzere görevlendirdiğini bildirmiş ve cihâdla ilgili bazı nasihatlerde bulunduktan sonra ona şunları yazmıştır: "Ey İbn Velîd! Ben seni Müsennâ b. Hârîse'ye yardımcı olmak üzere Irak'a gitmekle görevlendirmiş bulunuyorum. Farslılar'a karşı yapılan savaşta ona yardımcı olursun. İkinci bir emrim gelinceye kadar gidecek olduğun bölgeden ayrılma. Şimdi Allah'ın yardımıyla hemen yola çık..."³¹⁷

Ebû Bekir Hâlid'e haber gönderdikten sonra, Müsennâ'ya ikinci bir yazı göndererek ona şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Ey Müsennâ! Hâlid'i sana yardıma gönderiyorum. Onu beraberindekilerle güzellikle karşıla. Ona davranışta kusur etme ve onu yücelt. Ayrıca onun hakkını görmezlikten gelme. Emirlik hususunda ona muhalefet etme. Çünkü o, Allah'ın vasıflandırdığı gibidir... Hâlid Irak'a geldiğinde, beraberindeki askerlerin de komutanı odur. Şayet işler ters gider, aksi bir durum olursa komutan o zaman sen olursun."³¹⁸ Halife ayrıca Müsennâ'ya, Mez'ûr b. Adî'nin isteğini reddettiğini, ona da Hâlid'e katılması için talimat gön-

³¹⁶ Ay. e., ay.y.

³¹⁷ el-Vâkidî, K. Ridde, 128 vd.; Beyhakî, IX, 179 vd.; İbn A'sem, I, 91 vdd.; ed-Dîneverî, Ebû Bekir'in bu yazıyı Abdurrahmân Cemîl el-Cumahî ile gönderdiğini bildirmektedir. Bak., 112; Hamidullah, el-Vesaik, 375 vdd.

³¹⁸ el-Vâkidî, K. Ridde, 130.

derdiğini hatırlatmış ve Hâlid Irak topraklarından ayrılırsa kendisinin eskisi gibi görevine devam edeceğini bildirmiştir.³¹⁹

Hâlid b. Velîd Irak'a gelmek üzere Yemâme'den yola çıkarken Fars Meliki Hürmüz'e şöyle bir yazı gönderdiğini görüyoruz: "Müslüman ol kurtul. Ya da kendin ve halkın için cizye ödemeye razı ol. Şayet bu tekliflerden birisini kabul etmezsen, bundan sonra olacıklardan biz sorumlu değiliz ve sizin hayatı sevdiğiniz kadar ölümü arzulayan bir orduyla üzerinize geliyorum."³²⁰

Hâlid Hürmüz'e bu yazıyı gönderdikten sonra, Irak topraklarındaki "Nibâc" denen yere gelerek, Müsennâ b. Hârîse'ye bir yazı göndermiş, kendisiyle birleşmesini bildirmiş ve bu doğrultuda Halife'nin yazılı talimatını aldığını hatırlatmıştır.³²¹ Taberî'nin verdiği bilgiye göre, Ebû Bekir Hâlid'i Irak'a gönderirken ona Irak'ın güneyinde bulunan Übülle'den fetihe başlayıp Hîre'ye gelmesini, Fars halkına iyi muamelede bulunmasını ve onlarla dostane ilişkilerini de sürdürmesini bildirmiştir.³²² Halife ayrıca İyâd b. Ğanem'i de Irak'ın kuzeyinden bu bölgeye göndererek, onun Hâlid ile buluşuncaya kadar yoluna devam etmesini istemiştir.³²³

Hâlid b. Velîd Irak'a gelip Müsennâ ile buluştuktan sonra, bu bölgede Farslılar'la pek çok savaş yapmış ve fethettiği yöre halkıyla çeşitli andlaşmalar imzalamıştır. Fethedilen yerlerden hangisinin önce ya da sonra alındığı ve bu bölgede yapılan savaşlar hakkında kaynaklarda oldukça teferruatlı ve birbirinden farklı bilgiler yer almıştır. Biz konumuzun sınırlarını aşmamak için bu olaylara

³¹⁹ Hamidullah, el-Vesâik, 373.

³²⁰ Hamidullah, el-Vesâik, 378; el-Hudari, I, 277.

³²¹ et-Taberî, Tarih, IV, 3.

³²² et-Taberî, Tarih, IV, 2 vdd; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 384; el-Hudari, I, 276.

³²³ et-Taberî, Tarih, IV, 5.

değınmeden sadece olayların akışına göre fethedilen bölgelerdeki yapılan andlaşmaları tesbit etmeye çalışacağız.

Hâlid b. Velîd'in Irak topraklarında fethettiğı yerler ve yapılan andlaşmalar:

1-Übülle

Hâlid b. Velîd Irak topraklarına geldiğı zaman Nibâc'ta Müsennâ ile buluştuktan sonra, Basra körfezine doğru ilerleyerek, o sırada İran'a akınlar düzenleyen Benû Bekr'den Kutbe (Katade) b. ez-Zührî ile buluşmuş ve Übülle üzerine yürümüştür. Bu bölgenin halkı Kutbe'nin aleyhine Sâsânîler'e yardımcı oluyorlardı. Hâlid burayı fethederek³²⁴ Ma'kil b. Mukarrin'i buranın ganimet ve esirlerini toplamakla görevlendirmiştir.³²⁵

2-Nehrü'l-Mer'e (Mürre)

Hâlid b. Velîd Übülle'den sonra Mer'e (Mürre) ırmağı kenarında bulunan büyük bir kaleyi fethetmiştir. Bu kalenin sahibi olan Nersi kızı Kamûrzâd adlı kadının amcası Nüşecân, yeğeni adına Hâlid ile bir andlaşma yapmıştır. Bu andlaşma hakkında kaynaklarda biraz farklı bilgiler yer almıştır. Bir rivayete göre yıllık 12 bin dirhem cizye ödemeleri şartıyla kendilerine eman verilmiştir.³²⁶ Yâkût'a göre, bu cizye miktarı 10 bin dirhemdir.³²⁷

³²⁴ Yâkût, I, 76 vdd., 430.

³²⁵ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 386.

³²⁶ el-Belâzuri, Fütûh, I, 296; Krş. Türkçeye Çev., 346.

³²⁷ Yâkût, V, 323.

Hâlid b. Velîd bu kaleyi fethettikten sonra, Zendâverd-Dürtâ ve Hürmüzcerd halkını savaşız teslim almış ve kendilerine emân vermiştir.³²⁸

3-Ülleys

Hâlid b. Velîd Irak topraklarına geldiğinde Hîre'ye doğru ilerlerken Fırat nehrinin kenarında bulunan Ülleys yakınına geldiğinde, burada Sâsânî kumandanı Câbân'ın bulunduğunu haber almış ve onun üzerine Müsennâ b. Hârîse'yi göndermiştir. Müsennâ'nın Câbân'ı mağlup etmesinden sonra Ülleys halkıyla şu andlaşma imzalanmıştır:

1-Ülleys halkı İranlılar'a karşı müslümanların ajanlığını yapacaklardır.

2-Onlar (Ülleys halkı) ihtiyaç halinde müslümanlara yol göstericilik (klavuzluk) yapacaklar ve müslümanlara yardımcı olacaklardır.³²⁹

Ebû Yûsuf Ülleys halkıyla andlaşma yapıldığını söylemesine rağmen andlaşma metnine eserinde yer vermemiştir. Onun verdiği bilgide, Ülleys halkıyla cizye ödemeleri şartıyla andlaşma yapıldığı bildirilmektedir.³³⁰

Ülleys halkıyla yapılan andlaşma hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almıştır. İbn Sa'dın verdiği bilgiye göre, Hâlid b. Velîd Aynu't-Temr'den sonra buraya gelmiş ve Hanî b. Câbir et-Taî ile Ülleys halkı adına yıllık ikibin dirhem vergi ödemek üzere andlaşma yapmıştır.³³¹ Hâlid b. Velîd yöre halkıyla yapılan savaştan sonra, alınan esirlerden, kendisine karşı olmayanların cezalandırılma-

³²⁸ el-Belâzurî, Fütûh, I, 297; Krş. Türkçeye Çev., 346.

³²⁹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 297.

³³⁰ Ebû Yûsuf, 153.

³³¹ İbn Sa'd, VII, 397.

masını emretmiştir.³³² Hâlid buradan aldığı esirler ve ganimetlerin beşte birini, İcl Oğulları'ndan Cendel adındaki biriyle Medine'ye göndermiştir. Hâlid ayrıca, Ülleys'in durumu ve burada karşılaştığı zorluklar hakkında da Halife'ye bilgi vermiştir.³³³

Ülleys halkının yukarıda yapılan andlaşma şartlarına bağlı kaldıklarını görüyoruz. Ebû Yûsufun verdiği bilgiye göre, Hz. Ömer zamanında başkomutan olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh onların yurduna geldiğinde onu kabul etmişler ve ona düşmana ait bazı önemli bilgileri vermişlerdir.³³⁴

4-Hîre

Kûfe'nin üç mil güneyinde yer alan Hîre şehri, stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olup, Sâsânî İmparatorluğu'nun önemli bir üssü konumundaydı. Burada Ğassân, Temîm, Tayy ve Tenûh gibi Arap kabileleri ikamet ediyordu.³³⁵

Hîre şehri, İslâm Devleti'ne bağlanmadan önce, İran'ın sömürgesi altında bulunuyordu. Sâsânîler buradaki eski Lahmî Krallığını lağvetmişlerdi. İran İmparatoru Perviz, Hîre'deki valisi Nûmân b. Münzir'den kızını Medain'e göndermesini istemiştir. Bu istek Münzir tarafından reddedilince, İmparator onu görevden alıp yerine, Tayy kabilesinden İyâs b. Kabîse'yi atamıştır.³³⁶ İran İmparatoru'nun Nûmân'ın kızını kendisine göndermesi gibi çirkin bir teklifte bulunması ve bu isteğinin reddedilmesi üzerine, Hîre halkının Farslılar'a karşı hoşnutsuzluğu had

³³² et-Taberî, Tarih, IV, 10.

³³³ et-Taberî, Tarih, IV, 11.

³³⁴ Ebû Yûsuf, 30.

³³⁵ Ebû Ubeyd, 35; Yâkût, II, 328.

³³⁶ et-Taberî, Tarih, IV, 3; Fayda, Hâlid b. Velîd, 315 vd.

safhaya ulaşmış durumdaydı. Hâlid b. Velîd Hîre'ye yaklaştığında, onlara elçi vasıtasıyla bir yazı göndermiş ve halkı önce İslâm'a, bunu kabul etmezlerse cizye vermeye davet etmiştir. Şayet bu istekleri reddedilirse kendileriyle savaşıacağını bildirmiştir.³³⁷

Hîreliler bu haberi aldıklarında, ileri gelenlerini bir araya toplayarak bir durum değerlendirmesi yapmışlar ve İyâs b. Kabîse başkanlığında bir heyeti Hâlid'in yanına gönderme konusunda fikir birliğine varmışlardır.³³⁸

Hîre'li temsilciler Hâlid b. Velîd ile görüştüktan sonra, kendi aralarında tekrar bir değerlendirme yapmışlar ve Hâlid'in yanına gelerek, ona savaşmak istemediklerini, İslâm' da kabul etmeyeceklerini belirterek, cizye ödemeye razı olduklarını açıklamışlardır.³³⁹ Bunun üzerine Hîre ahalisiyle aşağıdaki andlaşma imzalanmıştır.

Bu andlaşmanın şartlarına geçmeden önce şunu hatırlatalım ki, Hîre halkının ödemeyi kabul ettikleri cizye miktarı hakkında kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler yer almıştır. Belâzurî'nin verdiği rakamlara göre takdir edilen cizye 100 bin veya 80 bin dirhemdir.³⁴⁰ Taberî Seyf'in rivayetine dayanarak 190 bin dirhemden bahsetmektedir.³⁴¹ Ya'kûbî ise bu oranları 70 bin ile 100 bin dirhem olarak

³³⁷ el-Bustî, 446.

³³⁸ et-Taberî, Tarih, IV, 3 vdd.; Ebû Yûsuf bu görüşmeleri biraz daha farklı anlatmaktadır. Ona göre, Hâlid Hîre'ye geldiğinde halk saraylara kapanmıştır. Hâlid dışarı çıkmaları için yüksek rütbeli bir subayı onlara göndermiştir. Elçi Hîreliler'e varınca, can güvenliklerinin garanti edilmesi koşuluyla, Hâlid ile görüşebileceklerini belirtmişlerdir. Bu isteklerinin yerine getirileceğine dair teminat verilmesi üzerine, yaşlı bir zat olan Abdülmesîh b. Hayyân b. Bukeyle ile İyâs b. Kabîse görüşmelerde bulunmak üzere Hâlid'in yanına gelmişlerdir. Bak. Ebû Yûsuf, 154 vd.

³³⁹ Ebû Yûsuf, 154 vd.

³⁴⁰ el-Belâzurî, Fütûh, I, 296 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 347.

³⁴¹ et-Taberî, Tarih, IV, 14; İbnü'l-Esîr bu rakamın 290 bin dirhem olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu belirtiyor. Bak. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 360.

zikretmektedir.³⁴² Aynı şekilde İbn Sa'd da 100 bin dirhemden bahsetmiştir.³⁴³ Bu oranların bir araya toplanmasının zorluğuna dikkat çeken M. Fayda, 100 bin dirhemini tercih edilebileceğini söylemektedir.³⁴⁴

Hîre halkıyla yapılan andlaşmanın biraz farklılıklarla kaynaklarda yer aldığını görüyoruz. Biz bunlar arasında andlaşmaya en geniş şekliyle yer veren Ebû Yûsuf'un verdiği malumatı tercih etmeyi uygun gördük. Buna göre cizye dışında, yapılan andlaşmada şu hükümler yer almıştır.³⁴⁵

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Bu Hâlid b. Velîd tarafından Hîre halkına verilen ahidnâmedir.

1-Hîreliiler andlaşma şartlarına muhalefet etmeyecekler.

2-Müslümanların aleyhine herhangi bir kâfire yardımcı olmayacaklardır.

3-Müslümanların gizli noktalarını ve askerî sırlarını düşmana ifşa etmeyecekler.

4-Bu şartlara uymadıkları takdirde en şiddetli cezaya çarptırılacaklar ve kendilerinden Allâh ve Rasûl'ünün zimmeti (güvencesi) kaldırılacaktır.

5-Ahidlerini tutup cizyelerini öderlerse, kendilerine tanınan zimmîlik statüleri devam edecektir. İç ve dış saldırılara karşı onların canları, malları ve namusları bizim teminatımız altındadır.

³⁴² el-Ya'kûbî, II, 131.

³⁴³ İbn Sa'd, VII, 396; Geniş bilgi için bak., Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, 126 vd.

³⁴⁴ Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, 127.

³⁴⁵ Ebû Yûsuf, 155 vd.; et-Taberî, Tarih, IV, 14; Kandehevi, I, 208 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 379 vdd.; el-Hudarî, I, 279; Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, 128 vd.

6-Onların ahid ve zimmeti devam ederken, Allâh bizlere fethi nasip eder, bizleri zaferle ödüllendirirse, bu hususta onların ahid ve zimmetleri sürdürülecektir.

7-Biz onlara karşı vazifemizi yapmakla yükümlü olduğumuz gibi, onlar da bize karşı taahhütte bulundukları vazifelerini yerine getirmekle yükümlüdürler.

8-Hastalık, sağlık veya herhangi bir musibet dolayısıyla, çalışmaktan aciz düşüp, kendi dindaşlarına yardıma muhtaç durumda olanların cizyeleri düşürülecektir. Medine veya İslâm Devleti'nin sınırları içinde herhangi bir yerde ikamet ettikleri sürece, kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerine hazineden (Beytü'l-Mâl) yardım yapılacaktır. Ancak İslâm Devleti'nin sınırları dışında ikamet edenler bu haktan mahrum kalacaklardır.³⁴⁶

9-Onların kölelerinden birisi müslüman olduğu takdirde, bu köle müslüman pazarlarında en yüksek fiyatla satılabilecek ve değeri sahibine ödenecektir.

10-Harp elbisesi hariç müslümanlara benzememek üzere, her türlü elbiseyi giymekte serbesttirler. Onlardan herhangi birinin üzerinde harp elbisesi görülür ve kendisine bunun sebebi sorulduğunda, geçerli bir gerekçe gösterirse serbest bırakılır. Aksi halde cezalandırılır.

³⁴⁶ et-Taberî'de yer alan Seyf b. Ömer'in rivayetine göre, papazların da cizye ödeyecekleri şartı konulmuştur. Ancak, onlardan dünyadan el-etek çekip kendilerini ibadete adayanlardan cizye alınmayacağı hükmü yer almaktadır. Bak. et-Taberî, Tarih, IV, 14.

11-Onlar cizyelerini bizzat kendileri toplayıp kendi memurları vasıtasıyla Beytül-Mâl'e teslim edeceklerdir.

12-Vergilerini toplama hususunda müslümanlardan yardım isterlerse, kendilerine yardım gönderilecek ve yapılacak masraflar hazineden karşılanacaktır."

Bu andlaşma 12/634 yılında imzalanmıştır.³⁴⁷

Hâlid b. Velîd, Hîre'yi teslim alıp andlaşmayı imzaladıktan sonra, zafer müjdesini devlet başkanına yazılı bir beyanatta açıklamıştır. Hâlid'in Halife'ye gönderdiği bu yazıda dikkatimizi çeken önemli noktaların olduğunu görüyoruz.

Hâlid, bu yazısında öncelikle Hîre'yi hangi şartlar altında fethettiğini, fetih-ten önce İslâmi kaidelere uyarak onları önce dine, bunu kabul etmezlerse cizye vermeye davet ettiğini, bu ikisini de reddederlerse, kendilerine savaş ilân edeceğini Hîre ahalisine bildirdiğini belirtmiştir.

Hâlid'in gönderdiği yazıda bir başka açıklama ise oldukça dikkat çekmektedir. Buna göre Hâlid, devlet başkanına şu beyanatta bulunuyor: "Erkek nüfusun oranını saydım. Onların nüfusu 7 bindir. Bunlar arasında bin kişinin aciz (cizye ödeyemeyecek) durumda olduğunu gördüm. Bu bin kişiyi, cizye vermekle yükümlü olanların sayısından çıkardım ve onları cizye ödemekten muaf tuttum. Geriye altı bin kişi kaldı. Bu altı bin kişiyle yıllık 60 bin dirhem cizye ödemeleri şartıyla andlaşma imzaladım."³⁴⁸

³⁴⁷ el-Belâzurî, Fütûh, I, 296; Krş. Türkçeye Çev., 348.

³⁴⁸ el-Belâzurî, Fütûh, I, 296; Ebû Yûsuf, 155.

Hâlid'in Halife'ye gönderdiği bu açıklama, Hz. Ebû Bekir zamanındaki gayri müslimlerin sosyal güvenliklerine ne derece önem verildiğini ve onlara hangi esaslara göre muamele edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Irak ve Suriye bölgesindeki halkın İslâm Devleti'ne kolaylıkla tabi olmayı kabul etmesinde şüphesiz bu uygulamaların önemli bir payı olmuştur.

Aynı şekilde andlaşmanın 8. maddesindeki hüküm de, gayri müslimlere her türlü sosyal güvenliklerinin sağlandığını ortaya koymaktadır. Onlara bu şekilde yaklaşan müslümanlar, bu toplulukların kısa zamanda İslâm'ı ve İslâm Devleti'nin idaresini kolaylıkla kabullenmelerini sağlamışlardır.

Hâlid b. Velîd bu açıklamalarını içeren yazısını ve ayrıca Hîre halkının Halife'ye takdim edilmek üzere verdikleri hediyeleri, Umeyr b. Sa'd ile Medine'ye göndermiştir. Buradan alınan cizyelerin, Irak bölgesinden gelen ilk cizye olduğu da söylenmektedir.³⁴⁹ Hâlid'in gönderdiği elçi, kendisine veren yazıyı ve hediyeleri Halife'ye takdim ettiğinde, Ebû Bekir kendisine verilen bu hediyelerin tutarını, Hîre halkının ödeyeceği cizyeden düşürülmesini istemiş ve bu konuda Hâlid'e yazılı bir talimat göndermiştir. Halife Hâlid'e gönderdiği yazıda, bu hediyeleri düştükten sonra, aldığı ganimetlerle orduyu güçlendirmesini de istemiştir.³⁵⁰

Hâlid andlaşma imzaladıktan sonra bir süre burada kalmış ve andlaşma gereği vergileri toplamak üzere etrafa vergi memurları göndermiştir.³⁵¹ Daha sonra-

³⁴⁹ Ebû Yûsuf, 59; et-Taberî gönderilen şahsın Uzeyl el-Kahili olduğunu bildirmektedir. Bak., et-Taberî, Tarih, IV, 13.

³⁵⁰ et-Taberî, Tarih, IV, 13; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 360.

³⁵¹ et-Taberî, Tarih, IV, 18.

ları Cerîr b. Abdullâh'ın bu bölgede vergi topladığını ve Hîre halkının vergilerini ödediklerine dair kendilerine yazılı bir belge verdiğini görüyoruz.³⁵²

Hâlid b. Velîd Arap yarımadasındaki Sâsânîler'in önemli bir üssü olan Hîre'yi sulh yoluyla fethettikten sonra, burası hem Ebû Bekir döneminde hem de bu dönemden sonra müslümanların önemli bir üssü durumuna gelmiştir. Hîre fethedildikten sonra, Hâlid bir süre burada kalmış ve Sâsânîler'in başşehri olan Medain'deki toprak sahiplerine (merzubanlar) ve hudud muhafızlarına şöyle bir yazı göndermiştir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Hâlid b. Velîd'den Rüstem, Mihzân ve Acem Reislerine,

Selâm hidayete erenlere olsun. Ben, sizinle birlikte tek olan Allah'a hamd ederim. Muhammed onun kulu ve elçisidir. Çalışmalarınızı dağıtan, topluluğunuzu parçalayan, sözlerinizle sizi ihtilafa düşüren, kuvvetinizi zayıflatan, mülk ve hakimiyetinizi elinizden alan Allah'a hamd olsun.

Bu yazım size ulaşınca bana rehineler gönderiniz. Benim himayeye riayet eden birisi olduğuma güveniniz. Cizyelerinizi toplayıp bana gönderiniz. Eğer dediklerimi yapmazsanız, eşi ve benzeri olmayan Allah'ın hakkı için, öyle bir ordu ile üzerinize geliyorum ki, onlar sizin hayatı sevdiğiniz kadar ölümü arzulamaktadırlar."³⁵³

³⁵² el-Belâzurî, Fütûh, I, 299; Krş. Türkçeye Çev., 350.

³⁵³ Yukarıdaki yazı Ebû Yûsufun rivayetinden alınmıştır. Kaynaklarda bu yazıyla ilgili bazı farklılıklar yer almaktadır. Bak., el-Vâkidî, K. Ridde, 134; Ebû Ubeyd, 42; İbn Abdî Rabbih, I, 129 vd.; et-Taberî, Tarih, IV, 4, 18; Ebû Yûsuf, 156 vd.; Kandehevi, I, 203 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 383 vdd.

5-Bânikyâ ve Bârusmâ Köyleri

Hâlid b. Velîd Hîre'yi fethettikten sonra bir süre burada kalarak etrafa çeşitli birlikler gönderip bazı baskınlar yapmıştır. Ebû Yûsuf'un verdiği bilgiye göre, Hâlid, Kisra'nın içinde büyük bir cephanesinin bulunduğu bir kale olan Bânikyâ'ya gelmiştir. Hâlid kaleyi fethedip bazı esirler alınca, halk barış istemek zorunda kalmış ve Hanî b. Câbir et-Taî Hâlid'e gelerek andlaşma imzalamıştır.³⁵⁴

İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre ise, Hâlid Hîre'yi fethettikten sonra bir süre burada kalmıştır. Hîre'nin fethedildiğini gören Dihkânlar, Hâlid'e gelerek andlaşma yapmak istemişlerdir. Bu Dihkanlar'dan bazıları, Fırat Dihkan'ı Siryâ ile, Nastunâ ve Salubâ b. Nastunâ'dır. Bunlar Hâlid'e gelerek onunla andlaşma yapmışlardır.³⁵⁵

Bânikyâ ve Bârusmâ ile yapılan andlaşma:

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Bu Hâlid b. Velîd'in Salubâ b. Nastunâ ve halkı için verdiği ahidnâmedir.

1-Bânikyâ ve Bârusmâ halkından ödeme gücünde olanlar yıllık 10 bin dirhem cizye ödeyeceklerdir.

2-Her mükellef kendi gücü oranında vergi ödemekle yükümlüdür.

3-Sen (Salubâ) halkının başkanı sıfatıyla ve onların onayını alarak, bu andlaşmayı imzalamış bulunuyorsun. Ben ve beraberimdeki müslümanlar da bunu kabul ettik. Senin ve kavminin rızasıyla bu andlaşma gerçekleşmiştir.

³⁵⁴ Ebû Yûsuf, 157.

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 392 vd.

4-Sen ve halkın bundan böyle güvencedesiniz. Müslümanlar bu sorumluluğu üzerlerine almışlardır.

5-Andlaşmada şart koşulan kaidelere uyup vergilerinizi ödediğiniz sürece, bizler taahhüdümüze bağlı kalırız. Aksi halde sizi korumakla mükellef değiliz.

6-Andlaşmanın doğruluğuna Hişâm b Velîd, Ka'ka' b. Amr, Beşîr b. Abdullâh ve Hanzala b. Rebî' şahitlik etmişlerdir."³⁵⁶

Tarih, H.12.

Yukarıdaki andlaşmadan evvel Salûbâ'nın oğlu İbn Salûbâ ile bundan önce bir andlaşmanın daha yapıldığını görüyoruz. Buna göre Hâlid b. Velîd Hîre'yi fethettikten sonra, Cerîr b. Abdullâh'ı Bânikyâ halkına göndermiştir. Cerîr'i Barbâs (Busbuhra) b. Salûbâ karşılamıştır. İbn Salûbâ Cerîr'e barış teklifinde bulunmuştur. Cerîr onun teklifini kabul ederek İbn Salûbâ ile bin dirhem ve bir de Taylesan'a (boyun atkısı) andlaşma imzalamıştır.³⁵⁷ Hamidullah İbn Salûbâ'nın yaptığı bu andlaşmayı, babasının yukarıdaki şekliyle yenilediğini söylemektedir.³⁵⁸

Kaynaklarda İbn Salûbâ ile yapılan bir başka andlaşmadan daha bahsedilmektedir. Bu andlaşmada da yukarıdakine benzer hükümlerin yer aldığını görüyoruz.³⁵⁹

³⁵⁶ et-Taberî, Tarih, IV, 16; el-Hudari, I, 280; Hamidullah, el-Vesaik, 383.

³⁵⁷ el-Belâzurî, Fütûh, I, 299; Krş. Türkçeye Çev. 350; Hamidullah, el-Vesaik, 381 vd.

³⁵⁸ Hamidullah, el-Vesaik, 382.

³⁵⁹ Bak. et-Taberî, Tarih, IV, 3; Hamidullah, el-Vesaik, 382; Fayda, Hâlid b. Velîd, 343.

İbnü'l-Esir, Bânikyâ ve Barusmâ halklarıyla yapılan andlaşmaya, Ülleys halkıyla yapılan andlaşmayı da eklemektedir. Onun naklettiği andlaşmada şöyle bir hüküm yer almıştır: "Kisra'nın payı dışında bu halklar 10 bin dirhem ödeyeceklerdir. Kisra'nın payı ise adam başı dört dirhem olacaktır."³⁶⁰

Yukarıdaki andlaşmalara benzer hükümleri içeren bir başka andlaşmanın da Behkubâz halkıyla yapıldığı bildirilmektedir.³⁶¹

6-Anbâr

Bugünkü Bağdâd'a 70 kilometre uzaklıkta, yanbaşında Fırat'ı Dicle'ye bağlayan iki büyük kanalın geçtiği Anbâr şehri, Sâsânîler'in önemli bir silah ve erzak merkeziydi.³⁶²

Hâlid b. Velîd burayı fethetmek üzere harekete geçmişti. O sırada Anbâr şehrinin sahibi Şirzâd idi. O, Hâlid'in kabul etmeyeceği bazı şartları öne sürerek andlaşma teklifinde bulunmuşsa da, Hâlid onun gönderdiği elçileri geri yollayarak, Şirzâd'ın teklifini reddetmiştir. Daha sonra Hâlid şehre yaklaşınca, Şirzâd, Hâlid'in öne sürdüğü şartları kabul edeceğini bildirmiş ve sığındığı kaleyi boşaltıp hiç bir eşya almamak şartıyla şehri terk etmesine müsaade edilmiştir. Şirzâd'ın ayrılmasından sonra müslümanlar kaleyi teslim almış ve buraya yerleşmişlerdir.³⁶³

Yâkût'a göre Hâlid b. Velîd Anbâr halkıyla her yıl bin dirhem ve bin aba karşılığında anlaşmıştır.³⁶⁴

³⁶⁰ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 384.

³⁶¹ Hamidullah, el-Vesaik, 388.

³⁶² et-Taberî, Tarih, IV, 20; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 394.

³⁶³ et-Taberî, Tarih, IV, 20; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 394.

³⁶⁴ Yâkût, I, 258.

7-Aynu't-Temr

Hâlid Anbâr'da işini bitirdikten sonra, Zibrikân b. Bedr'i burada bırakarak, kendisi Aynu't-Temr üzerine yürümüştür. Hâlid şehre geldiğinde kaleye sığınan halkı kuşatmış ve neticede halk emân dilemek zorunda kalmıştır.³⁶⁵

Hâlid onların şartsız teslim olmaları üzerine bölge halkıyla bir andlaşma yapmış, fakat bu andlaşma metni kaynaklarda yer almamıştır. Ebû Yûsuf'un verdiği bilgiye göre, Hâlid onlarla Hîre ve Ülleys halkıyla yaptığı andlaşmanın aynı-sını imzalamıştır.³⁶⁶ Belâzuri'de yer alan bir malumatta da, Aynu't-Temr halkıyla yapılan andlaşma hükümleri arasında cizye ödemeleri ve topraklarında serbestçe ticaret yapabilmelerine dair hükümlerin bulunduğunu görmekteyiz.³⁶⁷ Hâlid b. Velîd bu bölgeden aldığı esirler ve ganimetlerin beşte birini Hz. Ebû Bekir'e göndermiştir.³⁶⁸

Aynu't-Temr halkıyla andlaşma imzalanmasından sonra bu bölgede yaşayan Kelvazî halkı da barış yapmak için Hâlid'e elçiler göndermişler ve barış tekliflerini bildirmişlerdir. Hâlid Kelvazî halkıyla ve buna benzer bölgedeki diğer topluluklarla andlaşmalar imzalamıştır.³⁶⁹

Hâlid b. Velîd, Hîre ve Aynu't-Temr halkıyla yaptığı andlaşmaları onaylamak üzere Halife'ye göndermiş ve Ebû Bekir de bunları tasdik etmiştir.³⁷⁰

³⁶⁵ el-Belâzuri, Fütûh, I, 302; Karş. Türkçeye Çev., 353; et-Taberî, Tarih, IV, 21; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 394 vd.

³⁶⁶ Ebû Yûsuf, 157.

³⁶⁷ el-Belâzuri, Fütûh, I, 304; Karş. Türkçeye Çev., 355.

³⁶⁸ et-Taberî, Tarih, IV, 22.

³⁶⁹ et-Taberî, Tarih, IV, 21.

³⁷⁰ el-Belâzuri, Fütûh, I, 303; Karş. Türkçeye Çev., 355.

Yukarıda fethedilen yerlerin dışında Irak topraklarında pek çok yerlerin alındığını ve büyük savaşların yapıldığını görüyoruz. Fakat bunlar konumuzun dışında olduğundan, biz sadece fethedilen bölge halkıyla yapılan andlaşmaları dikkate alarak, bunları ortaya çıkarmaya çalıştık. Hâlid b. Velîd Irak topraklarındaki mücadelesini sürdürürken Aynu't-Temr'i fethettiği sırada Halife'den gelen bir yazıyla Şam'a gitmek üzere görevlendirilmiştir. Dolayısıyla Aynü't-Temr Hâlid'in Irak topraklarında fethettiği son yerleşim birimi olmuştur.³⁷¹

Hâlid bu bölgeden ayrıldıktan sonra, Müsennâ'nın onun bıraktığı yerden mücadeleyi devralarak sürdürdüğünü görüyoruz. Hâlid'in ayrılmasından sonra Farslar'ın hükümdarı olan Şehrebâz Müsennâ'ya bir yazı göndererek şunları söylemektedir: "Sana karşı Sâsânîler'in en yırtıcılarından bir ordu gönderiyorum. Bunlar ancak tavuk ve domuz çobanlarıdır. Sana karşı bu askerlerle savaşacağım."³⁷²

Müsennâ Fars hükümdarından aldığı mektup üzerine ona şu cevabi yazıyı göndermiştir: "Sen iki şahsiyetten birisin. Ya zalimsin ki, bu senin için kötü bizim için ise iyi olanıdır; ya da yalancısın. Unutma ki, Allâh katında en çok ceza-ya çarptırılacaklar, yalancı hükümdarlar olacaktır.

Bize göre siz bu çobanları zaruret dolayısıyla göndermişsiniz. Sizi tavuk ve domuz çobanları göndermeye zorlayan Allah'a hamdolsun."³⁷³ Fars halkı

³⁷¹ Fayda, Hâlid b. Velîd, 345; Hâlid b. Velîd'in Irak topraklarındaki mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bak., et-Taberî, Tarih, IV, 3 vdd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, I, 360 vdd. Ayrıca bak. Fayda, Ay.e., 310 vdd.; Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, 33 vdd.

³⁷² et-Taberî, Tarih, IV, 42; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 415.

³⁷³ et-Taberî, Tarih, ay.y.

Müsennâ'nın bu mektubunu haber alınca, paniğe kapılmışlar ve Şehrebâz'a davranışından dolayı tepki göstermişlerdir.³⁷⁴

İ- BİZANS İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER ve SURİYE TOPRAKLARINDA FETHEDİLEN YERLERLE YAPILAN ANDLAŞMALAR

Hız. Ebû Bekir zamanındaki Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerin, onun hilafetinin ilk günlerinden itibaren başladığını, bu ilişkilerin genelde Suriye ve çevresinde odaklandığını görüyoruz. Dönemin iki güçlü imparatorluğundan biri olan Bizans ile münasebetler, Hız. Peygamber zamanında olduğu gibi, Hız. Ebû Bekir'in hilafeti boyunca da sürekli mücadele içinde geçmiş ve bu mücadeleler bir anlamda Hız. Peygamber zamanındaki anlaşmazlıkların devamı niteliğini taşımıştır.

Bilindiği gibi, Hız. Peygamber Bizans İmparatoru'na İslâm'a davet için bir yazı göndermiş; fakat Rasûlüllâh'ın elçisi Suriye topraklarına geldiği zaman, burada Bizans'a bağlı emirlik olan Ğassâniler tarafından öldürülmüştür. Rasûlüllâh'ın, katilleri Bizans Devleti'nden iade istemi reddedilince, ardından Mûte Savaşı çıkmıştır. Hız. Peygamber bu savaşta öldürülen kumandanı Zeyd b. Hârise'nin öcünü almak için, vefatından hemen önce Zeyd'in oğlu Üsâme'yi bu bölgeye göndermek üzere hazırlıklar yaparken vefat etmiştir.³⁷⁵

Hız. Peygamber'den sonra Hız. Ebû Bekir başkan seçildiğinde, yukarıda da görüldüğü gibi Bizans İmparatorluğu ile fiili mücadele devam ediyordu. Hız. Ebû

³⁷⁴ et-Taberî, Tarih, IV, 42.

³⁷⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1019; Hitti, 147; Krş. Türkçeye Çev., I, 223 vd.

Bekir devlet başkanı olduktan sonra, her türlü engelleme ve riski göze alarak Rasûlüllâh'ın bu isteğini yerine getirme konusunda kararlı davranmış ve Üsâme'yi onun hazırladığı şekilde, Suriye'ye doğru göndermiştir. Yeni devlet başkanının bu girişimi, onun uluslararası alanda ilk siyâsî diplomatik girişimi olarak değerlendirilebileceğini daha önce de ifade etmiştik.

Hz. Ebû Bekir, iç isyanları bastırıp Arap Yarımadası'ndaki denetimi sağladıktan sonra, Suriye'ye ordu gönderme işi gündeme gelmiştir. Wellhausen, bu bölgeye ordu gönderme fikrinin önceden varolmadığını, fakat Hâlid b. Velîd'in Irak topraklarındaki başarılı mücadelelerinden sonra, böyle bir kanaatin ortaya çıktığını söyleyerek, bu bölgeye ordu gönderilmesini iki sebebe bağlamaktadır. Bunlardan birincisi maddî, yani toprak ve ganimet kazanma fikri, ikincisi de müslümanların cihâd anlayışıdır.³⁷⁶ Yukarıdaki birinci görüşü aynı şekilde P.K. Hitti de savunmaktadır ve bu görüşünü Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye ordu gönderirken ganimetlerin bol olmasından söz etmesiyle delillendirmeye çalışmaktadır.³⁷⁷

Bu bölgeye ordu gönderilmesini sadece maddî sebeplere dayandırmak kanaatimizce, doğru bir karar değildir. Suriye'ye ordu gönderilmesinde maddî sebeplerden ziyade, manevî yönün, bir başka deyişle müslümanların cihâd anlayışının daha çok etkili olduğunu düşünüyoruz. Bunun yanında Rasûlüllâh'ın başlattığı politikayı devam ettirmenin de bunda önemli bir etken olduğu, inkâr edilemez bir gerçektir. Zira Ebû Bekir'in bütün uygulamalarının Hz. Peygamber zamanındaki bir devamı niteliği taşıdığını biliyoruz.

³⁷⁶ Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, 46 vd.

³⁷⁷ Hitti, 144; Krş. Türkçeye Çev., I, 219.

Bunların yanında Bizans ile fiili olarak mücadeleye girme fikrinin Hâlid b. Velîd'in Irak'taki başarıları sonucu değil, bu fikrin, Hâlid'in Yemâme'den Irak'a gönderilirken müslümanlar arasında varolduğunu görüyoruz. Nitekim Ebû Bekir, Hâlid'i Yemâme'den Irak'a gönderirken, ona yazdığı mektupta, önce Irak'a, ardından da Suriye'ye gideceğini bildirmiştir.³⁷⁸ Dolayısıyla Suriye'ye ordu gönderme fikri öteden beri müslümanların gündeminde olduğunu, Hâlid'in de Benû Hanife gibi İslâm Devleti'ni tehdit edebilecek büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmasından sonra, bu bölgeye gönderilmek istendiğini, ancak Müsennâ b. Hârîse'nin yardım talep etmesi üzerine, bundan geçici bir süre için vazgeçilip, Hâlid'in Irak'a gönderildiğini ve buradaki görevini tamamladıktan sonra, asıl görev yeri olan Suriye bölgesine sevk edildiğini görüyoruz. Bu gelişmelere baktığımızda, Suriye'ye ordu gönderme fikrinin daha sonra ortaya çıktığı yönündeki görüşün fazla tutarlı olmadığını söyleyebiliriz.

Bütün bunların yanında ayrıca değinmek istediğimiz bir başka husus da şudur: Bizans Devleti'yle fiili mücadele Hz. Peygamber'le birlikte başlayıp, yukarıda da değindiğimiz gibi Ebû Bekir'in ilk günlerinden itibaren devam etmektedir. Dolayısıyla, müslümanların bu bölgeye karşı kayıtsız kalmaları hayli uzak bir ihtimal gözükmemektedir. Yine Bizans'ın İslâm Devleti'nin kuzey-doğu sınırında hala büyük bir güç ve tehdit unsuru olması, başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere diğer müslümanların dikkatlerini bu bölgeye yönlendirmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden tıpkı başlangıçta Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, Hz. Ebû Bekir de bu böl-

³⁷⁸ Hamidullah, el-Vesaik, 373.

geden gelebilecek tehlikeleri dikkate alarak, devletin doğu sınırını güvenlik altına almayı amaçlamıştır.

Suriye bölgesine ordu gönderme fikri gündeme gelince, Hz. Ebû Bekir her önemli işte olduğu gibi, sahabelerin önde gelen isimlerinden Hz. Ömer, Hz. Os-mân, Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdurrahmân b. Avf gibi şahıslarla bir araya gelerek durum değerlendirmesinde bulunmuş ve uzun müzakerelerden sonra, or-dunun gönderilmesine karar verilmiştir.³⁷⁹ Ordunun gönderilmesi kesinleşince, Halife, münâdisi Bilâl'i çağırarak, kararı halka duyurmasını istemiş ve halkı cihâda davet etmiştir.³⁸⁰

Bu önemli kararlardan sonra Ebû Bekir, Mekke, Tâif, Yemen gibi Arabis-tan'ın değişik bölgelerine elçiler göndererek, bu bölgelerde yaşayan müslümanların İslâm Ordusu'na katılmasını istemiştir. Halife bir yandan devletin resmi temsilcilerini göndererek orduyu hazırlarken öte yandan değişik bölgelerde bulunan önemli komutanlara da haberler göndererek, onları Medine'ye çağırmış-tır.³⁸¹

Ebû Bekir, Suriye bölgesine ordu göndermek için hazırlıklar yaparken, Enes b. Mâlik'e resmi bir yazı vererek, Yemen halkını cihâda davet etmek için onu bu bölgeye göndermiştir.³⁸²

³⁷⁹ el-Ya'kûbî, II, 133; İbn Asâkir, I, 127 vdd.; İbn Hubeys, I, 143 vdd.; Kandehevi, I, 448; Safvet, I, 190 vdd.

³⁸⁰ İbn Asâkir, I, 129; Kandehevi, ay.y.

³⁸¹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 128; Krş. Türkçeye Çev., 156; Zeydan, I, 216.

³⁸² İbn Hubeys, I, 148 vd.

Halife aynı maksatla, Abdullâh b. Huzeyfe vasıtasıyla Mekke ahalisine bir yazı göndermiş ve onları cihâda davet etmiştir. Ebû Bekir bu yazısında, önce, cihâdın faziletinden ve onun gerekliliğinden bahsetmiş, buna Kur'an'dan ayetleri delil getirmiştir. Daha sonra, Mekke halkının Hz. Peygamber'i doğrulayan ilk insanlar olduğunu, dolayısıyla bu davete ilk önce onların katılması gerektiğini vurgulamış, cihâdın mükafatının cennet olduğunu hatırlatmış ve bu davete iştirak edenlerin en hayırlı bir iş yapacaklarını belirtmiştir. Yazıyı bitirdikten sonra onu mühürleyerek Abdullâh ile Mekkeliler'e göndermiştir.³⁸³

Ebû Bekir'in Arabistan'ın çeşitli yerlerine gönderdiği cihâda davet mektupları olumlu netice vermiş ve değişik bölgelerden pek çok kişi orduya katılmak üzere Medine'ye gelmiştir. Bu durum Halife'yi ziyadesiyle memnun etmiş ve toplanan askerleri birliklere ayırarak Suriye'nin değişik bölgelerine göndermek üzere, tayin ettiği komutanlar vasıtasıyla sevk etmiştir.³⁸⁴ Bu maksatla Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hıms'a, Şurahbîl b. Hasene, Ürdün'e, Amr b. el-As, Filistin'e ve Yezîd b. Ebî Süfyân, Dımaşk'a gönderilmiştir. Görevlendirilen bu kişiler aynı zamanda gittikleri bölgelerin hem komutanı hem de idarecileriydiler.³⁸⁵ Bu durum bizlere askerî idare ile sivil idarenin henüz birbirinden ayrılmadığını göstermektedir.

Ebû Bekir yukarıdaki komutanlardan başka, Hâlid b. Said'i de bu bölgeye göndermiş, fakat daha sonra Hz. Ömer'in uyarısıyla onu azlederek, yerine Yezîd b.

³⁸³ el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, 7.

³⁸⁴ el-Vâkidî, Fütûhu's-Şam, 3; et-Taberî, Tarih, IV, 39; el-Ya'kûbî, II, 133.

³⁸⁵ el-Belâzurî, Fütûh, I, 128; Krş. Türkçeye Çev., 156; et-Taberî, Tarih, IV, 32; Ebû Yûsuf, 42 vd., el-Hudari, I, 285; Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, 48; Zeydan, I, 193; Ahmed, *Dirâset fi Tarihi'l-Arab*, İskenderiye, 1982, 177.

Ebî Süfyan'ı atamıştır.³⁸⁶ Halife, Yezîd'i bu bölgeye sevkederken ona şu uyarılarda bulunmuştur:

"Ben seni tecrübe kazanman için bu ordunun başına getirdim. Başarılı olursan daha da üstün görevlere getirebilirim. Askerin yanına vardığında onlara karşı muamelen iyi olsun. Kendilerine nasihat vereceğin zaman lafı fazla uzatma.

Düşman elçileri huzuruna geldiğinde, onlara ikramlarda bulun ve onları karargahında fazla tutma. Böylece kısa süre kalarak, ordu hakkında hiç bir bilgi alamadan geri dönerler. Onlara ordunun gücüyle ilgili hiç bir şeyi göstermemeye çalış. Aksi halde zayıf noktalarını görürler ve senin bildiklerini de öğrenirler.

Düşman elçilerini, askerin kalabalığı arasında misafir et. Yanında bulunanların bu elçilerle konuşmasını yasakla. Elçilerle konuşmayı kendin üzerine al. Gizli olan şeyleri elçiler arasında açığa vurma ki, işlerin karışmasın. Bir şey öğrenmek istediğinde doğru konuş ki, sana fikirlerini samimi olarak söylesinler.

Geceleyin etrafındakilerle sohbet et. Gece nöbetçilerin çok olsun ve onları asker arasına dağıt. Nöbetçilerden habersiz onları kontrol et. Görevini yapmayanları aşırıya kaçmamak üzere cezalandır. Cezayı hak edenleri, cezalandırmada tereddüt etme. Askerin sırlarını araştırma. Doğru ve güvenilir kişilerle oturup-kalk.

³⁸⁶ İbn Sa'd, III, 404; el-Belâzürî, Fütûh, I, 128 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 157; et-Taberî, Tarih, IV, 28 vdd.; Ebû Yûsuf, 7; el-Ya'kûbî, II, 133; İbn Asâkir, I, 130; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 405 vd.; Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, 48.

Cesareti elinden bırakma. Sen korkarsan beraberindekiler de paniğe kapılır. Ganimetleri çalmaktan uzak dur. Çünkü bu, fakirliğe yaklaştırır ve zaferden uzaklaştırır. Kendilerini ibadethanelere terketmiş kişilere rastlayacaksın. Onları nefislerini adadıkları şeyle başbaşa bırak.³⁸⁷

Hz. Ebû Bekir, Amr b. el-As'ı Şam topraklarındaki Filistin bölgesine göndermeye karar verdiğinde, ona bir yazı göndermiş ve kendisini bu bölgede görevlendirmek istediğini bildirmiştir. O sırada Amr, Umân'dan dönmüş ve vaktiyle Hz. Peygamber'in kendisine va'd ettiği Üzra ve Cüz'am kabilelerinin vergi âmilliği görevine getirilmişti. Fakat Rumlar'a karşı ordunun gönderilmesi kesinleşince, Halife Amr'a şu yazıyı göndermiştir: "Seni Umân'a gönderdiğim zaman, sana Rasûlüllâh tarafından va'd edilen vazifene atayacağıma dair söz vermiş ve bu va'di yerine getirmiştin. Fakat Ey Abdullâh'ın babası! Ben seni dünya ve ahiret hayatı için, daha hayırlı bir iş ile görevlendirmek istiyorum. Bunu kabul edip etmemede seni muhayyer bırakıyorum. Bulunduğun görevi daha çok seviyorsan, Şam'daki görevlendireceğim yeni vazifene gitmeyebilirsin."³⁸⁸

Amr b. el-As bu haberi aldıktan sonra, Halife'ye gönderdiği cevabi yazıda, bu görevi severek kabul edeceğini bildirmiştir.³⁸⁹ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, onu Şam topraklarındaki Eyle'ye (bugünkü Filistin) göndermiş ve bu bölgenin idaresini Amr'a tevdi etmiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Mâlik b. Enes, el-Muvatta, I, 566; el-Vâkidî, Fütûh, 4; İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbar, I, 108 vd.; İbn Abdî Rabbih, I, 129; Mes'ûdî, Mürûcû'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher, Thk., M. Muhiddin Abdülhamid, Mısır, 1964, II, 309; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 404; Safvet, I, 187.

³⁸⁸ et-Taberî, Tarih, IV, 29; İbn Asâkir, I, 132.

³⁸⁹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 129 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 157; et-Taberî, Tarih, ay.y.

³⁹⁰ et-Taberî, Tarih, ay.y.

Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre, Amr b. el-As yeni görev yerine geldikten sonra, Gazze, Sebestiye ve Nablûs'u fethetmiş ve onlarla şu andlaşmayı imzalamıştır:

"Onların malları, canları ve evleri güvence altına alınacaktır. Buna karşılık onlar, İslâm Devleti'ne vergi (cizye) ve topraklarından haraç ödeyeceklerdir."³⁹¹

Hız. Ebû Bekir'in Şam bölgesine gönderdiği komutanlar görev yerlerine ulaştığı zaman, bölge halkı İslâm ordularını görünce paniğe kapılmışlar ve Heraklios'tan yardım istemişlerdir.³⁹²

O sırada Heraklios Kudûs'ü ziyaret ediyordu. Kendisine bu haber iletildiğinde, Şam topraklarındaki gelirin yarısının müslümanlara bırakılması üzerine andlaşma yapılmasını istemişse de etrafındakiler bunu kabul etmemişlerdir.³⁹³

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Rum halkının Heraklios'tan yardım talebini öğrenince, Halife'ye bir yazı göndererek, bu haberi bildirmiş ve ordunun moralinin iyi olduğunu haber vermiştir.³⁹⁴ Halife bu haberi aldığı anda ona gönderdiği cevabi yazıda, mektubu aldığını, anlatılanlar hakkında bilgi edindiğini belirtmiş ve kendisine bazı nasihatlerde bulunmuştur. Ayrıca Ebû Ubeyde'ye Amr b. el-As ile istişarede bulunmasını tavsiye etmiştir.³⁹⁵

³⁹¹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 64; Krş. Türkçeye Çev., 197.

³⁹² Hamidullah, el-Vesâik, 402.

³⁹³ et-Taberî, Tarih, IV, 37; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 406.

³⁹⁴ Hamidullah, el-Vesâik, 403.

³⁹⁵ Hamidullah, el-Vesâik, 404.

Heraklios'un müslümanlarla barış teklifi, etrafındakiler tarafından kabul edilmeyince, Rumlar silahlanmaya başlamışlar ve her müslüman birliğe ayrı ayrı ordu göndermeye karar vermişlerdir. Bu durum müslüman komutanlar tarafından haber alınınca, Amr b. el-As ile istişare etmişler ve düşmana topluca karşı konulması yönünde fikir birliğine varmışlardır. Bu durum Halife'ye de bildirilmiş ve Medine'den yardım gönderilmesi istenmiştir.³⁹⁶

Suriye'den gelen yardım talebi üzerine, Halife, Hz. Ömer'in de önerisiyle Irak topraklarında bulunan Hâlid b. Velîd'in bu bölgeye gönderilmesine karar vermiştir. Hz. Ebû Bekir bu kararı bildiren bir yazıyı Amr b. el-As'a göndererek, Hâlid'i bölgeye başkomutan sıfatıyla göndereceğini, Hâlid Suriye'ye geldikten sonra onu dinlemelerini ve onun emirlerine riayet etmeleri gerektiğini bildirmiştir.³⁹⁷

Hz. Ebû Bekir, Hâlid'i Suriye'ye gönderme kararı aldığı anda, o sırada Hâlid Aynü't-Temr mevkiinde bulunuyordu. Halife bu kararını Hâlid'e Abdurrahmân b. Huzeyl el-Cühemî ile bildirmiştir. Ayrıca ona Yemâme'den beri kendisiyle birlikte olan askerlerden savaşacak durumda olmayanları Medine'ye göndermesini, kendi yerine bu bölgede Müsennâ b. Hârîse'yi bırakmasını ve Suriye'ye vardığı zaman başkomutanlığın kendisine ait olduğunu hatırlatmıştır.³⁹⁸

Hâlid bu emri aldıktan sonra, Ensâr'dan Umeyr b. Said ile, asker arasında zayıf ve hasta durumda olanları ve aldığı ganimetlerin beşte birini Medine'ye göndermiş ve kendisi Suriye'ye doğru orduyu sevk etmiştir.³⁹⁹ Ayrıca Hâlid Aynü't-

³⁹⁶ et-Taberî, Tarih, IV, 31; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 406 vd.

³⁹⁷ İbn Asâkir, I, 131.

³⁹⁸ el-Belâzurî, Fütûh, I, 131; Krş. Türkçeye Çev., 159; et-Taberî, Tarih, IV, 32; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 407; Hamidullah, el-Vesâik, 391 vdd.

³⁹⁹ et-Taberî, Tarih, IV, 40.

Temr'den ayrılırken Amr b. Tufeyl el-Ezdî ile, Şam'daki komutanlara bir haber göndererek, kendisinin Halife tarafından yardıma gönderilmek için bu bölgeye tayin edildiğini bildirmiş ve bölgeye gelmek üzere yola çıktığını haber vermiştir.⁴⁰⁰

Hâlid, Suriye'ye gitmek üzere Irak'tan ayrılırken, kendi yerine vekil bıraktığı Müsennâ'ya şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Allâh sana merhamet eylesin. Kusura etmeksizin ve zaaf göstermeksizin, idare edeceğin yere dön."⁴⁰¹

Hiz. Ebû Bekir, Hâlid'i Suriye'ye gönderirken ona yazdığı mektupta yer alan şu ifadeler dikkatimizi çekmektedir: "Acele edin, acele! Yemin ederim ki Şam köylerinden küçük bir köy, Irak'ın büyük bir şehrinden benim için daha hayırlıdır."⁴⁰² Şeybânî, Halife'nin bu tutumunu, düşman ordusu karşısında zor durumda kalan İslâm Ordusu'nun yenilmeden takviye kuvvet gönderilmesinin gerekliliğine ve Hiz. Peygamber'in "Sizler Kisra ve Kayserler'in hazinelerine sahip olacaksınız." sözüne bağlamaktadır.⁴⁰³ Halife'nin bu yaklaşımı aynı zamanda Şam bölgesine verdiği önemin bir göstergesidir de diyebiliriz.

Bizans'la ilişkiler bölümünde üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisi de, Hiz. Ebû Bekir'in Bizans Sarayı'na gönderdiği elçidir. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi, Hiz. Ebû Bekir Arabistan'daki kargaşayı sona erdirip sükuneti sağladıktan sonra, devletin sınırlarını güvenlik altına almak için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Bu maksatla dönemin iki güçlü devleti olan Bizans ve

⁴⁰⁰ Hamidullah, el-Vesâik, 391.

⁴⁰¹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 305; Krş. Türkçeye Çev., 357.

⁴⁰² Sarahsî, K. Siyeri'l-Kebîr,, I, 47.

⁴⁰³ Sarahsî, K. Siyeri'l-Kebîr, I, 47.

Sâsânî İmparatorlukları'na karşı aynı anda kendisini müdafa etmek zorunda kalmış ve bunda da, inanılmayacak tarzdaki kararlılığıyla başarıya ulaşmıştır. Bizans'a karşı kazanılan ilk askerî muvaffakiyetten sonra bu devletle öteden beri bozuk olan ilişkileri düzeltmek istemiş ve bunu gerçekleştirmek için Konstantiniyye'ye (bugünkü İstanbul) bir elçi göndermiştir.⁴⁰⁴ Fakat Hz. Ebû Bekir'in bu girişimi amacına ulaşamayarak sonuçsuz kalmıştır.⁴⁰⁵

1- Hâlid b. Velîd'in Suriye'ye Giderken Fethettiği Yerler ve Yaptığı

Andlaşmalar

a- Dûmetü'l-Cendel

Dûmetü'l-Cendel'in (bugünkü el-Cevf) Hz. Ebû Bekir zamanında ikinci kez fethedilmesi zorunluluğu doğmuştur. Bu bölge stratejik açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olup o yıllarda doğu ve kuzeydoğudan gelebilecek saldırılara karşı Kuzey Arabistan'ın yegane kalesi durumunda idi.⁴⁰⁶

Bölgenin önemi Hz. Peygamber tarafından da anlaşılmış ve buraya üç sefer düzenleyerek, Hâlid b. Velîd vasıtasıyla bölgeyi İslâm Devleti'ne bağlamıştır. Bu-

⁴⁰⁴ Bu konuyla ilgili kaynaklarda detaylı bilgilere rastlayamadığımız gibi, yukarıdaki bilgiyi eserinde zikreden Hamidullah da İstanbul'a gönderilen elçinin kim olduğu konusunda bir bilgi vermemiştir. Fakat İbn Hacer'in el-İsâbe'sinde Adî b. Ka'b hakkında şöyle bir ifadeye rastladık: "Ebû Bekir onu Bizans Melikleri'ne gönderdi." Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Halife'nin Konstantiniyye'ye gönderdiği elçi muhtemelen Adî b. Ka'b'dır. Bak. İbn Hacer, el-İsâbe, V, 123. Ayrıca Adî b. Ka'b'ın mensup olduğu Ka'b Oğulları kabilesinin İslâm'dan önceki sifaret (elçilik) görevini tasarruflarında bulunduruyor olmaları da bu durumu doğrular niteliktedir. Bak. el-Belâzurî, Ensâb, I, 56; Önkal, "Adî b. Ka'b" Mad., T.D.V.İ.A., I, 380.

⁴⁰⁵ Hamidullah, İlk İslâm Devleti, Çev. İ.S. Sırma, İstanbul, 1992, 42; Ay. mlf., İslâm'a Giriş, 264.

⁴⁰⁶ İbn Habîb, 263.

ranın sahibi olan Ukaydir ile de bir andlaşma imzalanmış ve Hz. Peygamber bu andlaşmayı tırnağıyla mühürlemiştir.⁴⁰⁷

Hz. Peygamber'in vafatından sonra, bu bölgenin hakimi olan Ukaydir, Rasûlüllâh zamanında yapılan andlaşmayı ihlâl etmiş ve İslâm Devleti'ne ödemeyi taahhüt ettiği vergiyi vermemiştir.⁴⁰⁸

Ukaydir'in andlaşmayı bozmasından sonra, Halife, Hâlid'i Suriye'ye yardıma gönderirken, önce Dûmetü'l-Cendel'e uğramasını ve burayı fethettikten sonra yoluna devam etmesini istemiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir bölgenin stratejik öneminin farkındaydı. O bu kararıyla hem bölgeyi yeniden devlete bağlamayı amaçlamış hem de arkadan gelebilecek olası bir saldırıya karşı, Suriye'ye doğru gitmekte olan ordunun güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Hâlid, Halife'den aldığı emir gereği önce bu bölge üzerine yürümüş ve burayı ikinci kez fethederek Hz. Ebû Bekir'in hedefini gerçekleştirmiştir. Daha sonra buradan Şam'a doğru hareket etmiştir.⁴⁰⁹

Hâlid b. Velîd, Dûmetü'l-Cendel'i fethettikten sonra, Kurakır ve Sûva yoluyla, Tayy kabilesinden Rafi b. Amr'ı (Umeyr) klavuz alarak, beş günlük çetin bir çöl yolculuğu ardından Suriye'ye ulaşmıştır.⁴¹⁰ Bu yolculuk esnasında irili ufaklı

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, II, 166; el-Vâkidî, Kitabü'l-Meğazî, III, 1025 vdd.; el-Belâzurî, Fütûh, I, 73; Krş. Türkçeye Çev., 87 vd; Ebû Davûd, 14/30, (III, 327-8) nr: 3038; Ebû Ubeyd, 202 vd; Güner, "Dûmetü'l-Cendel" Mad., T.D.V.İ.A., X, 1.

⁴⁰⁸ el-Belâzurî, Fütûh, I, 73; Krş. Türkçeye Çev., 88.

⁴⁰⁹ A.y.e., 74; Krş. Türkçeye Çev., 89. et-Taberî'de yer alan Seyf b. Ömer'in rivayetinde Dûmetü'l-Cendel'in ikinci kez fethedilmesi daha farklı bir sebebe bağlanmıştır. Seyf'e göre, Hâlid Yemâne'den Irak'a gönderildiği zaman, İyâd b. Ganem de Irak'ın kuzeyinden başlayıp Hîre şehrinde Hâlid ile buluşana kadar yoluna devam edecekti. Fakat İyâd Dûmetü'l-Cendel'e geldiğinde buranın fethine girişmiş ve hâlâ muvaffak olamamış. Bunun üzerine Irak topraklarına gelen Hâlid'den yardım istemiştir. İyâd'ın yardım talebi üzerine Hâlid Dûmetü'l-Cendel'e giderek burayı fethetmiştir. Bak., et-Taberî, Tarih, IV, 22 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 295 vd..

⁴¹⁰ İbn Habîb, 190; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 408; Fayda, Hâlid b. Velîd, 372 vdd.

pek çok yerleşim birimi fethedilmiştir. Bunlar arasında Dûmetü'l-Cendel'den sonra ikinci önemli fethdilen bölge Anatân halkının yaşadığı topraklardır.

b- Anatân

Ebû Yûsuf'un verdiği bilgiye göre Hâlid Dûmetü'l-Cendel'i fethettikten sonra, Anatân yurduna gelmiş ve birada yaşayan halk ile şu andlaşmayı imzalamıştır:

1-Onların kilise ve havraları yıkılmayacak.

2-Namaz vakitleri hariç, gece ve gündüz "çan" çalabilecekler.

3-Bayram günlerinde "haç" çıkarabilecekler.

4-Kendilerine uğrayan müslümanları üç gün misafir edecekler.

5-Müslümanlardan Anatân halkının yurduna uğrayıp yol bilmeyenlere klavzuluk yapacaklardır.⁴¹¹

Anatân halkıyla yapılan andlaşmanın aynı hükümlerini içeren bir başka andlaşma, Nukeyb ve Kevasil halkıyla da imzalanmıştır. Her iki taraf arasında akdedilen bu andlaşma, bizzat yazıya geçirilerek taraflarca imzalanmıştır.⁴¹²

c-Karkısyâ

Hâlid b. Velîd, Anatân halkıyla andlaşma imzaladıktan sonra, Karkısyâlîlâr'ın yurduna varmıştır. Kısa bir direnişten sonra bölge halkı Hâlid'e elçi göndererek barış yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu teklif üzerine,

⁴¹¹ Ebû Yûsuf, 158; Hamidullah, el-Vesaik, 387.

⁴¹² Ebû Yûsuf, 158 vd.

Anatân halkıyla yapılan andlaşmanın aynısı burada yaşayan ahali ile de imzalanmıştır.⁴¹³ Karkısyâ halkıyla yapılan andlaşmada şu hükümler yer almıştır:

1-Kilise ve havraları yıkılmayacak.

2-Namaz vakitleri hariç, gece ve gündüz istedikleri zaman "çan" çalabilecekler.

3-Kutsal günlerinde istedikleri gibi "haç" çıkarabilecekler.

4-Kendilerine uğrayan müslümanları üç gün misafir edecekler.

5-Müslümanlara cizye ödeyecekler.

6-Andlaşmayı bozmadıkları sürece, bu hükümler yürürlükte kalacaktır.

Kutsal olan ibadethaneleri tahrip edilmeyip, zimmîlik statüleri devam edecektir.⁴¹⁴

d-Tedmür

Hâlid b. Velîd'in Şam'a doğru yolculuğu sırasında fethettiği bir başka yer de Tedmür halkının yaşadığı topraklardır.

Hâlid onlarla, zimmî olmaları, kendilerine uğrayan müslümanları misafir edip ikramda bulunmaları şartıyla andlaşma imzalamıştır.⁴¹⁵

Hâlid b. Velîd bu yerleşim birimlerinin dışında, pek çok yerler daha fetih etmiş ve andlaşmalar imzalamıştır. Bunlardan bir kısmıyla daha önce akdedilen

⁴¹³ Hamidullah, Ay.e., 388.

⁴¹⁴ Ebû Yûsuf, 158 vd.

⁴¹⁵ el-Belâzurî, Fütûh, I, 132; Krş. Türkçeye Çev., 161.

andlaşmaların aynısı imzalanırken bir kısmıyla da yeni andlaşmalar imzalanmıştır. Fakat bu andlaşma metinleri kaynaklarda zikredilmemiştir.⁴¹⁶

Hâlid b. Velîd, Şam topraklarına yanaştığında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a bir yazı göndererek, kendisinin Halife tarafından başkomutanlıkla görevlendirildiğini, fakat bunun kendi talebi olmayıp tamamen Halife'nin takdiriyle gerçekleştiğini belirtmiş ve Ebû Ubeyde'yi takdir eden sözler söyleyerek, birlikte hareket etme çağrısında bulunmuştur.⁴¹⁷ Hâlid, Ebû Ubeyde'ye bu haberi gönderdikten sonra Şam topraklarındaki önemli bir ticaret merkezi olan Busrâ'ya yönelmiştir.

e-Taberiye

Hz. Ebû Bekir zamanında Suriye topraklarında fethedilen ve yöre halkıyla andlaşma imzalanan bir başka yerleşim birimi de Taberiye'dir. Şurahbil b. Hasene tarafından fethedilen bu bölgeyle⁴¹⁸ şu andlaşma imzalanmıştır:

1-Halkın malları, canları, çocukları ve kiliseleri güvence altına alınmıştır. Ancak, şayet bölge halkı yurtlarını terkederlerse, müslümanlar onların mallarını alabilecekler.

2-Taberiye halkı müslümanların inşa edecekleri bir mescidin temelini, yukarıdaki şartların dışında tutmayı kabul etmiştir.⁴¹⁹

Taberî'de yer alan Seyf'in rivayetinde, andlaşma maddeleri arasında, bölge halkının cizye ödeyeceği ve şehir çevresindeki evlerin müslümanlarla aralarında

⁴¹⁶ Bu konuda geniş bilgi için bak., el-Belâzurî, Fütûh, I, 116 vdd.; Krş. Türkçeye Çev., 141 vdd.; Ebû Yûsuf, 153 vdd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 409 vdd.

⁴¹⁷ İbn A'sem, I, 138 vd.; Hamidullah, el-Vesaik, 392.

⁴¹⁸ Yâkût, IV, 17.

⁴¹⁹ el-Belâzurî, I, 136; Krş. Türkçeye Çev., 167; Yâkût, Ay.e., ay.y.

bölüneceği hükmü de yer almıştır. Ödenecek cizye miktarının her dönüm toprak için bir cerib buğday ya da arpa olduğu kaydedilmiştir.⁴²⁰

2-Hâlid b. Velîd'in Suriye'deki Faaliyetleri

a-Busrâ'nın Fethi

Busrâ şehri Araplar'ın eskiden beri ticaret maksadıyla sık sık uğradıkları ve yakından tanıdıkları bir yerleşim birimidir. Hatta bu seyahatlere Kur'an'da da değinilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in gençliğinde iki kez buraya geldiğini biliyoruz. Bu seyahatlerden de anlaşıldığı gibi, Araplar'la bölge halkı arasındaki ilişkiler oldukça eskilere dayanmaktadır.

Bu ilişkiler İslâm'ın zuhur ettiği yıllarda da devam etmiş ve Hz. Ebû Bekir dahil olmak üzere pek çok müslüman, buraya ticari amaçlı seyahatler yapmıştır.⁴²¹

Busrâ'nın bu önemli konumunu yakından tanıyan Ebû Bekir, Hâlid'i Şam'a gönderirken öncelikle buranın fethedilmesini istemiştir. Hâlid Halife'nin isteği doğrultusunda, Şam'a geldiğinde ilk önce Busrâ üzerine yürümüştür.⁴²²

Hâlid b. Velîd bu bölgeye geldiğinde, Ebû Ubeyde ve Halife'nin tayin etmiş olduğu diğer komutanlar burada bulunuyorlardı. Bu komutanlar Hâlid ile birleşmişler ve kısa bir direnişten sonra Busrâ fethedilmiştir. Bölge halkıyla yapılan andlaşmaya göre; Busrâ ahalisinden ergenlik çağına girmiş her erkekten bir dinar

⁴²⁰ et-Taberî, Tarih, IV, 60.

⁴²¹ Fayda, "Busrâ" Mad., T.D.V.İ.A., VI, 471.

⁴²² el-Belâzurî, Fütûh, I, 133; Krş. Türkçeye Çev., 162; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 409 vd..

ve bir cerib buğday alınacaktır. Buna karşılık müslümanlar onların can ve mal güvenliğini garanti edeceklerdir.⁴²³

Busrâ'nın fethedilmesinden sonra Hâlid b. Velîd komutasında toplanan birleşik İslâm Ordusu, Amr b. el-As'a yardım amacıyla Filistin'e doğru hareket etmiştir. Amr b. el-As bu haberi alınca, İslâm Ordusu'nu karşılamak üzere yola çıkmıştır. Rumlar'ın karargâh kurduğu Ecnadeyn mevkiine gelindiğinde yapılan savaşta müslümanlar büyük bir zafer kazanmışlar ve Heraklios Antakya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.⁴²⁴

Zaferden sonra Hâlid b. Velîd savaşın içeriği ve zafer müjdesini bildirmek üzere Abdurrahmân b. el-Cühemî'yi Medine'ye göndermiştir.⁴²⁵ Ebû Bekir aldığı bu sevindirici haber üzerine Hâlid'e gönderdiği cevabi yazıda, başarılarından dolayı kendisine övücü sözler söylemiştir.⁴²⁶ Ecnâdeyn zaferinin Ebû Bekir'in hayatında önemli bir yeri vardır. Çünkü bu onun en son duyduğu zafer olmuş ve bundan sonra hastalığı şiddetlenerek, 13/23 Ağustos 634 tarihinde vefat etmiştir.⁴²⁷

Ecnâdeyn zaferinden sonra Hâlid b. Velîd Dımaşk üzerine yürümüştür. Bu arada şunu da hatırlatalım ki, Hâlid Dımaşk üzerine yürüdüğü zaman, Ebû Bekir'den sonra Halife olan Hz. Ömer tarafından başkomutanlıktan azledilmiş ve yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrah atanmıştır. Bu haber Suriye'ye ulaştığı zaman Hâlid b. Velîd Dımaşk üzerine hareket etmiştir. Ebû Ubeyde kendisinin komutan

⁴²³ el-Belâzurî, Fütûh, I, 134; Krş. Türkçeye Çev., 163; et-Taberî, Tarih, IV, 46; el-Ya'kûbî, II, 134; Hitti, 149 vd.; Krş. Türkçeye Çev., I, 226-8.

⁴²⁴ el-Belâzurî, I, 135 vd.; Krş. Türkçeye Çev., 165.

⁴²⁵ İbn A'sem, I, 148; Hamidullah, el-Vesâik, 394 vd.

⁴²⁶ İbn A'sem, I, 149.

⁴²⁷ el-Belâzurî, Fütûh, I, 136; Krş. Türkçeye Çev., 165. Ebû Bekir'in vefatıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almıştır. Geniş bilgi için bak., Fayda, Hâlid b. Velîd, 382 vdd.

olduğuna dair yeni halifenin resmi yazısını aldığında, bunu bir süre Hâlid'den gizlemiş ve bu sebeple Hâlid Dımaşk'ın fethinde başrolü oynamıştır.⁴²⁸

b-Dımaşk

Hâlid b. Velîd Dımaşk'a yaklaştığı zaman, bölge halkına şu emannameyi göndermiştir:

"Bu Hâlid b. Velîd'den Dımaşk halkına yazıdır: Ben kendilerine malları, canları ve kiliselerinin korunacağına dair teminat veriyorum.

Ebû Ubeyde, Şurahbîl b. Hasene ve Kâdî b. el-Amîr buna şahittir."⁴²⁹

Dımaşk şehri muhasara edilince, şehrin papazı Hâlid'in başlangıçta verdiği teminata bağlı kalmasını istemiştir.⁴³⁰ Daha sonra şehir teslim alınarak Dımaşk halkıyla şu andlaşma imzalanmıştır:

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Bu Hâlid b. Velîd'in Dımaşk halkının, malları, canları, kiliseleri, şehirlerinin surları, evlerinin yıkılmayacağı ve iskan edilmeyeceğine dair, kendilerine eman vermiştir. Onlar bu şartlarla Allah'ın ahdi, Rasûlüllâh'ın, onun halifesinin ve bütün müslümanların zimmetindedirler. Şayet cizyelerini öderlerse onlara sadece iyilikle muamele edilir."⁴³¹

⁴²⁸ Fayda, Hâlid b. Velîd, 385 vdd.

⁴²⁹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 133; Krş. Türkçeye Çev., 162; Ebû Ubeyd, 267; İbn Asâkir, I, 151; Hamidullah, el-Vesaik, 374 vd.; Stewart, *Early Islam*, Netherlands, 1970, 56.

⁴³⁰ el-Belâzurî, Fütûh, I, 144.

⁴³¹ el-Belâzurî, Fütûh, I, 144; Hamidullah, el-Vesaik, 374 vd.

Hâlid bu emannameyi yazdığı zaman, yeni halife olan Hz. Ömer yukarıda da söylediğimiz gibi onu görevden azletmiş ve yerine Ebû Ubeyde'yi atamıştır. Dımaşk'ın fethinden sonra Ebû Ubeyde Halife'den gelen kararı Hâlid'e bildirmiş ve bundan sonraki mücadelelere Ebû Ubeyde devam etmiştir.

SONUÇ

Hız.Ebû Bekir'in iki yıl üç ay on gün süren devlet başkanlığı döneminin, başlangıcından sonuna kadar sürekli mücadelelerle geçtiğini görüyoruz.

Hız. Ebû Bekir, devlet başkanı olduktan sonra öncelikle iç siyasete önem vermiş, devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Bu maksatla Medine Hükümeti'ni tanımayan ve devlete isyan eden kabile ya da siyasî gruplara karşı mücadeleye girişmiştir. Müslümanların çoğunluğunun umutsuz olduğu bir zamanda, asilere karşı mücadele ederek bir anlamda umutları tükenen müslüman halkı yeniden harekete geçirmiş; kısa bir zamanda Arabistan'da çıkan kargaşayı sona erdirmiş, bölgeye yeniden barış ve huzuru getirmiştir. Halife'nin kısa bir zamanda gerçekleştirdiği bu başarıları, onun siyasî kararlar almadaki cesaretinin ve ileri görüşlülüğünün belgeleridir.

Hız.Ebû Bekir asilerle mücadeleye başladığında, öncelikle onlara elçiler vasıtasıyla uyarıcı yazılar göndermiş, devlete ve İslâm Dini'ne bağlı kalmaya çağırmıştır. Bu davete olumsuz cevap verilmesi durumunda, yerinde ve zamanında müdahalelerle ordular sevk eden Halife, inanılmaz azim ve kararlılıkla asiler üzerine yürüyerek devlet aleyhine olumsuz bir girişimde bulunmalarına fırsat vermemiştir. Devlete isyan edenlere karşı başlattığı amansız mücadelesiyle kısa zamanda bütün Arabistan'ı saran isyan ve irtica olaylarını bertaraf ederek, Yarımada'daki kargaşaya son vermek suretiyle inisiyatifi elinde tutmuştur. Hız.Ebû Bekir sadece bu başarılarla kalmamış, Araplar arasında sulh ve sükûnu temin ettikten sonra, dışarıya ordular göndermiş, dönemin iki güçlü devleti olan Bizans ve

Sâsânî İmparatorlukları'na karşı aynı anda mücadeleye girerek büyük zaferler kazanmıştır. Böylece İslâm Devleti'ni bu iki büyük İmparatorluk'tan gelen saldırılara karşı korumuş bu arada devletin sınırlarını Arabistan'ın dışına taşımıştır.

Hiz. Ebû Bekir başkanı olduğı devlete, neredeyse Arabistan'daki bütün kabilelerin söz birliğı etmişçesine karşı olmalarına rağmen, onların kendi aleyhine birleşmelerine fırsat vermemiş, aldığı tedbirler ve zamanında müdahalelerle, gerek elçiler gerekse ordular göndermek suretiyle, merkezi otoriteye karşı olan güçlerin emellerini boşa çıkarmış, Arabistan'da sulh ve sükûnu oldukça kısa bir zamanda temin etmeye muvaffak olmuştur. Halifenin kısa zamanda başarıya ulaşması, isyancıların birlikte hareket etmelerine fırsat vermemesi onun diplomasisinin ve devlet idaresindeki maharetinin en önemli belgeleridir.

Hiz. Ebû Bekir'in, devletin olduğu kadar aynı zamanda İslâm'ın geleceğini de belirleyecek olan oldukça ciddi ve hayati önem taşıyan kararları alması, üstelik yalnız bırakılmasına rağmen bu kararlarından en ufak bir ödün vermemesi, onun siyâsî-diplomatik ileri görüşlülüğünü, devlet başkanlığına ne derece ehil birisi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Başta Hiz. Ömer olmak üzere pek çok sahâbi özellikle zekât vermede direnenlerle savaşılmasına karşı çıkmaları ve isyancılarla barış yapılmasından yana olmalarına rağmen, Hiz. Ebû Bekir'in bu görüşlere kesinlikle katılmaması ve bir süre sonra da haklılığının ortaya çıkması üzerine, halife karşı olanların hepsi kendi görüşlerinde yanıldıklarını kabul etmişler ve onun ne derece isabetli kararlar alabildiğini görmüşlerdir. Böylece gerek dost gerek düşman olan herkese, devlet idaresindeki maharet ve üstünlüğünü, Rasûlüllâh'dan sonra en yüksek otorite olduğunu kabul ettirmiştir.

Hız.Ebû Bekir Arabistan'daki sulh ve sükûnu sağladıktan sonra, başlangıçta Rasûlüllâh'ın yaptığı gibi İslâm Devleti'nin sınırlarını güvenlik altına almak amacıyla, Bizans ve Sâsânîler'e karşı mücadeleye girişmiştir; çünkü her iki devlet de, o dönemin en güçlü İmparatorlukları'ydı. Dolayısıyla müslümanları tehdit edecek en önemli güç olarak, İslâm Devleti'nin karşısında duruyorlardı. Hız.Ebû Bekir'in bu devletlere ordular sevk etmesi ve onlara karşı büyük zaferler kazanması, devletin doğu ve kuzeydoğu sınırlarını güvenlik altına aldığı gibi, bu devletlerin zulmü altında ezilen bir çok Arap Emirliği'nin esaretten kurtulmasına zemin hazırlamıştır. Böylece buralarda barış ve huzur sağlamış, kısa bir zamanda bu bölgelerin İslâm Devleti'nin nüfuzu altına alınması temin edilmiştir. Ayrıca bu İmparatorluklar'a karşı önemli başarıların kazanılması, onları başlangıçta pek alıdış etmedikleri İslâm Devleti'nin güç ve nüfuzunu kabul etmek zorunda bırakmıştır. Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında Bizans ve Sâsânîler'e karşı gönderilen orduların askerî amaçlı olmayıp siyâsî amaçlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hız.Ebû Bekir, Irak ve Suriye bölgesine ordular sevk ederken komutanlarına sürekli İslâmî değerlere bağlı kalmalarını, kadınları, yaşlıları, çocukları öldürmelerini, halkın bağ ve bahçelerine zarar vermemelerini, onların inanç ve ibadetlerine engel olmamalarını özellikle hatırlatmıştır. Halifenin bu yaklaşımı savaş hukukuna olduğu kadar devletler hukukuna, insan hak ve hürriyetlerine ne derece bağlı kalındığını gözler önüne sermektedir.

Hız. Ebû Bekir döneminde ordular sevk edilirken, sürekli barış ön planda tutulmuş ve savaş en son çare olarak görülmüştür. Muhatap ister asi ister mürtet isterse gayri müslim olsun, öncelikle barışa davet edilmiş ve andlaşma yoluna

gidilmiştir. Bu davete olumlu cevap verildiği takdirde andlaşma yapılmıştır. Yapılan andlaşmaya kesinlikle bağlı kalınmış ve bizzat andlaşma metnine her iki tarafı da bağlayıcı hükümler kaydedilmiştir. Bütün bu girişimlerden sonra barış ve andlaşma teklifi kabul edilmemişse İslâmî kaidelere ve savaş hukukuna bağlı kalınarak mücadele edilmiştir. Bu esasları dikkate aldığımızda, onun uygulamalarının devletler hukuku ve uluslararası siyaset yönünden insanlık için ne derece örnek alınacak uygulamalar olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Diplomasinin asıl hedefi, devletlerarası problemleri barış yoluyla çözüme kavuşturmak, insanlığa barış ve huzuru sağlayacak bir ortamı hazırlamaktır. Hz. Ebû Bekir devlet başkanı olduğundan itibaren, bu hedefi gerçekleştirmeye fırsat bulamadan, kendisini savaşların içersinde bulmuştur. Öyle ki onun devlet başkanlığının tamamı (11-13/632-34), içerde ve dışarıda mücadele ile geçmiştir. Buna rağmen İslâm Devleti'nin mevcut sınırları içinde sulh ve sukûnu temin etmeyi başardığı gibi, aynı şekilde dışarıya yönelmiş ve komşu devletlerle barış ortamını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bir anlamada devletin siyasî- askerî gücünü diplomasinin hedefi olan "barışı" gerçekleştirmek için kullanmıştır. Bunu da ancak dönemin koşulları gereği askerî gücü kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Unutulmamalıdır ki askerî gücün, başka bir ifadeyle caydırıcı gücün bulundurulması, uluslararası ilişkilerde güç dengesi bakımından barışı gerçekleştirmek için en önemli vasıtalarından birisidir. Bu, o dönemde olduğu gibi günümüzde de askerî uzmanlarca kabul edilen bir gerçektir. Dolayısıyla halife, fiili mücadele halinde olan komşu iki devlete karşı öncelikle, İslâm Devleti'nin siyasî-askerî gücünü ön plana çıkarmış ve bunu onlara kabul ettirmeye çalışmıştır.

Komşu devletler karşısında nüfuzunu kabul ettirdikten sonra, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerin düzeltilmesi için Kostantiniyye'ye elçi gönderilerek, bu devletle aralarındaki problemler barış yoluyla halledilmeye çalışılmıştır. Ancak Halife'nin bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.

Hız. Ebî Bekir döneminde sevk edilen orduların barış amaçlı olduğu, barışı gerçekleştirmek üzere gönderildiği, gerek komutanlara verilen talimatlardan ve onların uygulamalarından, gerekse akdedilen andlaşmalardan anlaşılmaktadır. Andlaşmalı halka her türlü güvence verildiği gibi vaad edilenlerin aynı zamanda İslam Devleti'nin teminatı altında olduğu hatırlatılarak, devletin asıl görevinin barış ve huzuru tesis etmek olduğuna işaret edilmiştir. Bu dönemde yapılan andlaşmalardan çıkabilecek neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Gayri müslim halka azami ölçüde din ve vicdan hürriyeti sağlanmış, onların serbestçe ibadet edebilmelerine imkan tanınmıştır. Aynı zamanda mabetleri ve din adamlarına dokunulmayacağına dair güvence verilmiş, halkın kutsal değerleri İslâm Devleti'nin koruması altına alınmıştır.

2- Akdedilen andlaşmaların hükümlerine her ne pahasına olursa olsun riayet edilmiş ve karşı taraf bozmadığı sürece de taahhüt edilenlere bağlı kalınmıştır.

3- Andlaşmalı toluluklara kesinlikle güçlerinin üzerinde vergi yüklenmemiştir, hatta herhangi bir musibet nedeniyle vergi veremeyecek durumda olanlardan yükümlülük kaldırılmıştır.

4- Gayri müslim tebaanın din ve milliyet farkına önem verilmemiş, aynı zamanda inançlarından dolayı dışlanmamışlardır.

5- Andlaşma akdedilirken hiçbir zaman zor ya da cebir kullanılmamış, anlaşmalar her iki tarafın rızası ve hür iradeleri ile gerçekleşmiştir.

6- Halkın geçim kaynaklarına dokunulmamış, kendi topraklarında serbestçe ziraat yapmalarına müsaade edilmiştir.

7- Gayri müslim tabanın sosyal güvenliğine son derece önem verilmiş ve devletin sınırları içinde oturan ve muhtaç durumda olanlara hazineden yardım yapılmıştır.

8- Andlaşmalı halkın devletin sırlarını düşmana ifşâ etmemeleri için tedbirler alınmış ve böylece olası bir fitnenin önüne geçilerek mevcut barış ortamı korunmaya çalışılmıştır.

9- Akdedilen andlaşmalar halkın özgürlüğünde herhangi bir kısıtlama getirmemiş, aksine temel hak ve hürriyetlerin kullanılabilmesi için ortam sağlamıştır.

10- İslâm Devlet'i andlaşmalı topluluklara, gerek andlaşma öncesi ve gerekse andlaşma sonra herhangi bir baskı, sömürü ya imha politikası izlememiştir. Aksine bu tür saldırılara karşı onları güvence altına almış ve barış içinde yaşamalarına imkan tanımıştır.

11- İslâm Devlet'inin tebaasına karşı yaklaşımı sürekli adalet ve eşitlik ölçüleri içinde gerçekleşmiş ve bu hukûkî kaide tüm uygulamalarda esas alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AFZALUR RAHMÂN, Sîret Ansiklopedisi, I-IV, Çev. Komisyon, İstanbul, 1996.
- AHMED, Mustafa Ebî Dayf, Diraset fi Tarihî'l-Arab, İskenderiye, 1982.
- AHSEN, Menâzir, Beytû'l-Mâl ve İslâm Ekonomisi'nde Rolü, Çev. Mehmet Erkal, A.Ü.İ.F.D., Erzurum, 1986.
- el-AKKÂD, Abbas Muhammed, Hız. Ebû Bekir Şahsiyeti ve Dehası, Çev. Ali Özek, İstanbul, 1974.
- AKŞİT, Oktay, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul, 1985.
- ALTUĞ, Yılmaz, Devletler Hususi Hukuku, İstanbul, 1973.
- ARNOLD, T.W., İntişâr-ı İslâm Tarihi, Çev. Hasan Gündüz, İstanbul, 1971.
- ATEŞ, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara, T.y.
- BAİLLY, Auguste, Bizans Tarihi, Çev. Halûk Şaman, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, B.y.y. T.y.
- BALTACI, Cahit, İslâm'da Diplomasi İlminin Doğuşu, M.Ü.İ.F.D., sy.5-6, İstanbul, 1993.
- BAŞKÖYLÜ, Mahmûd, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer Zamanında Devlet Halk Münasebetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1995.
- el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahyâ (öl. 279/892), Ensâbu'l-Eşrâf, Thk. M. Hamidullah, I, Kahire, 1959.
- Futûhu'l-Buldân, Beyrût, T.y.; Tüççe Çeviri, Futûhu'l-Buldân, Çev. M. Fayda, Ankara, 1987.
- el-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hasân b. Ali (öl. 458/1079), Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ, Haydarabad-Dekkan, 1344.
- BİLGE, Mustafa, "Bahreyn" Mad., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1991.

BROCKELMANN, Carl, İslâm Ülkeleri Ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmail, (öl. 256/870), es-Sahîh, I-VI, Dımaşk, 1990.

el-BUSTÎ, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, (öl.354) es-Siiretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ, Thk. Seyyit Aziz Bek v. diğ., Beyrût, 1987.

CAETANÎ, Lone, İslâm Tarihi, Çev. Hüseyin Cahit, I-V, İstanbul, 1926.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usulü, Ankara, 1988.

ÇAĞATAY, Neşet, İslâm Öncesi Arap tarihi ve Cahiliyye Çağı, Ankara, 1982.

.....İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Arabistan'a Komşu Memleketlerin Durumu, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1962.

ÇELEBÎ, Ahmed, İslâm Düşüncesinde Cihâd ve Savaş Siyaseti, Çev., Abdullâh Kahraman, İstanbul, 1994.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman (öl. 255/876), Sünenü'd-Dârimî, I-II, Beyrut, T.y.

ed-DÎNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davûd (öl.282/895), Ahbâru't-Tivâl, Thk. Abdulmunim Amr, Kahire, 1960.

DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed el-Hâsan (öl.990/1582), Tarihu'l-Hâmîs fi Ahvâli Enfesi'n-Nefis, I-II, Beyrut, T.y.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (öl.275/888-9), es-Sünen, I-V, Humus, 1969/1388.

EBÛ SÜLEYMÂN, A. Ahmed, İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı, Çev. Fehmi Kuru, İstannbul, 1985.

EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm, (öl. 223/803), Kitâbu'l-Emvâl, Kahire, 1975/1395.

EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrahim (öl.182/798), Kitâbu'l-Harâc, Kahire, 1396.

- EMİN, Ahmed, Fecrû'l-İslâm, Beyrût, 1969.
- EROĞLU, Hamza, Devletlerarası Umumi Hukuk, Ankara, 1984.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed, Kâbe ve Mekke Tarihi, Çev. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1974.
- FAYDA, Mustafa, İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, Ankara, 1982.
- Hiz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, İstanbul, 1989.
- Hâlid b. Velid, İstanbul, 1990.
- Hiz. Ebû Bekir Devri, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XIV, İstanbul, 1986, II, 27-62.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Uluslararası Politika, Ankara, 1993.
- el-HALEBÎ, Ali b. Burhanuddin (öl.1044/1634), İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîn ve'l-Me'mûn, I-III, Beyrût, 1980.
- HALLAF, Abdulvahhâb, İslâm'ın Teşri Tarihi, Çev. Talat Koçyiğit, Ankara, 1970.
- HAMİDULLAH, Muhammed, el-Vesâiku's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetü'r-Râşide, Beyrût, 1985/1405.
- İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993.
- İslâm'a Giriş, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1965.
- İslâm'da Devlet İdaresi, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1963.
- Hiz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 1990.
- Hiz. Peygamber'in Savaşları, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1981.
- Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1967.
- İlk İslâm Devleti, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1992.

- el-İlâf veya İslâm'dan Önce İktisadi-Diplomatik Münasebetler,
Çev. İsmail Cerrahoğlu, A.Ü.İ.F.D. c.8, Ankara, 1962.
- Hız. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri, Çev. Abdullâh Aydın-
dın, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1980.
- HASÂN İbrahim Hasân, Siyasi-Dinî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi, Çev. İsmail
Yiğit, Sadreddin Gümüş, I-VI, İstanbul, 1987.
- HATEMÎ, Hüseyin, İslâm Hukukunda Devlet Yapısı, İstanbul, 1970.
- HERODOTOS, Herodot Tarihi, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 1973.
- HEYET, AnaBritannica, Çev. Komisyon, I-XX, İstanbul, 1986.
- el-HİNDÎ, Alâuddin Ali b. Husameddin el-Burhanfûrî (öl.975/1567-8), Kenzu'l-
Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, I-XVI, Halep, 1969.
- HİFTÎ, Philip, History of The Arabs, London, 1970; Türkçeye Çev. Salih Tuğ,
Siyâsî Kültürel İslâm Tarihi, I-IV, İstanbul, 1980.
- HONDSON, M.G.S., İslâm'ın Serüveni, Çev. Komisyon, I-III, İstanbul, 1995.
- el-HUDARÎ BEK Muhammed, Muhâdarat Tarihu'l-İslâmiyye, I-II, Mısır, T.y.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (öl. 463/1071),
el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-
IV, Kahire, T.y.
- İBN ASÂKİR, Takiyyüddin Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibbetullah eş-Şâfi
(öl.571/1175), Tarihu Dimâşkı'l-Kebîr, Thk. Ahmed Emin, Ahmed
Zeynî, İbrahim el-Ebyarî I-III, Kahire, 1949.
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, (öl.314/926), Kitabu'l-
Futûh, I-II, Daru'n-Nedvetü'l-Cedîde, Beyrût, T.y.
- İBN HABÎB, Ebû Cafer Muhammed (öl.245/859), Kitabu'l-Muhabber, Thk. Eliza
Lichtenstadter, Beyrût, T.y.

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, (öl.852/1313) el-İsâbe fî Temyîzi'-Sahabe, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-VIII, Kahire, 1970/1383.

İBN HALDUN, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî (öl.808/1405-6) Kitabu'l-İber ve Divânu'l Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber, I-VII, Beyrût, 1971.

..... Mukaddime, Çev. Süleyman Uludağ, I-II, İstanbul, 1982.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (ö.241/855-6) Müsned, I-V, Daru's-Sadr, Beyrût, T.y.

İBN HİŞÂM, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî (öl.21/828), es-Sîretü'n-Nebeviyye Thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelebî, I-IV, Beyrût, 1971/1391.

İBN HUBEYŞ, Ebu'l-Kasım Abdurrahmân b. Muhammed el-Ensârî (öl.584/11188), Gazavâtu İbn Hubeyş, Thk. Süheyl Zekkâr, I-II, Beyrût, 1992.

İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (öl.151/768), Sîretü İbn İshâk, Thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981; Türkçe Çeviri, Siyer İbn İshak, Çev. Sezai Özel, İstanbul, 1989.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullâh Muhammed, (öl.751/1372), Zâdü'l-Meâd, Thk. Şuayb Arnavud, Abdulkadir Arnavud, I-V, Beyrât, 1979.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmaduddin İsmail el-Hafız b. Ömer ed-Dımeşkî el-Kuraşî (öl. 774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrût, 1966.

..... es-Sîretü'n-Nebeviyye, Thk. Mustafa Abdulvahid, I-IV, Beyrût, 1966.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, (öl. 276/889-90), Uyûnu'l-Ahbâr, I-IV, Kahire, 1925.

- el-İmâme ve's-Siyâse, Thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, I-II, Kahire, T.y.
- el-Meârif, Beyrût, 1970.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem (öl.711/1311-2), Lisânu'l-Arab, I-III, Beyrût, T.y.
- İBN NEDÎM, (ÖL.385/995), el-Fihrist, Beyrût, T.y.
- İBN SA'D, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zuhrî (öl.230/845) et-Tabakâtu'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrût, T.y.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (öl.597/1201), el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ, Thk. Mustafa Abdolvâhid, Kahire, 1966.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (öl.630/1312) el-Kâmil fi't-Târih, Thk. Johannes Tornberg, I-XII, Beyrût, 1965-6.
- Üsdü'l-Gâbe fi Temyîzi's-Sahabe, I-VII, Kahire 1970.
- İBNÜ'L-FERRÂ, Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed, Kitâbu'r-Rusûl ve'l-Mulûk, Thk. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrût, 1972.
- İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (öl.204/820), Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitabı), Çev. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969.
- İZZETİ, Ebû'l-Fazl, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, Çev. Çahit Koytak, İstanbul, 1984.
- JDI, G. "Habeşistan" Mad., M.E.B.İ.A., İstanbul, 1977.
- JONES, Marsden, İslâm'ın Zuhurunda Batı Arabistan'ın Ekonomik Kaynağının Bir Tarihi Olması Bakımından es-Siretü'n-Nebeviyye, Çev. Ahmet Güneş, D.E.Ü.İ.F.D., İzmir, 1987.
- KARAMAN, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, I-II, İstanbul, 1982.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, Hayatu's-Sahabe, I-III, B.y.y., 1968/1388.

- KAPAR, M. Ali, Hız. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri, İstanbul, 1993.
- KARA, Şinasi, Uluslararası Politika, İstanbul, 1989.
- KEHHALE Ömer Rıza, Coğrafyay-ı Mufasssal, İstanbul, 1034.
- el-KELÂÎ, Ebu'r-Rebî Süleyman b. Mûsâ (öl.634/1237), el-Hilâfetü'r-Râside ve'l-Butûletü'l-Hâlîde fî Hurûbu'r-Ridde, Thk. Ahmed Ğanîm, Kahire, 1979.
- KESKİOĞLU, Osman, İslâm Dünyası Dün ve Bugün, Ankara, 1964.
- el-KETTÂNÎ, Ebü'l-Es'ad Abdu'l-hay el-İdrisî el-Fâsî, Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemmâ et-Terâtibü'l-İdâriyye, I-II, Beyrut,, T.y.
- KUTUB, İbrahim Muhammed, es-Siyâstü'l-Mâliye li Ebî Bekr, el-Heyetü'l-Mısriyye, 1990.
- LİNGS, Martin, Hız. Muhammed'in Hayatı, Çev. Nazife Şişman, İstanbul, 1984.
- LÜTEM, İlhan, Devletlerarası Hukuk Dersleri, Ankara, 1959.
- MÂLİK B. ENES, el-Muvatta I-II, Çev. Ahmet M. Büyükçınar v. diğ., İstanbul, 1982.
- MANTRAN, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî (öl.450/1058) el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye, Kahire, 1973.
- MES'ÛD, Cemal Abdulhâdî Muhammed, Vefâ Muhammed Rıf'at Cuma', İstihlâfu Ebî Bekr (R.A.), Daru'l-Vefâ, 1989.
- MES'ÛDÎ, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (öl.346/957), Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire, 1964.
- MEVDÛDÎ, Ebü'l-A'lâ, İslâm'da Hükümet, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, T.y.

- Cihâd, İslâm'da Savaş Hukuku, Çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1992.
- MEYDAN LAROUSSE, I-XII, İstanbul, 1980.
- MUSTAFA, İbrahim v. diğ., Mu'cemü'l-Vasît, İstanbul, 1984.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, (öl.261/874-5), es-Sahih, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, I-V, Daru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1955.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (öl.303/924) es-Sünen, I-VIII, Mısır, 1964.
- OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1981.
- ÖNKAL, Ahmet, "A'lâ b. Hadramî" Mad., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1989.
- PARET, R., "Seyf b. Zî Yezen" Mad., M.E.B.İ.A., İstanbul, 1977.
- RAYYİS, Ziyaüddin, İslâm'da Siyâsî Düşünce Tarihi, Çev. Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990.
- SAFVET, Ahmet Zeki, Cemheretü Hutâbi'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahire, I-III, Mısır, 1962.
- es-SARAHSÎ, Muahmmmed b. Ahmed (öl.483/1104), Kitâbu'l-Mebsût, I-XXX, Beyrût, T.y.
- Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr, I-V, Thk. Selahaddin Müneccid, Matbaatu Şirketi'l-İlânat eş-Şarkıyye, 1971.
- SCHACTH, Josef, An Introduction to Islamic Law, Oxford, 1964; Türkçe Çeviri İslâm Hukukuna Giriş, Çev. Mehmed Dağ - Abdukadir Şener, Ankara, 1986.
- SÖNMEZ, Abidin, Rasûlüllâh'ın Diplomatik Münasebetleri, İstanbul, 1984.
- Rasûlüllâh'ın İslâm'a Davet Mektupları, İstanbul, 1984.

- STEWART, Desmond, Early İslam, Netherlands, 1970.
- es-SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman (öl.911/1532), Tarihu'l-Hulefa, Thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Mısır, 1952.
- es-SÛHEYLÎ Abdurrahmân, (Öl.581/1139) er-Ravdu'l-Unf, Thk. Abdurrahmân el-Vekil, I-VII, Kahire 1967.
- ŞİBLÎ, Mevlana, İslâm Tarihi, Asr-ı Saadet, Çev. Ömer Rıza, I-VII, İstanbul, 1921.
- ŞİRVÂNÎ, Harun Han, İslâm'da Siyâsî Düşünce ve İdare, Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1965.
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (Öl.310/922) Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, I-XII, Beyrût, T.y.
- Camiu'l-Beyân An Te'vîli'l-Kur'an, I-XXX, Mısır, 1954.
- TEMEL, Ali Rıza, Harp mi Sulh mu İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi, Seha Neşriyat, İstanbul, T.y.
- TERZİ, Mustafa Zeki, Hız. Peygamber ve Hülefâi Râşidîn Döneminde Askeri Teşkilat, Samsun, 1990.
- İlk Siyer-Meğâzî Yazarları ve Eserleri, Samsun, 1990.
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, (öl.279/892), es-Sünen, Thk. İbrahim Adve Adv, I-V, Kahire, 1937.
- TOLUNER, Sevin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, İstanbul, 1984.
- TUĞ, Salih, İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara, 1963.
- İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul, 1969.
- TUNCER, Hüner, Eski ve Yeni Diplomasi, Ankara, 1995.
- TURNAGİL, Ahmet Raşit, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1993.
- ÜÇÖK, Bahriye, İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler, Ankara, 1967.

- el-VÂKIDÎ, Ebû Abdurrahmân b. Ömer b. Vâkîdî (öl.207/882) Kitâbu'l-Meğâzî, Thk. Marsden Jones, I-III, Beyrût, 1984.
- Futûhu's-Şam, I-II, Mısır, 1935.
- Kitâbu'r-Ridde ve Nebezetün min Futûhi'l-Irak, Thk. M. Hamidullah, Paris, 1989.
- VİDA, Levi Della, "Temîm" Mad. M.E.B.İ.A., İstanbul, 1997.
- WATT, Montgomery, Muhammed, The Cambridge History of Islam, I-IV, London, 1980, IIA 30-35; Türkçe Çeviri, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul, 1988.
- WELLHAUSEN, Julius, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963.
- İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.
- el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb (öl.284/807), Tarih, I-II, Beyrût, 1960.
- YÂKÛT, Şihâbuddin Yâkût b. Ahmed b. el-Hamevî, el-Bağdâdî, (öl.626/1229), Mu'cemü'l-Buldan, I-V, Beyrût, 1957.
- YENİÇERİ, Celal, İslâm'da Devlet Bütçesi, İstanbul, 1984.
- YÜKSEL, Ahmed, X. Yüzyıl Sonuna Kadar Yakın-Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırları (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1193.
- ez-ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtaza (öl.1255/1839-40), Tâcu'l-Arûs, I-X, Daru'l-Fikr, Mısır, T.y.
- ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (öl. 748/1369), Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu Meşâhiri'l-A'lâm (Ahdu'l-Hulefâ), Thk.Abdusselam ed-Tedmûrî, I-XX, Beyrût, 1987.
- Tezkiretü'l-Huffâz, I-IV, Beyrut, 1956-7.

ZEYDÂN, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi, Çev. Zeki Meğamiz, I-IV, İstanbul, 1976.

